

CLASOV

MLADIH

Rodna ravnopravnost
i socijalna kohezija na
Zapadnom Balkanu

YOUTH

Inclusion, Equality & Trust

GLASOVI MLADIH

Rodna ravnopravnost i socijalna kohezija na Zapadnom Balkanu

ZAHVALNICA

Studija „Glasovi mladih: Rodna ravnopravnost i socijalna kohezija na Zapadnom Balkanu“ je istinski zajednički napor i omogućena je zahvaljujući doprinosima, uvidima i smernicama brojnih partnera i mladih pojedinaca kojima se od srca zahvaljujemo.

Studiju u okviru regionalne inicijative Ujedinjenih nacija „Mladi za inkluziju, jednakost i poverenje“ su sprovele UN Women. Regionalnu inicijativu sprovode UNDP, UNFPA, UNESCO i UN Women.

Najdublje se zahvaljujemo mladim istraživačima odgovornim za izradu lokalnih istraživačkih radova, koji su radili pod cenjenim nadzorom glavnog istraživača profesorke Zilke Spahić Šiljak, autorke regionalnog istraživačkog rada, i uz podršku višeg istraživača dr. Mary Drosopulos. Istraživački tim čine Liri Kuçi, dr. Nataša Vučenović, Hana Bacaj, Sara Milenkovska, i dr. Rodoljub Jovanović.

Takođe želimo da odamo priznanje za doprinos Lattanzio KIBS i BST Impact. Lattanzio KIBS, koju predstavlja Luca Cuzzocrea, Elisa Maria Soru, Alessandra Gatti i Riccardo Vito, pružila je ključnu podršku u upravljanju projektom, upravljajući procesima prikupljanja i analize podataka, organizujući više virtualnih i ličnih događaja i obezbeđujući dizajn i vizualni identitet regionalnog istraživačkog rada. BST Impact, koju predstavlja Silvia Scozia i Giulia Biselli, podržala je istraživanje koordiniranjem i usmeravanjem istraživačkog tima tokom projektnih aktivnosti, uključujući savetovanje o projektovanju studije, istraživačkim pitanjima, strukturi, izradi i uređivanju istraživačkih radova.

Želimo da izrazimo našu zahvalnost na neprocenjivom doprinosu i nepokolebljivoj podršci koju su pružili g. Michele Ribotta i gđa. Danjela Celaj iz UN Women Albanija, kao i g. Thomas Jackson iz UNDP Srbija. Naša duboka zahvalnost se takođe odnosi na sve naše cenjene kolege i kolegice u UN Women u regionu projekta koji su velikodušno podelili svoje vredne uvide i povratne informacije tokom pripremne faze istraživanja.

Zahvalnost se takođe upućuje svim posvećenim studentima, profesionalcima i akterima civilnog društva koji dajući vredne doprinose timu postupali su kao mladi recenzenti nacrtu lokalnih istraživačkih radova: Xhenson Cela, Paola Gosa, Nikola Kandić, Sajra Kustura, Agon Rexhepi, Elvana Shala, Teodora Mileska, Elena Saveska, Veso Damjanović, i Ljubica Darković.

Posebno se zahvaljujemo članovima tima koji su podržali angažman mladih iz celog regiona: Esmeralda Doku, Xheni Hattillari, Ivana Kulic, Jovana Marjanovic, Ajna Jusic, Jadranka Milicevic, Sara Vukicevic, Klevisa Kapo, i mnogim drugima koji su pružili dragocenu podršku tokom projektnih aktivnosti.

Pored toga, sa zahvalnošću odajemo priznanje za doprinose i perspektive svih mladih koji su učestvovali u istraživanju i podelili svoje stavove i mišljenja u anketi, grupnim diskusijama i intervjuima.

Na kraju, želimo da izrazimo zahvalnost Fondu Ujedinjenih nacija za izgradnju mira na velikodušnoj podršci. Studija "Glasovi mladih: Rodna ravnopravnost i socijalna kohezija na Zapadnom Balkanu" je u potpunosti finansirana uz njihovu podršku.

Youth 4 Inclusion, Equ

Odricanje od odgovornosti: Ovo istraživanje podržale su UN Women, u okviru inicijative Ujedinjenih nacija 'Mladi za inkluziju, jednakost i poverenje', koju finansira Fond za izgradnju mira generalnog sekretara UN-a, a sprovode agencije i kancelarije UN-a predvođene Programom UN za razvoj (UNDP) u Srbiji, u saradnji sa UNDP, UNFPA, UNESCO i UN Women.

Sadržaj ove publikacije, kao i rezultati predstavljeni u njoj, predstavljaju stavove autora za svoje sekcije, koji su radili pod nadzorom Lattanzio KIBS-a, i ne odražava nužno stavove Fonda za izgradnju mira generalnog sekretara UN-a, Ujedinjenih nacija i UN Women.

Authori/ce: Zilka Spahić Šiljak, Liri Kući, Nataša Vučenović, Hana Bacaj, Sara Milenkovska, Rodoljub Jovanović

Izgled i dizajn: HL Branding

© 2023 UN Women. Sva prava zadržana

SADRŽAJ

UVOD	14
1. METODOLOGIJA	18
1.1 Participativni pristup	19
1.2 Cilj istraživanja, glavne teme i pitanja	20
1.2.1 Pregled literature i teorijski pristupi	22
1.2.2 Regionalne onlajn konsultacije	24
1.3. Uzorak istraživanja	27
1.3.1. Kvantitativno istraživanje i analiza podataka	28
1.3.2. Kvalitativno istraživanje	30
1.4. Etika	34
1.5. Ograničenja	36
2. RODNA RAVNOPRAVNOST I IZAZOVI SOCIJALNE KOHEZIJE U REGIONU	40
2.1. Percepcije mladih o socijalnoj koheziji rodne ravnopravnosti	44
2.2. Faktori koji podržavaju rodnu ravnopravnost i socijalnu koheziju	48
2.3. Međugrupni odnosi i socijalna kohezija	54
2.4. Uticaj negativnog nasleđa prošlosti	60
3. PREPREKE RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI I SOCIJALNOJ KOHEZJI IZ UGLA MLADIH	66
3.1. Rigidne rodne uloge i stereotipna rodna očekivanja	66
3.2. Rodno zasnovano nasilje	70
3.2.1 Uticaj militarizovanih muškosti na nivo nasilja nad ženama	72
3.2.2 Uticaj pandemije Covid-19 na pojavu ili težinu slučajeva rodno zasnovanog nasilja	76
3.2.3 Iskustva nasilja i diskriminacije	77
3.3 Diskriminacija i govor mržnje	80
3.4 Proliferacija polarizirajućih identitetskih govora	82
4. PERCEPCIJE MLADIH O JAVNIM INSTITUCIJAMA	88
4.1. Jednake prilike u obrazovanju i zapošljavanju	89
4.2. Promovisanje rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije	90
4.3. Zastupljenost žena u političkoj areni	92
5. UPOTREBA TEHNOLOGIJE ZA RODNU RAVNOPRAVNOST I SOCIJALNU KOHEZIJU: RIZICI I MOGUĆNOSTI	96

6. PREPORUKE MLADIH	100
ZAKLJUČAK	106
LOKALNI ISTRAŽIVAČKI RADOVI	109
LITERATURA	110

SPISAK GRAFIKONA

<i>Slika 1. Ciljevi i metodologija istraživanja</i>	18
<i>Slika 2. Istraživački uzorak u kvalitativnom i kvantitativnom istraživanju</i>	27
<i>Slika 3. Demografski pregled ispitanika ankete</i>	28
<i>Slika 4. Demografski pregled učesnika konsultacija</i>	33
<i>Slika 5. Oblak riječi za socijalnu koheziju</i>	44
<i>Slika 6. Oblak reči za rodnu ravnopravnost</i>	46
<i>Grafikon 1. Faktori koji doprinose jačim i pravednijim društvima</i>	48
<i>Grafikon 2. Međugrupno poverenje i pristupno ponašanje (I)</i>	54
<i>Grafikon 3. Međugrupno poverenje i pristupno ponašanje (II)</i>	57
<i>Grafikon 4. Poverenje zajednice i pristupno ponašanje (III)</i>	59
<i>Grafikon 5. Percepcije mladih o različitim očekivanjima za muškarce i žene</i>	66
<i>Grafikon 6. Percepcije mladih o nasilju u porodici</i>	71
<i>Grafikon 7. Doživljena diskriminacija u marginalizovanim zajednicama</i>	80
<i>Grafikon 8. Percepcije mladih o pokretima protiv rodne ravnopravnosti</i>	82
<i>Grafikon 9. Percepcije mladih o faktorima koji bi pomogli u postizanju rodne ravnopravnosti</i>	90

IZVRŠNI REZIME

Inicijativa Ujedinjenih nacija „Mladi za inkluziju, jednakost i poverenje“ (Youth 4 Inclusion, Equality and Trust)¹ **osnažuje mlade ljude da se uključe u konstruktivne narative, ojačaju interkulturalni dijalog, inkluziju i rodnu ravnopravnost i izgrade međusobno razumevanje i poverenje** u regionu. Regionalno istraživanje, koje sprovodi UN Women, a koje je zajednički osmislilo, sprovelo i razvilo pet mladih istraživača iz Albanije, Bosne i Hercegovine (BiH), Kosova², Severne Makedonije i Srbije ima za cilj da istraži veze između razvoja mladih, rodne ravnopravnosti i izazova socijalne kohezije u regionu.³ Kao **prvo istraživanje koje je u potpunosti osmišljeno i vođeno mladima u regionu**, dalo je istraživačima vlasništvo nad studijom i otvorilo prostor za njihov doprinos na osnovu sopstvenih iskustava na terenu.

Participatorna studija je usvojila **mešoviti metod istraživanja**, kombinujući kancelarijsko istraživanje, kvantitativno i kvalitativno prikupljanje podataka. Okupila je **više od 1200 mladih** iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova, Severne Makedonije i Srbije, uzrasta 18-30 godina, koji su učestvovali u dve regionalne onlajn konsultacije, jednoj licem u lice regionalnoj konsultaciji, jednoj onlajn anketi, pet lokalnih konsultacija i petnaest pojedinačnih dubinskih intervjua.

Sledeći ključni **nalazi istraživanja** proizašli su iz regionalne analize prikupljenih kvantitativnih i kvalitativnih podataka.

¹ Ovaj istraživački projekat je finansiran od strane Fonda UN-a za izgradnju mira, a sprovode ga UNDP, UNFPA, UNESCO, UN Women i relevantna ministarstva, opštinski i omladinski saveti, omladinske političke partije, mediji, akademske i kulturne institucije i organizacije civilnog društva.

² Sva pozivanja na Kosovo treba shvatiti u kontekstu Rezolucije 1244 (1999) Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija.

³ Uočene razlike između muškaraca i žena nisu se smatrale relevantnim za cilj Regionalnog dokumenta, za pružanje inkluzivnog prikaza percepcija mladih o pitanjima koja se proučavaju.

- Socijalna kohezija i rodna ravnopravnost povezane su sa osnovnim vrednostima šireg diskursa o **ljudskim pravima, demokratiji, socijalnoj pravdi i solidarnosti**.
- Mladi učesnici u svojim zajednicama nisu opazili veoma visok nivo socijalne kohezije ili rodne ravnopravnosti.
- Mladi učesnici su **negativna nasleđa** prošlosti identifikovali kao daleko glavni faktor koji posebno ometa rodnu ravnopravnost, i u širem smislu socijalnu koheziju. Naročito, takvo negativno nasleđe poprima oblike **izolacije, straha, međugeneracijskog nepoverenja, kao i hegemonistički militarizovanih maskuliniteta** povezanim sa ostacima mentaliteta „mi protiv njih“. Štaviše, ona se ogledaju u kulturnim i patrijarhalnim normama koje doprinose društvenom otporu prema unapređenju i emancipaciji. Posledica su ograničene mogućnosti i ugušen napredak ka rodnoj ravnopravnosti.
- Analiza međugrupnih odnosa pokazuje neke ohrabrujuće rezultate, **sa visokim prijavljenim stopama prijateljstva između različitih etničkih i/ili verskih grupa**. Međutim, rezultati takođe ukazuju na **povećanu socijalnu distancu** kako se povećava **intimnost dotičnih odnosa**.
- Uz jednak pristup obrazovanju i mogućnostima na tržištu rada, **rodna ravnopravnost je prepoznata kao važan faktor u izgradnji jačih i pravednijih društava**. Međutim, studija je takođe otkrila određeni skepticizam u pogledu inicijativa za rodnu ravnopravnost, budući da se u nekim slučajevima smatraju kontraproduktivnim jer doprinose daljoj polarizaciji.
- Pozitivne zakonske norme formalno garantuju ravnopravnost, ali su učesnici prepoznali **nedostatak mehanizama za istinsku primenu postojećeg zakonodavstva** koje treba da obezbedi rodnu ravnopravnost.
- **Diskriminacija i govor mržnje** su prilično česte pojave, bilo neposredno doživljene, osvedočene, ili i doživljene i osvedočene od strane mnogih ispitanika u kvantitativnoj studiji. Rasna i/ili etnička pripadnost, društveni status, pol i seksualnost bile su najčešće osnove za govor mržnje i/ili diskriminaciju sa kojom se suočavaju ispitanici. Kvantitativna analiza je pokazala da se žene i manjinske grupe mnogo češće suočavaju sa diskriminacijom i govorom mržnje u svim navedenim kategorijama.
- Učesnici su ukazali na **svest o rodno zasnovanom nasilju** kao problemu u njihovim zajednicama koji negativno utiče na društvenu koheziju i dobrobit mladih. Mladi su istakli **ulogu militarizovane i toksične muškosti u održavanju nastavka rodno zasnovanog nasilja**, normalizaciji određenih ponašanja i nedostatka svesti o tome šta je rodno zasnovano nasilje. Takođe je istaknuta uloga medija i društvenih

medija u održavanju narativa koji normalizuju i minimiziraju problem nasilja u porodici i njegovih razornih posledica.

- **Postojeći sistemi podrške žrtvama su nedovoljni**, kao i institucionalni odgovori, što dovodi do osećaja uzaludnosti kada je u pitanju prijavljivanje slučajeva rodno zasnovanog nasilja. Takođe je primetna navedena **stigma i stid progovaranja o rodno zasnovanom nasilju** od strane učesnika, koji su i sami uglavnom bili nespremni da podele svoja specifična iskustva rodno zasnovanog nasilja.
- **Uticaj pandemije Covid-19 na rodno zasnovano nasilje prvenstveno je viđen kao posrednički faktor**: prema percepciji mladih naknadno pogoršanje pitanja kao što su izolacija, širenje dezinformacija, problemi mentalnog zdravlja, kolapsi u funkcionisanju relevantnih sistema institucionalne podrške dovode do negativnih efekata Covid-19 na socijalnu koheziju uopšte, i posebno na porast rodno zasnovanog nasilja.
- Mladi učesnici su pokazali oštru **svest o rigidnim patrijarhalnim rodnim normama duboko ukorenjenim u tkivu društva**, kao i o granicama i preprekama koje one postavljaju njihovoj generaciji. Starije generacije se posmatraju kao čuvari i prenosioci ovih normi, koje mladi identifikuju kao deo porodičnog vaspitanja i primarne socijalizacije.
- **Obrazovanje igra važnu ulogu u nastavku i jačanju rigidnih rodnih normi**, kao i u sistemu u kojem rodno zasnovano nasilje može postati normalizovano. Ovo je zbog, na primer, nastavnika koji održavaju tradicionalne rodne norme u ponašanju učenika i učenica, kao i rodno stereotipnih budućih izbora u obrazovanju/karijeri, nedostatka nastavnog plana i programa koji bi se bavio pitanjima kao što su rodna ravnopravnost, seksualno obrazovanje i pristanak; pored toga, škole mogu biti mesta za najranije pojave takvog ponašanja (kao što su učenici koji neprikladno dodiruju učenice), ali sistemi za rešavanje tih problema ne postoje.
- **Nedostaje odgovarajuće seksualno obrazovanje, kao i vaspitanje dece i mladih o temama kao što su rodna pitanja i mentalno zdravlje**, što doprinosi akumulaciji negativnih efekata rigidnih patrijarhalnih normi i normalizaciji štetnih ponašanja.
- Mladi su takođe pokazali **svest o proliferaciji polarizovanih govora o identitetu u medijima i društvenim medijima**. Mnogi su istakli da pokreti – lokalni i međunarodni – koji promovišu poruke koje sadrže etno nacionalističku/populističku retoriku ili diskriminaciju manjina, nose sa sobom i promociju rodne nejednakosti i diskriminacije žena i LGBTQIA+ pojedinaca.

- Mladi pokazuju **nizak stepen poverenja u javne institucije, političare i verske institucije.**

- Mladi uočavaju **ekstremnu nejednakost kada je u pitanju pristup obrazovanju i mogućnostima na radnom tržištu u odnosu na žene i devojke, kao i druge manjinske grupe, kao što su migranti, osobe sa invaliditetom i Romi.**

- **Povećano učešće žena u politici i ključnim pozicijama u donošenju odluka** može podstaći napredak i skrenuti više pažnje na perspektive i potrebe marginalizovanih grupa. Ipak, mere koje promovišu učešće žena u politici moraju imati za cilj stvarne promene, a ne simbolične gestove ili popunjavanje kvota, koje ne pružaju platformu za glasove koji se bore za prava žena i zagovaraju o istima.

- **Utvrđeno je da tehnologija ima potencijal za pozitivne i negativne uticaje na socijalnu koheziju i rodnu ravnopravnost.** Iskustvo mladih sa društvenim medijima, s jedne strane naglašava njihov potencijal za širenje dezinformacija, sajber maltretiranja, promovisanje štetnih narativa, neuređenog/nedovoljno uređenog i bez posledica uznemiravanja i govora mržnje. S druge strane, postoje slučajevi u kojima su društveni mediji imali pozitivan uticaj u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja i pružanju podrške žrtvama; naglašen je potencijal društ-

venih medija kao mesta za mlade da organizuju lokalne pokrete, razmenjuju iskustva i daju glas i podršku marginalizovanim grupama.

- **Preporučuje se osnaživanje mladih da postanu lideri zajednice** koji bi na kraju bili u mogućnosti da se zalažu za sistemske promene, kao i da se više uključe u medije i javne institucije.
- **Podsticanje dijaloga, diskusije i kritičkog razmišljanja** o ključnim pitanjima koja se odnose na jednakost i socijalnu koheziju istaknuti su kao važan prvi korak. Učesnici su podelili da su diskusije koje su bile deo ove inicijative pružile jednu takvu priliku i naglasile vrednost u stvaranju prostora za razgovor i rešavanje problema.

Uvidi stečeni istraživanjem pružili su dragocene informacije o tome kako bi mladi iz celog regiona želeli da se izazovi rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije. rešavaju. Bilo da se radi o sprovođenju javnih politika, omladinskih kampanja i akcionih planova, akcijama civilnog društva ili individualnim omladinskim aktivističkim inicijativama kroz korišćenje digitalnih alata, mladi učesnici su sa entuzijazmom dali svoj glas.

Inkluzivnije i pravednije društvo može se izgraditi samo kroz **dublje istraživanje uticaja narativa iz prošlosti na savremena pitanja, omogućavajući mladima da uče iz istorijskih lekcija i grade budućnost zasnovanu na pravičnosti i solidarnosti.** Iako su potpuno svesni izazova sa kojima se suočavaju, mladi su pokazali veliki entuzijazam u njihovom rešavanju i snažnu volju da budu pokretači promena u svojim zajednicama.

UVOD

“Od mene niko nikada nije tražio da kažem nešto o ovome!”
Učesnik lokalnih konsultacija, Srbija

Ovo je izjava mlade osobe iz diskusija tokom lokalnih konsultacija koja je prokomentarisala da se od mladih retko traži da kažu nešto o izgradnji mira, socijalnoj koheziji i učešću mladih u javnom životu i politici. Mladi u regionu su uglavnom isključeni iz procesa donošenja odluka, planiranja i kreiranja politike i retko su konsultovani i uključeni u pregovaračkim procesima o održivom miru i pitanjima socijalne kohezije. Iako imaju nešto značajno da kažu, njihovi glasovi se često zanemaruju.

U svetlu ovoga, inicijativa Ujedinjenih nacija ‘Mladi za inkluziju, jednakost i poverenje’⁴ osnažuje mlade ljude da se uključe u konstruktivne narative, ojačaju interkulturalni dijalog, inkluziju i rodnu ravnopravnost i izgrade međusobno razumevanje i poverenje u regionu. Regionalno istraživanje, koje sprovodi UN Women, a koje je zajednički osmislilo, sprovelo i razvilo pet mladih iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova, Severne Makedonije i Srbije imaju za cilj da istraže veze između razvoja mladih, rodne ravnopravnosti i izazova socijalne kohezije u regionu. Ovo je jedinstveno i prvo istraživanje u regionu koje je u potpunosti osmišljeno i vođeno mladima.

Na čelu studije bilo je pet mladih istraživača, od kojih je svaki bio odgovoran za dotičnu zemlju i teritoriju. To su: Liri Kuçi (Albanija); dr. Nataša Vučenović (Bosna i Hercegovina); Hana Bacaj (Kosovo); Sara Milenkovska (Severna Makedonija) i dr. Rodoljub Jovanović (Srbija); i, od kojih je svaki autor posebnog aneksa, u kojem se detaljno opisuje svaka faza studije, njihova zapažanja i zaključci. Njihov rad se odvijao pod nadzorom glavnog istraživača, profesorke Zilke Spahić Šiljak i uz podršku višeg istraživača dr. Mary Drosopoulos.

Debate o socijalnoj koheziji imaju specifičan razvoj i shvatanje u svakom društveno-kulturnom i političkom kontekstu. Iako socijalna kohezija može postojati u patrijarhalnim društvima sa hijerarhijskom dinamikom rodni uloga, Ujedinjene nacije i Evropska unija razvile su inkluzivne pristupe sa naglaskom na jednakosti, jednakim mogućnostima, raznolikosti i dobrobiti za sve građane (Astealarra, 2007). Prepoznato je da se socijalna, politička i ekonomska prava ne mogu u potpunosti ostvariti ako žene i muškarci, kao i ugrožene grupe građana nemaju ista prava i mogućnosti. Rodna ravnopravnost je tako postala jedna od ključnih komponenti u diskusiji i politikama o socijalnoj koheziji. Globalizacija i postmoderni razvoj doveli su rodnu ravnopravnost u centar

⁴ Ovaj istraživački projekat je finansiran od strane Fonda UN-a za izgradnju mira, a sprovode ga UNDP, UNFPA, UNESCO, UN Women i relevantna lokalna ministarstva, opštinski i omladinski saveti, omladinske političke partije, mediji, akademske i kulturne institucije i organizacije civilnog društva.

institucionalne pažnje, kao sveobuhvatni poprečni cilj koji treba uzeti u obzir u planiranju, dizajniranju, implementaciji i merenju državnih politika, strategija i ekonomskog razvoja; međutim, u mnogim delovima sveta došlo je do porasta fragmentacije, etničkih podela, kao i političke i ekonomske polarizacije.

Neki autori (Lopez, 2007; Blagojević, 2002) raspravljaju o „rodnom paradoksu socijalne kohezije”, pozivajući se na društvenom fenomenu koji karakteriše činjenica da su žene koje toliko ulažu u brigu i izgradnju odnosa i poverenja u porodicu i društvo istovremeno isključene i nemaju jednake mogućnosti kao muškarci. One koje se najviše bave neplaćenim radom korisnim za temelje socijalne kohezije ne uživaju sve beneficije socijalne zaštite.

U regionu se socijalna kohezija najviše istražuje u pogledu socijalnih i političkih prava i socijalne distance (Majstorović i Turjačanin, 2013; Radovanović i Stojanović Gajić, 2013; Avirović-Bundalevska, 2019;) dok su studije rodne ravnopravnosti (Danaj et.al., 2019, Demukaj et.al., 2019; Kuci 2021; Babovic, i Petrovic, 2021, Spahić Šiljak et.al. 2022) fokusiraju na faktore koji to ometaju. Međutim, ukrštanje rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije retko je ispitivano, sledstveno ova studija predstavlja prvu inicijativu koju vode mladi i koja meri njihovu međusobnu povezanost.

U fazi projektovanja istraživanja, pet mladih istraživača iz zemalja i teritorija obuhvaćenih projektom bilo je uključeno u razvoj metodologije, kao i sastavljanju pitanja za alate za prikupljanje podataka (anketa, pitanja za dubinski intervju i pitanja za grupne konsultacije). Iako je mladim istraživačima dalo vlasništvo nad istraživanjem, ovo je otvorilo prostor za njihov doprinos zasnovan na sopstvenom iskustvu na terenu.

Inovativni element ove studije posebno se oslanja na njenu potpuno participativnu prirodu. Studija usvaja pristup orijentisan na praksu kombinovanjem akademskog znanja sa iskustvenim znanjem i perspektivama učesnika. Sami istraživači su mladi ljudi iz regiona koji stoga i sprovode istraživanje i učestvuju u studiji, dajući iz prve ruke svoje stavove odnosno perspektive o ključnim istraživačkim pitanjima. Istraživači su se kritički osvrnuli na sopstvene predrasude i pretpostavke kako bi prepoznali potencijalni uticaj njihove pozicije na proces istraživanja i rezultate.

METODOLOGIJA

1

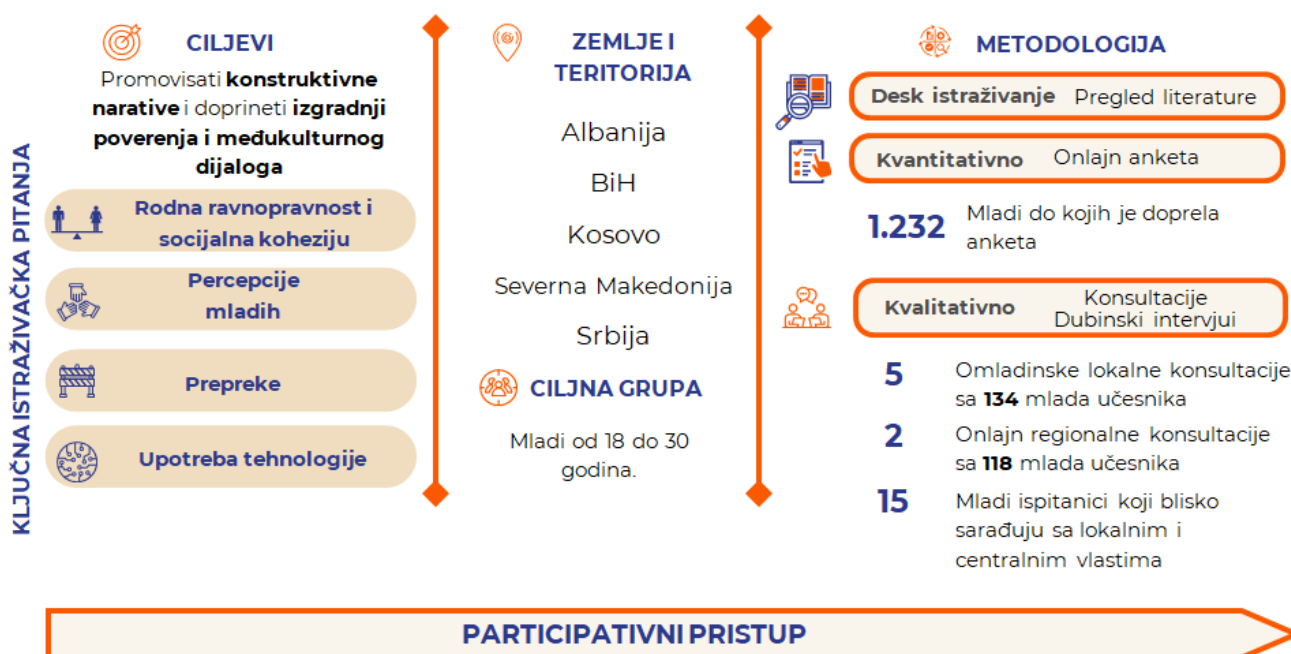

1. METODOLOGIJA

Regionalno istraživanje predvođeno mladima, doprinoseći akademskim diskusijama o socijalnoj koheziji i rodnoj ravnopravnosti, ima za cilj da svojim rezultatima podrži izgradnju narativa zasnovanih na činjenicama i politikama informisanja i zagovaračkim naporima na Zapadnom Balkanu. Ovo poglavlje predstavlja cilj istraživanja, glavne teme, definicije, metode, uzorak, etička pitanja i ograničenja istraživanja. Inovativni deo i dodatna vrednost ove studije je participativni istraživački pristup sa mešovitim istraživačkim metodom, koji kombinuje

desk istraživanje, kvantitativno i kvalitativno prikupljanje podataka. Mešoviti metod istraživanja (Berg, 2009, Creswell 2009) je zahtevan i složen sa svojom filozofskom i teorijskom pozadinom, prikupljanjem i analizom podataka i uključuje triangulaciju podataka i unakrsnu verifikaciju, što pomaže u preciziranju celokupnog istraživačkog procesa i validaciji rezultata. Ovaj metod takođe omogućava istraživačima da steknu sveobuhvatnije razumevanje glavnih nalaza i njihovu primenu u praksi.

Svrha, ciljevi i metodologija istraživanja

Slika 1. Ciljevi i metodologija istraživanja

1.1 Participativni pristup

Participativno istraživanje podrazumeva saradnju u osmišljavanju i sprovođenju istraživanja između istraživača i pripadnika ciljne populacije koja je pogođena istraživanim pitanjima, kao i ciljana ili uključena u realizaciju potencijalnih akcionih planova osmišljenih na osnovu zaključaka iz navedenog istraživanja. Naglasak je na pristupu “odozdo prema gore”, koji uzima u obzir lokalne perspektive, prioritete i potrebe (Jagosh et al., 2012; Waughn et.al., 2020).

Participativno istraživanje se može oblikovati kroz različite metodološke pristupe – fokus je na osmišljanju okvira koji odgovara ciljevima i fleksibilnom kontekstu istrage i razvija ključna pitanja i pristupe kroz proces kokonstrukcije sa učesnicima. Ovaj metodološki pristup uključuje osnaživanje, saradnju, refleksivnost i transformaciju (Pringle et.al., 2017) i rezonuje sa feminističkim istraživačkim metodom fokusiranim na saradnički pristup usmeren na rešavanje *status quo* i donošenje promena za žene i one ne privilegovane (Westmarland i Bows, 2019; Van Ingen, 2020; Husanović, 2022). Jedna od ključnih karakteristika participativnih pristupa istraživanju je širenje proizvodnje znanja od centra do margine. Oni koji su isključeni iz privilegovanog centra proizvodnje znanja dobijaju prostor da identifikuju probleme koji ih se tiču i da se izjasne o tome kako istraživački rad može biti delotvoran i transformativan.

Ovu studiju karakteriše dvostruka uloga istraživača: oni su i učesnici, kao predstavnici ciljnih grupa, koji žive i učestvuju u lokalnim zajednicama, pogođeni pitanjima koja se istražuju, i oni koji pišu i sprovode istraživački rad. U tom smislu, mladi istraživači služe kao most između akademskog i preživljenog iskustva. Još jedna prednost ove dvostruke uloge u sprovođenju studije je njihova sposobnost da efikasno komuniciraju sa drugim učesnicima u konsultacijama i grupnim diskusijama, obezbede angažovanje i otvorenost, kao i da tumače i komuniciraju sa onim što je izraženo kroz nijansiran objektiv svesnih kontekstualnih specifičnosti.

Ovo omogućava diskusiju u kojoj se učesnici mogu osećati prijatno izražavajući se unutar sopstvenog „kontekstualnog okvira“, čime se dodatno premošćuje jaz između učenosti i preživljenog iskustva. Zaista, mladi istraživači su odrazili da im je njihova sposobnost da razumeju kontekst učesnika i specifičnosti načina na koji komuniciraju, kao što je upotreba jezika ili internih šala, pomogla da razumeju i vode diskusiju. Štaviše, široko je primećeno da su mladi ljudi uključeni u diskusiju bili generalno proaktivni i motivisani, pokazali su da su dobro informisani i da su kritički razmišljali o predmetnim pitanjima, što ukazuje na **važnost stvaranja udobnih i pristupačnih prostora mladima da podele svoja mišljenja, znanja i iskustva.**

Pored dvostruke uloge istraživača, participativna priroda istraživanja se takođe ogleda u procesu osmišljanja i sprovođenja, kao što je objašnjeno u odeljku 1.2.2. u nastavku.

1.2 Cilj istraživanja, glavne teme i pitanja

Istraživanje ima za cilj da se bavi isključivo perspektivom⁵ mladih o rodnoj ravnopravnosti i izazovima socijalne kohezije u regionu. Nastojeći da osnaži mlade širom regiona vrednovanjem i inkorporiranjem njihovih perspektiva, znanja i iskustava, da generiše delotvorne i održive preporuke sposobne da inspirišu konkretne mere za smisleno rešavanje identifikovanih izazova rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije i podsticanje pozitivnih društvenih promena u regionu.

Učesnicima u studiji tokom lokalnih konsultacija su date relevantne definicije kad god je to bilo potrebno kako bi se olakšalo razumevanje obima i fokusa diskusije. U nastavku su date definicije ključnih istraživačkih koncepata na srpskom jeziku koje su korišćene kao referentne tačke. U skladu sa prethodnim metodološkim razmatranjima, neki koncepti su možda bili usmeno objašnjeni na pojednostavljen način kako bi se olakšalo shvatanje od strane učesnika.

Socijalna kohezija: stepen poverenja u institucije i unutar društva – to je (1) stepen poverenja u sposobnost institucija da obezbede jednak pristup pravdi za sve i delotvorne, odgovorne i inkluzivne procese na svim nivoima i (2) osećaj poverenja među stanovništvom različitih identiteta i spremnost da se kolektivno učestvuje u zajedničkoj viziji održivog mira i zajedničkih razvojnih ciljeva.⁶

Rodna ravnopravnost: se odnosi na jednaka prava, odgovornosti i mogućnosti žena i muškaraca, devojčica i dečaka. Jednakost u tom smislu ne znači da će žene i muškarci biti isti, već da prava muškaraca i žena, kao i njihove odgovornosti i mogućnosti, ne zavise od toga da li su se rodili kao muškarci ili žene. Ravnopravnost polova podrazumeva da se uzimaju u obzir interesi, potrebe i prioriteta žena i muškaraca, prepoznajući pritom različitost različitih grupa žena i muškaraca.⁷

⁵ UN definicija: „MLADOST je najbolje shvatiti kao period tranzicije između zavisnosti od detinjstva do nezavisnosti odrasle osobe. Zbog toga su mladi kao kategorija fluidniji od ostalih starosnih grupa.” Izvor: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-definition.pdf>

⁶ OECD (2012), “Social Cohesion Indicators”, in *Society at a Glance: Asia/Pacific 2011*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264106154-11-en>.

UN Women, Office of the Special Adviser to the Secretary-General on Gender Issues and Advancement of Women (OSAGI), *Concepts and Definitions*, dostupno na: <https://www.un.org/womenwatch/osagi/concept-and-definitions.htm>

Izgradnja mira: složen, dugoročan proces stvaranja neophodnih uslova za održiv mir. Ovo uključuje niz mera usmerenih na smanjenje rizika od upuštanja ili vraćanja u sukob jačanjem lokalnih kapaciteta na svim nivoima za upravljanje sukobima, zatim transformaciju sukoba ka održivijim, miroljubivim odnosima, uključujući pažljivo određene prioritete, redosled i stoga relativno uzak skup aktivnosti na sprečavanju izbijanja, nastavka, eskalacije i ponavljanja sukoba i promovisanju održivog života i obnove lokalnih zajednica.⁸

Toksična muškost (toksični maskulinitet): tradicionalna društvena očekivanja muškosti koja mogu biti štetna za muškarce, žene i društvo u celini. Ova očekivanja mogu uključivati ponašanja poput emocionalne represije, agresije i dominacije, kao i zanemarivanje emocionalnog i fizičkog blagostanja. Toksična muškost setakođe može manifestovati kao kultura seksizma, homofobije i nasilja nad ženama, LGBTQIA+ pojedincima i marginalizovanim grupama. Važno je napomenuti da se toksična muškost ne odnosi na sve muškarce ili maskulinitet u celini, već na štetne kulturne norme i ponašanja povezana sa tradicionalnom muškošću.⁹

Militarizovana muškost: kulturni i bihevioralni obrazac u kome se predstavljanje odgovarajućeg ponašanja za muški rod povezuje sa „vojnim“ modelima ponašanja.¹⁰

Mizoginija: netrpeljivost, prezir, mržnja ili predrasude prema ženama ili devojkama. To je pojam koji opisuje niz negativnih stavova i ponašanja prema ženama, kao što su seksizam, diskriminacija, objektivizacija i nasilje. Mizoginija se može manifestovati na različite načine, uključujući verbalno zlostavljanje, fizičko nasilje, seksualno uznemiravanje i rodno zasnovanu diskriminaciju.¹¹

⁸ Vidi Peacebuilding Support Office, "UN Peacebuilding: An Orientation", 2010, str.5., dostupno na: https://www.un.org/peacebuilding/sites/www.un.org.peacebuilding/files/documents/peacebuilding_orientation.pdf

⁹ The Man Box Study. 2017. <https://www.equimundo.org/wp-content/uploads/2017/03/TheManBox-Full-EN-Final-29.03.2017-POSTPRINT.v3-web.pdf>

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

1.2.1 Pregled literature i teorijski pristupi

Prva faza istraživanja sastojala se od dubinskog pregleda literature sprovedenog kroz desk istraživanja koja su dovela do utvrđivanja ključnih primarnih i sekundarnih izvora koji podržavaju osmišljanje istraživačkih pitanja, kao i analize podataka. Pregled literature je imao za cilj da istraži šta je već urađeno u regionu na polju socijalne kohezije, rodne ravnopravnosti, mladih i izgradnje mira, ali i da pruži filozofsko obrazloženje za mešoviti metod istraživanja. Ova faza je obuhvatala i reviziju relevantnog pozadinskog materijala u postojećim relevantnim istraživanjima, originalno istraživanje činjenica u vezi sa dimenzijama rodne ravnopravnosti i izazova socijalne kohezije u regionu. Konkretno, aktivnost je uključivala sveobuhvatno kvalitativno ispitivanje dostupne literature i primarnih i sekundarnih izvora informacija na osnovu identifikacije i analize javno dostupnih informacija (analiza podataka o otvorenim podacima, veb-sajtovima, onlajn materijalima, itd.), od kojih je tim izvukao relevantna znanja koja će podržati razvoj ovog rada. Pregled literature je takođe bio osnova na kojoj su istraživačke teme prvi put identifikovane i predvodilo je početne regionalne konsultacije prikupljajući povratne informacije zainteresovanih strana koje su naknadno uključene u ključna pitanja istraživanja, kao što je detaljno opisano u odeljku 1.2.2 u nastavku.

Istraživački tim je prikupio akademske članke, istraživanja, izveštaje međunarodnih organizacija (npr. OEBS, UNDP, UN Women, UNFPA), izveštaje lokalnih organizacija civilnog društva u svakoj od zemalja i teritorija, kao i institucionalne politike o ulozi mladih.

Postojeća literatura u regionu prikazuje mlade i kao relevantne aktere mira i socijalne kohezije (Radoman 2020; Avirovic-Bundalevska 2019; Kelmendi 2023) i kao marginalizovane glasove koji su takođe „zagađeni” etno-nacionalizmom, toksičnom muškošću i netolerancijom. Jedan od razloga je to što je većina mladih u regionu socijalizovana u etnički podeljenim zajednicama, a različite etničke i verske identitete ne pronalaze kao vrednu multikulturalnu zaostavštinu, već kao međusobno isključive kategorije u stalnoj borbi međusobnog nadjačavanja (Majstorović i Turjačanin 2013; Mulalić & Karić 2017; Prato et.al. 2018; Turjačanin et al., 2020).

Budući da je rodna ravnopravnost već označena kao kritična komponenta socijalne kohezije, literatura otkriva da rodni stereotipi, seksizam i internalizovana mizoginija i dalje oblikuju rodne režime u

pet istraživanih zemalja i teritorija (Demukaj et. al. 2019; Danaj 2020; Drosopoulos 2020; Babovic i Petrovic, 2021; Spahić Šiljak et.al. 2022; Vučenović 2022;). To znači da institucije treba da usvoje rodno osetljive politike i strategije kako bi uključile više žena i mladih u mirovne procese, kao što je to već prepoznato u regionu (UNDP 2020; OEBS 2020; Ćeriman i Spahić Šiljak 2020; Kuci 2023). Štaviše, literatura sugeriše da je pandemija Covid-19 produbila rodne nejednakosti i povećala rodno zasnovano nasilje, što je dodatni izazov u borbi protiv diskriminativnih praksi nad ženama i marginalizovanim grupama, posebno seksualnim manjinama, osobama sa invaliditetom, kao i etničkim manjinama. (Kuci i Xhafa 2020; Radoman 2020).

Za ovu studiju relevantna su dva teorijska pristupa. Prva je teorija promene (Lederach 2023), koja je ključna za socijalnu koheziju i izgradnju mira jer sugeriše holistički pristup na menjanje društvene povezanosti. To obuhvata izgradnju mreža, jačanje institucija, uključivanje svih zainteresovanih strana, društveno vođene i kontekstualizovane inicijative i interakciju nivoa društvene piramide: najviši nivo političkog, društvenog i verskog vođstva, srednji nivo (organizacije civilnog društva) i interpersonalni nivo. Druga je teorija feminističkog stanovišta (Harawai 1986; Harding 2004) koja počiva na tri ključna principa: a) proizvodnja znanja je uvek društveno uslovljena i situirana; b) marginalizovane grupe su svesnije marginalizacije i diskriminacije od onih koje su privilegovane; c) kritika odnosa moći treba da počne od života marginalizovanih grupa da bi se razumeli uzročno-posledični efekti struktura moći. Teorija feminističkog stanovišta, dakle, daje glas onima koji jesu marginalizovani i relativno neprimećeni.

U ovoj studiji mladi su ciljna grupa, i oni ne samo da su marginalizovani od mejnstrim politike i donošenja odluka, već su i pod snažnim uticajem različitih političkih i verskih aktera koji zloupotrebljavaju pojam patriotizma radi normalizacije veštačke etničke podele, i toksične i hegemonične muškosti koja dovodi do rodno zasnovanog nasilja i diskriminacije.

Kroz teoriju feminističkog stanovišta i teoriju društvenih promena, ovo istraživanje istražuje ulogu mladih u izgradnji mira i socijalnoj koheziji, njihovu poziciju kao pripadnika odgovarajućih etničkih i drugih grupa prema etničkoj distanci, rodnoj ravnopravnosti, rodno zasnovanom nasilju, toksičnoj muškosti i patrijarhalnosti koji pogađaju i žene i muškarce.

1.2.2 Regionalne onlajn konsultacije

Da bi se finalizirala predložena metodologija i istraživačke metode, UN Women su organizovale uvodni onlajn sastanak sa mladima iz pet zemalja i teritorija kako bi prikupili njihove percepcije i stavove o glavnim temama identifikovanim tokom faze pregleda literature:

1. Negativno nasleđe prošlosti;
2. Nacionalistički i antirodni narativi;
3. Društvena prihvaćenost i društvena distanca;
4. Rodna ravnopravnost za socijalnu koheziju;
5. Pandemija Covid-19

U svetlu stavova koje su mladi učesnici podelili na regionalnim onlajn konsultacijama, ključna istraživačka pitanja su precizirana sa fokusom na teme ilustrovane u nastavku.

Prikupljena razmatranja su usađena u relevantna istraživačka pitanja i potpitanja koja analiziraju da li mladi percipiraju ravnopravnost polova kao ključnu za društvenu koheziju i kako su patrijarhalni mentalitet i unapred uspostavljene rodne norme uticale na trenutne nejednakosti.

Konačna ključna pitanja studije odnose se na sledeće podteme:

- učešće žena u izgradnji mira;
- uticaj negativnog nasleđa prošlosti na rodnu ravnopravnost i socijalnu koheziju;
- rodno zasnovano nasilje (RN) i uticaj militarizovanog modela maskuliniteta, uključujući uticaj Covid-19 na pojavu i/ili ozbiljnost pojava/slučajeva rodno zasnovanog nasilja, kao i na širenje anti-rodnih narativa;
- diskriminacija i govor mržnje, kako u fizičkom tako i u digitalnom okruženju, uključujući fokus na digitalni aktivizam;
- preporuke mladih o načinu rešavanja izazova rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije u njihovoj zemlji i teritoriji.

Formulari i pëlqimit për fokus grupe / intervista

Faleminderit që lexuat informacionet rreth hulumtimit. Nëse dëshironi të marrni pjesë, atëherë plotësoni dhe nënshkruani formularin e mëposhtëm. Ju lutemi shënoni shtesat në kutitë e mëposhtme të kontinmuar se jeni dakord me secilin deklaratë.

Une konfirmoj se kam lexuar dhe kam kuptuar informacionet e dhëna në hulumtimin dhe kam pranuar të marr pjesë në fokus grupet / intervistat të kërkuara.

Une konfirmoj se kam lexuar dhe kam kuptuar informacionet e dhëna në hulumtimin dhe kam pranuar të marr pjesë në fokus grupet / intervistat të kërkuara. Une e di se marrëveshtja ime është vulnetare dhe se jam i/e lirë të tërhiqem në çdo kohë pa pasur mundësinë të parashtrij pyetje.

Une konfirmoj se kam lexuar dhe kam kuptuar informacionet e dhëna në hulumtimin dhe kam pranuar të marr pjesë në fokus grupet / intervistat të kërkuara. Une e di se marrëveshtja ime është vulnetare dhe se jam i/e lirë të tërhiqem në çdo kohë pa pasur mundësinë të parashtrij pyetje. Une e di se marrëveshtja ime është vulnetare dhe se jam i/e lirë të tërhiqem në çdo kohë pa pasur mundësinë të parashtrij pyetje.

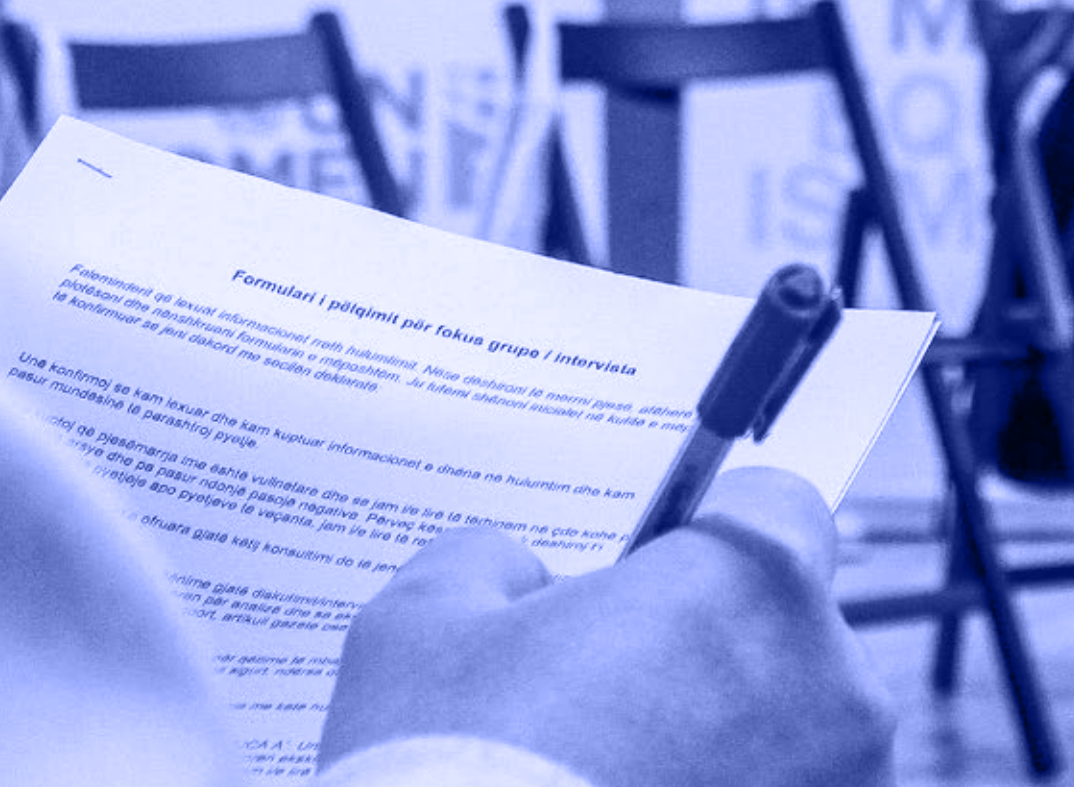
Une konfirmoj se kam lexuar dhe kam kuptuar informacionet e dhëna në hulumtimin dhe kam pranuar të marr pjesë në fokus grupet / intervistat të kërkuara. Une e di se marrëveshtja ime është vulnetare dhe se jam i/e lirë të tërhiqem në çdo kohë pa pasur mundësinë të parashtrij pyetje.

Une konfirmoj se kam lexuar dhe kam kuptuar informacionet e dhëna në hulumtimin dhe kam pranuar të marr pjesë në fokus grupet / intervistat të kërkuara. Une e di se marrëveshtja ime është vulnetare dhe se jam i/e lirë të tërhiqem në çdo kohë pa pasur mundësinë të parashtrij pyetje.

Center for
Research

<=>
EQUA

EQUA
IS MO
EQUA
IS MO
EQUA
IS MO

1.3 Uzorak istraživanja

U studiji su razmotreni stavovi mladih od 18 do 30 godina iz pet zemalja i teritorije projektnog regiona.

U nekim slučajevima, mladi mlađi od 18 godina spontano su ponudili učešće u projektnim aktivnostima. Konkretno, na lokalnim konsultacijama nekoliko učesnika mlađih od 18 godina zatražilo je učešće u diskusijama. U tim slučajevima pribavljena je saglasnost roditelja ili zakonskog staratelja.

Kvantitativni i kvalitativni pristupi istraživanju

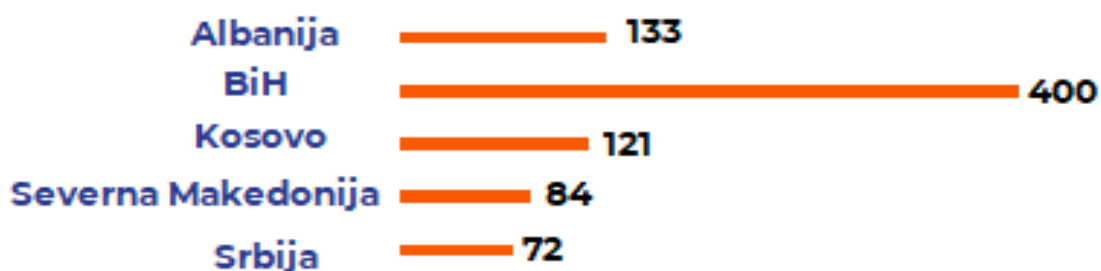
KVANTITATIVNO

35 pitanja prevedena na lokalne jezike

Otvorena od **1232 mladih**

810 ispitanika je navelo gde žive:

KVALITATIVNO

Lokalne konsultacije

5 grupnih konsultacija

134 mladih (<30)

10 pitanja o kojima se raspravljalo pod vođstvom mladih istraživača

Dubinski intervjui

15 mladih povezanih sa vlastima

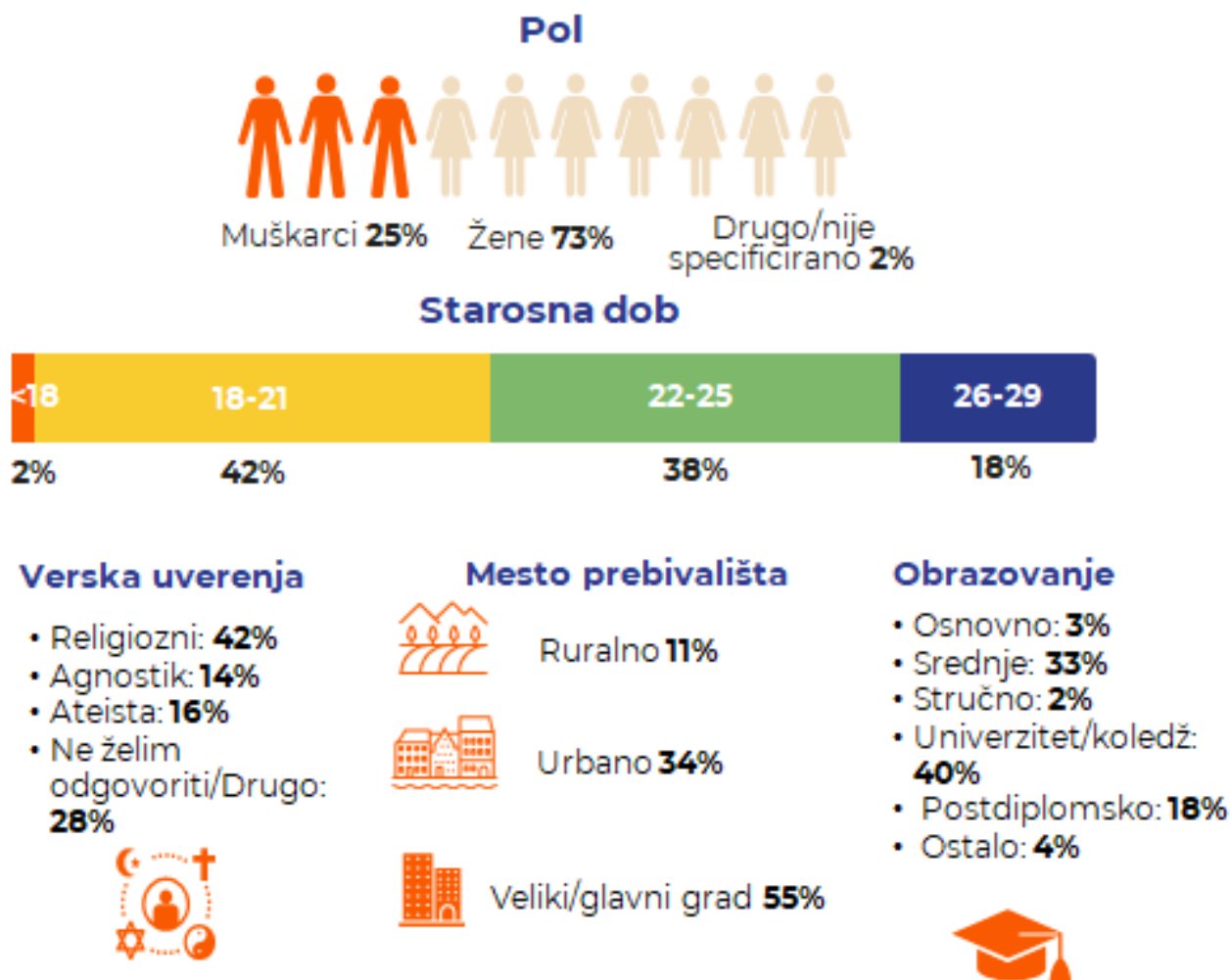
3 intervjua po zemlji/teritoriji

6 sveobuhvatnih pitanja koja se bave ključnim pitanjima istraživanja

Slika 2. Istraživački uzorak u kvalitativnom i kvantitativnom istraživanju

1.3.1. Kvantitativno istraživanje i analiza podataka

Raspodela ispitanika ankete

Slika 3. Demografski pregled ispitanika ankete

Kvantitativno istraživanje je osmislio istraživački tim, sa ciljem:

- 1) Pružanja statističke dimenzije proučavanih mišljenja i percepcija, stavova i iskustva ciljane populacije prema predmetu proučavanja;
- 2) Utvrđivanje razlika u mišljenju, percepciji, stavovima i iskustvima među podciljane populacije mladih;
- 3) Razumevanje uzročno-posledičnih veza između mišljenja i ponašanja, kao i između stavova i iskustava.

Konačni skup od 35 pitanja je dogovoren sa istraživačkim timom. Svrha prilikom odabira pitanja bila je da se obuhvate ključna pitanja studije i relevantne mere uz održavanje ravnoteže sa teškoćom zadatka i ugodnosti tj. predah ispitanika (Marsden & Wright 2010). Štaviše, cilj je bila doslednost i uporedivost odgovora na osnovu zajedničke reference u podacima. Međutim, kad god je to bilo potrebno, uključene su reference na specifične kontekste kako bi se objasnile razlike i specifičnosti određenih konteksta u zemljama i teritorijama.

Format upitnika je bio u skladu sa standardom kompjuterski potpomognutog intervjuisanja preko interneta (Computer Assisted Web Interviewing - CAVI). Pitanja su prevedena na sve relevantne lokalne jezike kako bi se obezbedila maksimalna pristupačnost svim ciljnim demografskim grupama. Upitnik je kompjuterizovan i administriran putem SurveyMonkey digitalne platforme za prikupljanje podataka. Anketa je pokrenuta u junu 2023. godine. Primenjena je strategija uzorkovanja grudve snega, uz raspodelu potpomognutu kontaktima mreže podrške projektu, uključujući istraživački tim.

Budući da anketa sadrži osetljive podatke koji se odnose na pol, državu ili teritoriju, nivo obrazovanja i godine ispitanika, kao i seksualnu orijentaciju, status invaliditeta i religijsko opredeljenje (kako bi se olakšalo profilisanje odgovora), posvećena je posebna pažnja zaštiti podataka učesnika (videti odeljak 1.4. o etici).

Na kraju, onlajn anketi je pristupilo 1.232 osobe, od kojih je 810 navelo svoje prebivalište i dostavilo validnu popunjenu anketu. Od ukupno 810 učesnika, 133 je navelo prebivalište u Albaniji, 400 u Bosni i Hercegovini, 84 na Kosovu, 72 u Severnoj Makedoniji i 12 u Srbiji.

Budući da se radilo o samoodabranom uzorku, nije moguće generalizovati odgovore na populaciju mladih sa prebivalištem u pet zemalja i teritorija, ali je moguće dobiti dokaze iz specifične perspektive učešća i interesovanja za pitanja rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije, kao i verifikovanje odstupanja percepcija i iskustava u poređenju sa onima uočenim među efektivno reprezentativnim uzorkom mladih.

Unakrsna analiza je sprovedena razmatranjem dezagregiranih podataka prema sledećim demografskim varijablama: pol, starost, nivo obrazovanja, religija, područje (tj. urbano, prigradsko, ruralno).

1.3.2. Kvalitativno istraživanje

Kvalitativno istraživanje obuhvatalo je organizovane konsultacije sa mladima, kao i intervju sa mladim predstavnicima institucija čiji je rad usmeren na mlade i socijalna pitanja. Kvalitativni deo istraživanja je obezbedio značajnu količinu materijala za dublju analizu, ali i omogućio triangulacije i validaciju rezultata ankete.

Nakon sprovedenog desk istraživanja od strane mladih kako bi upotpunili pregled relevantne literature o rodnoj ravnopravnosti i socijalnoj koheziji u regionu, kao i participativnog utvrđivanja ključnih istraživačkih pitanja na prvoj regionalnoj onlajn konsultaciji, druga faza projekta sastojala se u organizaciji pet konsultacija održanih u Tirani, Sarajevu, Beogradu, Prištini i Skoplju.

Konsultacije su organizovane kao grupna diskusija sa najmanje 20 učesnika, vođena na lokalnom jeziku i u neformalnom okruženju.

Sve u svemu, postojale su neke manje razlike u metodologiji s obzirom da su uzete u obzir promene nastale tokom sprovođenja aktivnosti. Konkretno, budući da je projekat počeo sa događajem licem u lice, konsultacije u Albaniji poslužile su kao dragocena prilika da se testira metodologija istraživanja i daju neophodna prilagođavanja kako je objašnjeno u nastavku.

Diskusija u Tirani vođena je u dve odvojene fokus grupe koje su se bavile ključnim istraživačkim pitanjima u trajanju od po dva sata. Podela na fokus grupe imala je za cilj stvaranje bezbednog okruženja za učesnike u kojem bi se ideje mogle slobodno deliti. U skladu sa tim, fasilitator je poštovao prirodan tok spontanih diskusija među učesnicima, uvodeći široke istraživačke teme koje su relevantne za studiju i ostavljajući prostor mladima da odluče o prioritetnim pitanjima kojima će se baviti.

Kako je, međutim, uočena ograničena diskusija o govoru mržnje, rodno zasnovanom nasilju i militarizovanoj muškosti, u ostalim konsultacijama je primenjen strožiji pristup.

Na konsultacijama u Sarajevu, Beogradu, Prištini i Skoplju razgovori su vođeni kao četvero časovna razmena sa jednom većom grupom mladih koji su se bavili određenim skupom pitanja. Da bi bili sigurni kako se ista istraživačka pitanja dosledno razmatraju sa učesnicima u svim zemljama i teritorijama, učesnicima u Tirani je podeljen dodatni pismeni upitnik. Ovaj upitnik je obuhvaćao tačke koje nisu mogle biti obrađene u fokus grupama, čime je obezbeđena uporedivost podataka između stavova prikupljenih u Albaniji i onih kasnije prikupljenih u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Kosovu i Severnoj Makedoniji.

Mladi istraživači su učestvovali u izradi smernica za konsultacije sa ciljem stvaranja zanimljivog skupa specifičnih pitanja koja omogućavaju konsultacijama da predstave standardizovani format u svrhu uporedivosti podataka.

Učesnici su odabrani na osnovu sveobuhvatne mape zainteresovanih strana koju je sastavio istraživački tim, uključujući, ali ne ograničavajući se na obrazovne institucije, studente, kao i naučnike i profesore, predstavnike organizacija civilnog društva i omladinskih mreža, novinare, aktiviste, predstavnike regionalnih organizacija, think tank i drugih članova neprofitnih organizacija za koje se smatra da su relevantni za teme istraživanja (kao što su feministička udruženja i nevladine organizacije koje vode žene). Kriterijumi za odabir obratili su dužnu pažnju geografskoj i rodnoj zastupljenosti, kao i zastupljenosti zajednice, u skladu sa postavljenom ciljom grupom po godinama. Kako bi se fokus stavio na individualne perspektive mladih o temama istraživanja u ovoj fazi nije upitana politička pripadnost.

Pozivnice su široko rasprostranjene kako bi se doprelo ne samo do mladih aktivnih na ovim temama (npr. do članova organizacija civilnog društva koje rade na rodnoj ravnopravnosti), već i do onih koji ne prate profesionalni ili akademski put vezan za teme projekta i ne pokazuju specifično interesovanje za bavljenje ovim temama. Ovo je omogućilo timu da prikupi različite uvide i svedoči stimulativnim razgovorima među učesnicima sa različitim pozadinama, interesovanjima, kao i mišljenjima i idejama o predloženim temama.

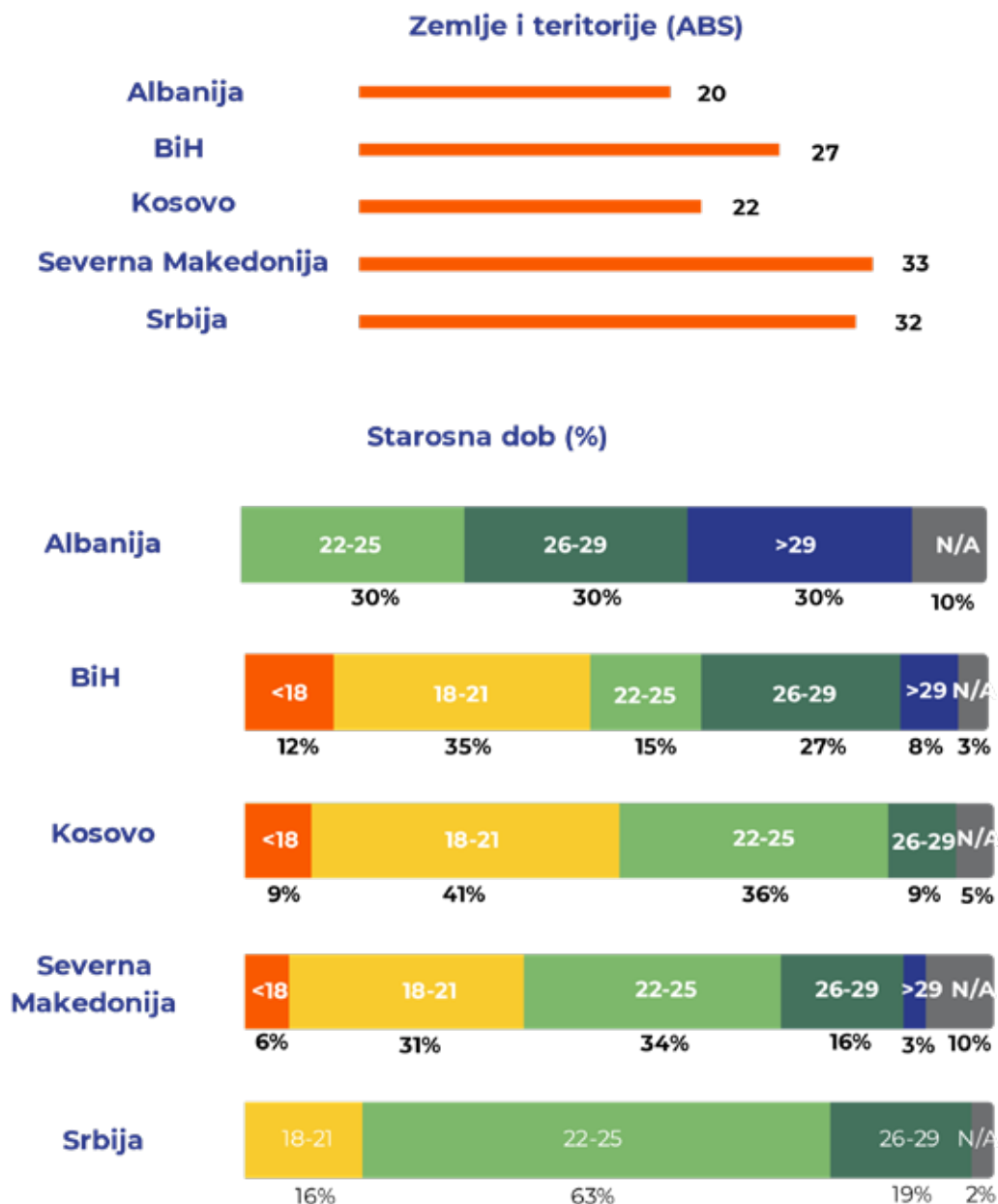
Prilikom odabira učesnika i njihovim angažovanjem posebna pažnja je posvećena marginalizovanim grupama i licima u ranjivim situacijama. LGBTQIA+ zajednica je bila zastupljena na svih pet konsultacija. Dok su neki od učesnika potvrdili svoju pripadnost zajednici, drugi su to radije naveli samo u anketi. Na svim konsultacijama bile su zastupljene i osobe sa invaliditetom. Etničke manjine su bile angažovane kroz uključivanje organizacija civilnog društva koje su olakšale pristup njihovoj bazi kontakata i raspodelile pozivnice referentnim zajednicama; posebno je zabeleženo aktivno učešće predstavnika romske zajednice.

Prijavljeno je da su grupe bile veoma aktivne tokom cele diskusije, stvarajući siguran prostor za razmenu političkih i društvenih perspektiva, kao i ličnih priča. Nivo registrovanog učešća bio je veoma visok i učesnici su međusobno komunicirali tokom diskusije. Generalno učesnici su bili vrlo otvoreni, motivisani, entuzijastični i iskreni.

S druge strane, primećeno je da manjina više okleva da govori i da ih je moderator blago ohrabrivao da podele svoje mišljenje. U nekim slučajevima učesnici su imali jaka neslaganja tako su istraživači intervenisali da bi aktivnije vodili diskusiju. U nekim drugim retkim slučajevima, izgledalo je kao da učesnici nemaju jasno ili zajedničko shvatanje nekih koncepata i definicija koje su bile ključne za rešavanje problema istraživanja. Stoga su istraživači nastavili da ponovo uvode koncepte i definicije kako bi obezbedili da svi isto shvataju odnosno razumeju njihova značenja.

Pet konsultacija okupilo je 134 mlada pojedinca različitog porekla. Grupa je bila sveukupno uravnotežena i reprezentativna za različite starosne grupe, rodni identitet, etničku pripadnost, kontekst stanovanja, socio-ekonomsko poreklo, religijsko opredeljenje i poistovećivanje sa nedovoljno zastupljenim grupama ili ranjivim zajednicama.

Raspodela učesnika na konsultacijama

Slika 4. Demografski pregled učesnika konsultacija

Spisak zainteresovanih strana je utvrđen, i odabrani mladi su zatim kontaktirani za obavljanje jednosatnog onlajn individualnog intervjua sa mladim istraživačem na odgovarajućem lokalnom jeziku. Utvrđene osobe predstavljaju geografski reprezentativan uzorak mladih ispod 30 godina, koji su povezani ili blisko sarađuju sa lokalnim vlastima. Podeljeni stavovi ovih lica imaju za cilj da predstavljaju samo mišljenja pojedinaca o ključnim pitanjima istraživanja.

Proces recenziranja koji su vodili mladi iz svake zemlje i teritorije pomogao je mladim istraživačima da poboljšaju svoje izveštaje i radove.

1.4. Etika

Istraživanje je razvijeno u skladu sa osnovnim etičkim principom „ne škoditi“. Princip nastoji da izbegne nanošenje štete pojedincima koji doprinose participativnoj studiji obezbeđivanjem informisanog pristanka/dobrovoljnog učešća; pravo na povlačenje u bilo kom trenutku; zaštitu podataka; i poverljivost/anonimnost.

Učesnicima studije su pružene sveobuhvatne informacije o tome kako se ovi principi čuvaju i pridržavaju.

Obrazac saglasnosti, koji je dat na lokalnim konsultacijama i dubi-nskim intervjuima, preveden je na lokalne jezike, a učesnicima je dato dovoljno vremena da pročitaju i razmotre svoje slaganje sa njegovim uslovima. Učesnici koji su potpisali formulare za saglasnost pristali su da učestvuju u kratkoj anketi pružajući svoje demografske podatke u statističke svrhe. Od učesnika u anketi studije je takođe zatraženo da daju izričit pristanak na uslove širenja podataka pre popunjavanja up-itnika. Sveobuhvatne informacije o kontekstu istraživanja, cilju studije i korišćenju povratnih informacija prikupljenih od zainteresovanih strana podeljene su sa učesnicima pre davanja njihovog informisanog pristanka kako bi bili sigurni da u potpunosti razumeju potencijalne rizike i koristi od učešća u studiji.

U cilju dobrovoljnog učešće, studija priznaje da učesnici treba da imaju potpunu kontrolu nad svojim učešćem i podržava pravo da se u bilo kom trenutku i iz bilo kog razloga povuku iz istraživanja. Autonomija učesnika je bila zaštićena jer je istraživački tim nastojao da se osećaju prijatno i podržao ih je u ostvarivanju svog prava na povlačenje. Njihove odluke u vezi sa razmenom informacija su poštovane i nisu primenjene nikakve mere prinude ili neprimeren uticaj sprečavanja njihovog povlačenja. Učesnicima su pružene jasne i sveobuhvatne informacije o njihovom pravu na povlačenje bez kazne ili negativnih posledica, a naveden je jasan i jednostavan proces za učesnike da ostvare ovo pravo, tj. da u slučaju povlačenja putem mejla obaveste specifične kontakt tačke.

Privatnost i sigurnost podataka učesnika su obezbeđeni u istraživanju kroz obezbeđenje bezbednog i poverljivog skladištenja i analize podataka. Pristup osetljivim podacima je ograničen samo na istraživački i menadžerski tim. Istraživački tim je zadržao transparentan pristup upravljanju podacima, jasno saopštavajući učesnicima mere zaštite podataka, uključujući anonimnost i poverljivost, zadržavanje podataka i prakse uništavanja.

Studija poštuje privatnost učesnika i čuva poverljivost njihovih podataka ličnosti kako bi se izbegla potencijalna šteta, kao što je nenamerno otkrivanje ili stigmatizacija. Učesnici su svesni da je sadržaj njihovog doprinosa anonimna kao i da je njihov doprinos poverljiv. Ohrabreni su da slobodno izraze svoje mišljenje u bezbednom prostoru, propisno obavesteni da će njihovi odgovori biti korišćeni za analizu po najvišim etičkim standardima. Svesni su da su diskusije i intervjui snimljeni u svrhu vođenja beleški i da će po dobijanju relevantnih rezultata snimci biti izbrisani. Učesnici su takođe obavesteni da će njihov doprinos biti sintetizovan u istraživačkom radu i da će se podaci koji se smatraju relevantnim za istraživanje koristiti isključivo u statističke svrhe i na agregirani način.

1.5. Ograničenja

Uopšteno govoreći, participativni pristupi zahtevaju pažljivo razmatranje mogućih pristrasnosti istraživača. Mladi istraživači uključeni u ovaj projekat uložili su mnogo truda da sagledaju svoje pristrasnosti, kao i da razmotre kako najbolje pristupiti diskusijama radi sigurnog i otvorenog prostora za razmenu perspektiva i jednakog prostora da se svi glasovi čuju. Specifična ograničenja metodologije su navedena u nastavku.

Uzorkovanje. Strategija uzorkovanja grudve snega korišćena za upitnik nosi rizik od dobijanja nereprezentativnih ili neuravnoteženih uzoraka. To se u praksi može primetiti u pogledu odstupanja od ciljnih veličina uzorka po zemlji i teritoriji, do stvarnih dobijenih veličina uzorka, kao i u značajno većoj stopi ispitanica u odnosu na ispitanike. Iako su uloženi naponi da se dopre do manjinskih grupa, moguće je da konačni uzorci ne budu reprezentativni. Budući da su konsultacije licem u lice održane u velikim urbanim centrima, moguće je da su predstavljale prepreku za učešće onih koji žive van ovih područja. Na kraju, s obzirom da su uzorci za sve aktivnosti bili samoselektivni, oni su takođe bili ograničeni u pogledu toga koliko su reprezentativni za ukupnu ciljnu populaciju.

Kontekstualna razmatranja. Složeni i izazovni istorijski i kulturni konteksti uključeni u obim istraživanja, kao i osetljive teme o kojima se raspravlja, zahtevaju mnogo pažnje za navigaciju. Štaviše, može biti čak izazovno obezbediti da se učesnici osećaju bezbedno kada govore o određenim pitanjima ili otkrivaju osetljive informacije. Vremenska ograničenja su možda ometala omogućavanje potpuno otvorenog prostora za diskusiju, kao i da svaka tema dobije dovoljno pažnje i svi učesnici jednako vremena da se izjasne.

United Nations

WOMEN

YOUTH

EQUAL IS MORE.

RODNA RAVNOPRAVNOST I IZAZOVI SOCIJALNE KOHEZIJE U REGIONU

2:

2. RODNA RAVNOPRAVNOST I IZAZOVI SOCIJALNE KOHEZIJE U REGIONU

Fokus ovog istraživanja je da se istraže percepcije i stavovi mladih o rodnoj ravnopravnosti i socijalnoj koheziji i da se utvrde glavni izazovi i prepreke u postizanju održivog mira u regionu. Svaka zemlja ili teritorija (Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Severna Makedonija i Srbija) ima svoj specifični, politički i kulturni razvoj i izazove, ali rezultati istraživanja otkrivaju mnoge sličnosti i paralele koje se smatraju ključnim izazovima za socijalnu koheziju.

Region karakterišu efekti društvene i političke tranzicije koja je usledila nakon raspada Jugoslavije i pada režima Envera Hodže u Albaniji krajem 1980-ih. Etnički zasnovani sukobi praćeni političkim promenama – marketizacijom i demokratizacijom sa neoliberalnim kapitalizmom koji je zamenio socijalistički sistem blagostanja promenili su društveno tkivo ovih društava i doneli mnoge izazove.

Kraj XX veka obeležile su masovne ljudske katastrofe, zločini protiv čovečnosti, rodno zasnovano nasilje, ekonomska i kulturna destrukcija, siromaštvo, antagonistički i konkurentni narativi o prošlosti, narušeni odnosi i poverenje. Rodna dimenzija ove tranzicije ogleda se u povećanju hegemonističkog i militantnog maskuliniteta, repatrijarhizaciji i etnizaciji rodnih uloga i rodnih režima, potiskivanju žena u privatnu sferu života i značajnom smanjenju broja žena u javnom životu i politici (Hughson-Blagojević, 2012; Spahić Šiljak, 2012; Berna, 2014; Dauti i Zhlilima, 2016).

Hegemonistička i militantna muškost. Jedan od izazova posebno za mlade je nasleđe militantne muškosti koja se održava kroz određeno formalno obrazovanje, kulturne manifestacije, medije, neke verske narative i memorijalizaciju sukoba podela. Ponekad su deca od malih nogu izložena uzorima ratnih heroja i ratnih zločinaca kroz obrazovanje, religiju i porodicu kao način jačanja svog nacionalnog, etničkog i verskog identiteta (Soldo et al., 2017).

Kako zaključuje Roberto Belloni: „sve, od pozdrava do fudbalskih dresova, koristi se za identifikaciju nečije etničke pripadnosti i verskog ubeđenja“ (2013, 284).

Društvena konstrukcija rodних uloga dodeljuje muške i ženske osobine muškarcima i ženama i u zavisnosti od kulturnog i političkog konteksta ove karakteristike variraju. Ipak, „muškost nije samo društveni konstrukt. To je i političko oružje“ (Dolan, 2011, 135), koje je tokom sukoba u regionu bilo veoma moćno i destruktivno. Idealizovani muški uzor je vrlo često prikazivan kao muškarac u uniformi - vojnik, pilot, policajac itd. - kao i snažan dečko koji ima mišiće, novac i moć. Jednom kada se ovoj slici dodaju ratni veterani, heroji ili ratni zločinci, muškost ostaje zaglavljena u imidž nasilnih muškaraca koji znaju kako da osvoje, brane, štite i učine svoju naciju ponosnom. Tako je „model idealizovane muškosti usko povezan sa oružjem, nasiljem i moći nad ženama“ (Božanić, 2016).

Rodno zasnovano nasilje (RN). Rodno zasnovano nasilje je još jedan izazov za svih pet istraživanih zemalja i teritorija, a usko je povezan sa hegemonističkom militantnom muškošću. Postojeća grupa istraživača u regionu otkriva da različiti oblici rodno zasnovanog nasilja upravljaju životima mnogih žena i seksualnih manjina, ali i muškaraca. Nedavna studija u regionu pokazuje da rodno zasnovano nasilje preovlađuje na univerzitetima i da je „rezultat internalizovanog seksizma i prihvatanja rodni stereotipa koji postoje u procesima socijalizacije i kulturi“ (Spahić Šiljak i dr., 2022, str. 21.).

Druge studije (Susmel, 2019; Popadić et.al., 2019; OEBS-ovo istraživanje 2019; Reaktorsko istraživanje 2020; Vučenović, 2022) sugerišu da rodno zasnovano nasilje preovlađuje na radnom mestu, kod kuće, u odnosima i u školama, što žene, omladinu, seksualne i druge manjine čini posebno ranjivim. Ustanove u svim zemljama i na teritoriji *de jure* garantuju rodnu ravnopravnost i zaštitu od nasilja, ali *de facto* pravni sistem ne funkcioniše i kulturne norme okrivljavanja i sramoćenja žrtava sprečavaju mnoge da prijave nasilje. Društva koja tolerišu rodno zasnovano nasilje i kulturno opravdavaju hegemonističku i toksičnu muškost ne mogu postići suštinsku socijalnu koheziju.

Nedovoljna zastupljenost žena u politici i na pozicijama odlučivanja. Političko učešće žena u regionu značajno je smanjeno nakon 1990-ih, a samo 2-4% žena bilo je zastupljeno u parlamentima i na pozicijama odlučivanja (u poređenju sa 24% garantovanih nakon Drugog svetskog rata). Ovakvo isključenje iz javnog života zahtevalo je

od žena da povrate i ponovo dobiju svoja politička prava (Spahić Šiljak, 2012). U poslednje dve decenije uspostavljeno je zakonodavstvo – zakoni o rodnoj ravnopravnosti – i državni organi za rodnu ravnopravnost sa sopstvenim strategijama za unapređenje rodne ravnopravnosti. Međutim, žene su i dalje nedovoljno zastupljene u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti i često služe kao izlozi ili marionete za određenu političku ideologiju ili moć (Browne, 2017).

Korupcija, govor mržnje, etnička i rasna diskriminacija. Još jedan zajednički imenitelj za pet istraživanih zemalja i teritorije je široko rasprostranjena korupcija, govor mržnje i etnička i rasna diskriminacija. Studija je potvrdila da korupcija sprečava razvoj i napredak i da je jedan od glavnih uzroka odliva mozgova mladih iz regiona.

U korumpiranim društvima teško je negovati poverenje, solidarnost i izgraditi sistem socijalne zaštite koji će brinuti o onima koji su manje privilegovani. Indeks percepcije korupcije u regionu je ispod indeksa 27 zemalja Evropske unije (Feruni et.al., 2020), što znači da ima štetne posledice po ljudski razvoj, održivi mir i socijalnu koheziju.

Mladi sa ovih prostora potvrđuju da je diskriminacija na osnovu etničke pripadnosti, vere, rase, pola i seksualnosti sveprisutna i često je praćena govorom mržnje, ksenofobijom, rasizmom, seksizmom i homofobijom. Posebno su pogođeni Romi, etničke i seksualne manjine, a žene iz ovih grupa još više s obzirom da predstavljaju manjinu unutar manjine.

2.1. Percepcije mladih o socijalnoj koheziji rodne ravnopravnosti

Tokom lokalnih konsultativnih diskusija u pet zemalja i teritorija, mladi učesnici su upitani kako razumeju rod i socijalnu koheziju. Mladi istraživači su umesto standardizovanih pitanja koristili interaktivni softver (SLI.DO) koji je omogućio mladima da pojedinačno ubace reči za koje veruju da su blisko povezane sa ova dva koncepta. *Kada pomislite na „socijalnu koheziju“, koje reči vam padaju na pamet?*

Kada pomislite na “socijalnu koheziju”, koje riječi vam padaju na pamet?

Slika 5. Oblak riječi za socijalnu koheziju¹²

Ponavljajući koncepti koje mladi ističu kao vezani za socijalnu (društvenu) koheziju posebno ukazuju na to da se značaj pridaje solidarnosti i jednakosti, koegzistenciji, poverenju, empatiji i međusobnom razumevanju, jedinstvu, ukrštanju i interakciji, saradnji i kooperaciji, inkluziji i inkluzivnosti. Sve u svemu, ove reči odražavaju percepciju učesnika o socijalnoj koheziji kao društvu koje karakteriše međusobna povezanost, kolektivna podrška, jednak tretman i mogućnosti i osećaj zajedništva. Ovo je u skladu sa gore datom definicijom socijalne kohezije i definicijom drugih studija UN (UNDP, 2020) koje naglašavaju interakciju, poverenje, solidarnost i saradnju u različitim društvenim i političkim spektrima.

Specifičnosti istraživanih zemalja i teritorije su detaljnije prikazane u nastavku.

Albanija. Učesnici su izdvojili reč **angažovanje** za socijalnu koheziju proučenu grupama i društvenom interakcijom. Albansko društvo se, kako su mladi objasnili tokom lokalnih konsultacija suočava sa niskim nivoom socijalne kohezije. Stoga, mladi predlažu izgradnju socijalne kohezije kroz društveno angažovanje i voluntarizam.

Bosna i Hercegovina. Učesnici su otkrili da su reči **razumevanje** i **jednakost** blisko povezane sa socijalnom kohezijom. Budući da je BiH etnički podeljena i da je njen postkonfliktni oporavak postavio socijalnu koheziju između tri glavne etničke grupe (Bošnjaci, Srbi, Hrvati) i druge (manjine prema Ustavu), mladi smatraju da je razumevanje ključna reč koju bi trebalo promovisati.

Kosovo. Zajedno sa rečima međusobna povezanost i solidarnost, **jedinstvo** je reč koja se pokazala relevantnom za socijalnu koheziju. Percepcija mladih je društveno uslovljena i situirana, što može ukazivati na to da su dugotrajne političke tenzije u regionu možda uticale na nji-

hove percepcije, uzrokujući da se jedinstvo istakne kao reč koja boji društveno i političko tkivo života.

Severna Makedonija. Učesnici su bili fokusirani na održavanje intersekcionalnog pogleda na koncepte, npr. razmatranjem konteksta marginalizovanih grupa – stoga se **solidarnost** pojavila kao ključna reč za socijalnu koheziju. Suprotstavljajući se nametnutim narativima o etničkim podelama, mladi su pronašli solidarnost kao sredstvo za njihovo angažovanje u društvenim promenama.

Srbija. Dve reči koje objašnjavaju socijalnu koheziju su **saradnja** i **ravnopravnost**. Budući da svaki društveni i politički kontekst oblikuje percepcije i stavove svojih građana, mladi u Srbiji su takođe proizvod društvenog i političkog miljea, koji je opterećen nedostatkom saradnje sa državama i teritorijom nakon sukoba 1990-ih. Sa izuzetkom Albanije, sve istraživane zemlje i teritorije su nekada bile u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije; nakon njenog raspada, saradnja sa drugim državama i teritorijama postala je zamagljena nerešenim sukobom u regionu.

¹² Društvene mreže, inkluzija, suživot, međuljudski odnosi između društvenih grupa, solidarnost, tolerancija, mir, harmonija, razumevanje, empatija, kohezija, komunikacija, poverenje, jednakost, saradnja, zajednica, kolaboracija, multikulturalizam, raznolikost, reciprocitet itd.

Generalno, ovi odgovori ukazuju na svest učesnika o konceptu rodne ravnopravnosti. Mladi znaju šta je rodna ravnopravnost i šta bi trebalo da bude, pa sa tim konceptom povezuju neke od ključnih pojmova relevantnih za njihov kontekst. Najčešće ključne reči odnose se na principe pravičnosti, pravde, jednakosti mogućnosti i eliminacije hijerarhijskih struktura moći.

Unakrsna analiza ovih odgovora već ukazuje na vezu između socijalne kohezije i rodne ravnopravnosti u pogledu mladih u regionu. Ponavljajući koncepti kao odgovori na oba pitanja mogu se zaista primetiti. Tačnije:

- Smatra se da je inkluzija suštinski povezana i sa socijalnom kohezijom i sa rodnom ravnopravnošću;
- Harmonija nastala u vezi sa socijalnom kohezijom, ali i kao rodna harmonija u vezi sa rodnom ravnopravnošću;
- Ljudska prava – i socijalna kohezija i rodna ravnopravnost se smatraju povezanim sa uživanjem ljudskih prava.

Ova međupovezanost između socijalne kohezije i rodne ravnopravnosti bila je u fokusu diskusija na lokalnim konsultacijama.

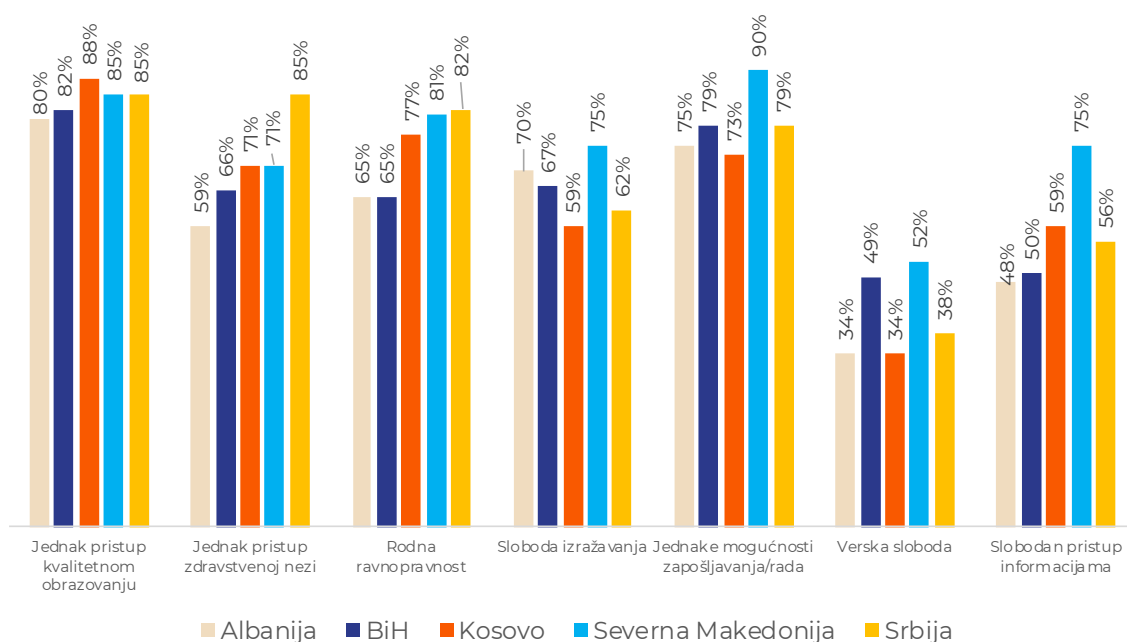
¹³ Podela kućnih poslova, rodna ravnopravnost, saradnja, jednake mogućnosti, jednakost, nepravda, demokratija, solidarnost, feminizam, pravda, diskriminacija, sloboda, ljudska prava, rodno zasnovano nasilje, poštovanje, ljubav, život, politika, jednaka prava, razumevanje itd.

2.2. Faktori koji podržavaju rodnu ravnopravnost i socijalnu koheziju

Sve u svemu, rasprave u kombinaciji sa kvantitativnom analizom podataka pokazuju da učesnici mogu da prepoznaju važnu ulogu rodne ravnopravnosti u doprinosu socijalnoj koheziji i izgradnji pravednijih društava. Međutim, u nekim zemljama i teritorijama mladi gledaju na rodnu ravnopravnost kao na kontraproduktivnu agendu za postizanje socijalne kohezije. Grafikon ispod rezimira raspodelu percepcije mladih na pitanje koji faktori pomažu jačem i pravednijem društvu.

Analiza kombinovanih podataka za sve zemlje i teritoriju u regionu pokazuje da su najpopularnije opcije širom regiona bile **jednak pristup kvalitetnom obrazovanju i jednake mogućnosti na tržištu rada**. **Rodna ravnopravnost** je na trećem mestu, usko povezana sa jednakim pristupom zdravstvenoj nezi. Daleko najmanje

Po vašem mišljenju, koji od sledećih faktora pomaže u izgradnji jačih i pravednijih društava? Molimo odaberite tri najznačajnija

Grafikon 1. Faktori koji doprinose jačim i pravednijim društvima

popularna opcija je bila religijska odnosno verska sloboda, dok je slobodan pristup informacijama bio druga najmanje popularna opcija.

Analiza raščlanjenih regionalnih informacija pokazuje značajne statističke razlike u preferencijama za opciju rodne ravnopravnosti kada su u pitanju godine i religija: osobe od 26-30 godina, posebno, sklonije su naglašavanju rodne ravnopravnosti; pored toga, oni koji su se identifikovali kao religiozni ili agnostici su bili nešto manje skloni da izaberu rodnu ravnopravnost za razliku od onih koji su se identifikovali kao ateisti ili drugi.

Na grafikonu 1. iznad je prikazana podela po zemlji i teritoriji procenta učesnika koji su izabrali svaku opciju kao jedan od svoja tri izbora. Pristup obrazovanju je u svim zemljama i teritorijama prepoznat kao veoma važan, kao i pristup jednakim mogućnostima na tržištu rada. Međutim, postoje zanimljive razlike kada je u pitanju rodna ravnopravnost. Ispitanici koji žive u Albaniji i BiH ređe su birali ovu opciju od onih koji žive na Kosovu, u Severnoj Makedoniji i Srbiji. U Albaniji, treći najpopularniji odgovor je bila sloboda izražavanja, relativno manje naglašena opcija drugde.

Ove razlike u rezultatima mogu se povezati sa zaključcima izvučenim iz analize diskusija na lokalnim konsultacijama. U lokalnim konsultacijama u Albaniji, **strah** se često javljao u diskusijama o izjašnjavanju o relevantnim pitanjima jednakosti i socijalne kohezije, posebno **strah od kazne**.

Iz straha od negativnih posledica zbog nasleđa totalitarnog albanskog režima (Kuci 2023), kojeg često zanemaruju, učesnici lokalnih konsultacija u Albaniji su oklevali da se upuste u diskusiju i podele svoja mišljenja. Nedostatak poverenja, osećaja pripadnosti i jedinstva, koji mladi uočavaju, takođe se često pominje u kontekstu izjašnjavanja i preduzimanja radnji u pogledu ravnopravnosti. Ovo, u kombinaciji sa daljom kvantitativnom analizom demonstrira značajan nedostatak međugeneracijskog poverenja, ukazuje na mogući razlog zašto se slo-

boda izražavanja vidi kao tako važan prvi korak i kamen temeljac pravednog društva u poređenju sa drugim zemljama i teritorijom.

Uz to, diskusije na lokalnim konsultacijama iznele su na videlo percepciju koju dele mladi albanski učesnici da, dok se na drugim mestima raspravlja o jednakoj plati za jednak rad i zastupljenosti žena u rukovodećim ulogama, **u Albaniji su ljudi još uvek fokusirani na pitanja kao što je pravo na bezbedan život, bez nasilja i u blagostanju.** Dakle, bezbednost i blagostanje se mogu posmatrati kao prioriteti, ili kao neophodan prvi korak pre nego što se može uzeti u obzir rodna ravnopravnost, što takođe može biti faktor u relativno nižem naglasku na rodnoj ravnopravnosti u kvantitativnom istraživanju.

Rezultati istraživanja za BiH pokazuju snažan naglasak na obrazovanju i mogućnostima na tržištu rada, bez naročito jakog kandidata za treću najpopularniju opciju. Zaista, **mladi su pokazali veliku zabrinutost u vezi sa socioekonomskim pitanjima u zemlji, posebno teškoćama u pronalaženju zaposlenja.** Međutim, mladi takođe otkrivaju tenzije koje rodna ravnopravnost izaziva u patrijarhalnim društvima. Ponekad se rodna ravnopravnost doživljava kao subverzivni mehanizam koji ugrožava socijalnu koheziju i doprinosi daljoj polarizaciji. Zbog toga se ne vrednuje kao mehanizam ujedinjavanja.

„Rodna ravnopravnost može naštetiti socijalnoj koheziji i dovesti do dalje polarizacije onih društvenih aktera koji su označeni kao konzervativni i onih koji su progresivniji, tako da u tom smislu, dugoročno gledano, može biti faktor koji jača socijalnu koheziju, ali takođe može dovesti do daljeg raslojavanja unutar društva”.

Učesnik lokalnih konsultacija, Bosna i Hercegovina

Štaviše, rodna ravnopravnost je viđena kao razarajuća jer su učesnici primetili da pominjanje takvih tema među ljudima sa suprotnim stavovima vodi do neprijateljstva, ili čak agresije, pre nego konstruktivne diskusije. Ovo je znak anti-rodnih osećanja i reakcije koja raste širom sveta.

Na kraju, u skladu sa zabrinutošću zbog šireg osećaja nepravde, mladi u BiH su izrazili određeni skepticizam prema programima koji imaju

za cilj podsticanje rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije. Oni ih vide kao da ih iniciraju privilegovani za privilegovane, umesto da dopru do onih koji su zaista na margini društva i viktimizovani od sistema. Jedan učesnik je posebno izneo inicijative nevladinih organizacija koje se u tom pogledu smatraju „komercijalizovanim programom“.

Treba napomenuti da su se, generalno, učesnici lokalnih konsultativnih diskusija u Albaniji, kao i u BiH, složili da se treba pozabaviti jednakim mogućnostima muškaraca i žena.

Lokalne konsultacije u Srbiji su pokazale da su se učesnici generalno složili da postoji bliska veza između rodne ravnopravnosti i demokratije, iako nije bilo konsenzusa o tome šta je prvo, odnosno da li je demokratija preduslov i prvi korak ka rodnoj ravnopravnosti ili obrnuto. Smatraju da je demokratija temeljna osobina u društvu koju treba podsticati da bi se postigla rodna ravnopravnost i socijalna kohezija.

Ova diskusija dovela je i do saglasnosti oko nedostatka političke volje da se ozbiljno pozabavi problemima rodne neravnopravnosti u srpskom društvu. Jedan od problema sa svim ovim konceptima, naveli su učesnici, jeste to što ih “obični ljudi” doživljavaju kao nešto strano, apstraktno i uvezano spolja, što je zanimljiva paralela sa nekim od gore navedenih zapažanja uočenih u konsultacijama BiH. Štaviše, učesnici konsultacija u Srbiji su istakli da u zemlji postoji mnogo zakona koji obezbeđuju rodnu ravnopravnost, ali se ti zakoni često ne sprovode niti praktikuju.

U diskusijama na Kosovu i u Severnoj Makedoniji rodna ravnopravnost je istaknuta kao kamen temeljac socijalne kohezije i demokratije. Na Kosovu, učesnici su generalno naglašavali pozitivan uticaj rodne ravnopravnosti na inkluzivnost, navodeći da veća jednakost vodi integraciji i inkluzivnosti u društvu.

Tačnije, većina učesnika je priznala da, iako je postignut napredak u uspostavljanju temelja ovih koncepata, još uvek ima prostora za dalji razvoj kroz aktivnosti podizanja svesti. Pored toga, **učesnici veruju da su među svim diskriminatornim pitanjima sa kojima se suočava Kosovo, rodna nejednakost i rasna diskriminacija glavni problemi protiv socijalne kohezije.** Oni su istakli značaj povećanja svesti i znanja

u vezi sa ovim konceptima jer mnogi stanovnici Kosova smatraju da se rodna ravnopravnost odnosi samo na prava žena.

Ipak, tokom konsultacija na Kosovu, naglašeno je da postoji velika potreba za otvaranjem diskusije o pravima žena i feminizmu kako bi se olakšao veći napredak ka socijalnoj koheziji u celini. Prepoznata je i potreba za dubljim pristupom osim jednostavnog povećanja broja žena u parlamentu. Istaknuto je da pažnju treba posvetiti marginalizovanim grupama unutar LGBTQIA+ zajednice, uključujući lezbejke i žene iz određenih etničkih grupa. Sve u svemu, učesnici su se složili oko velikog značaja rodne ravnopravnosti u unapređenju socijalne kohezije.

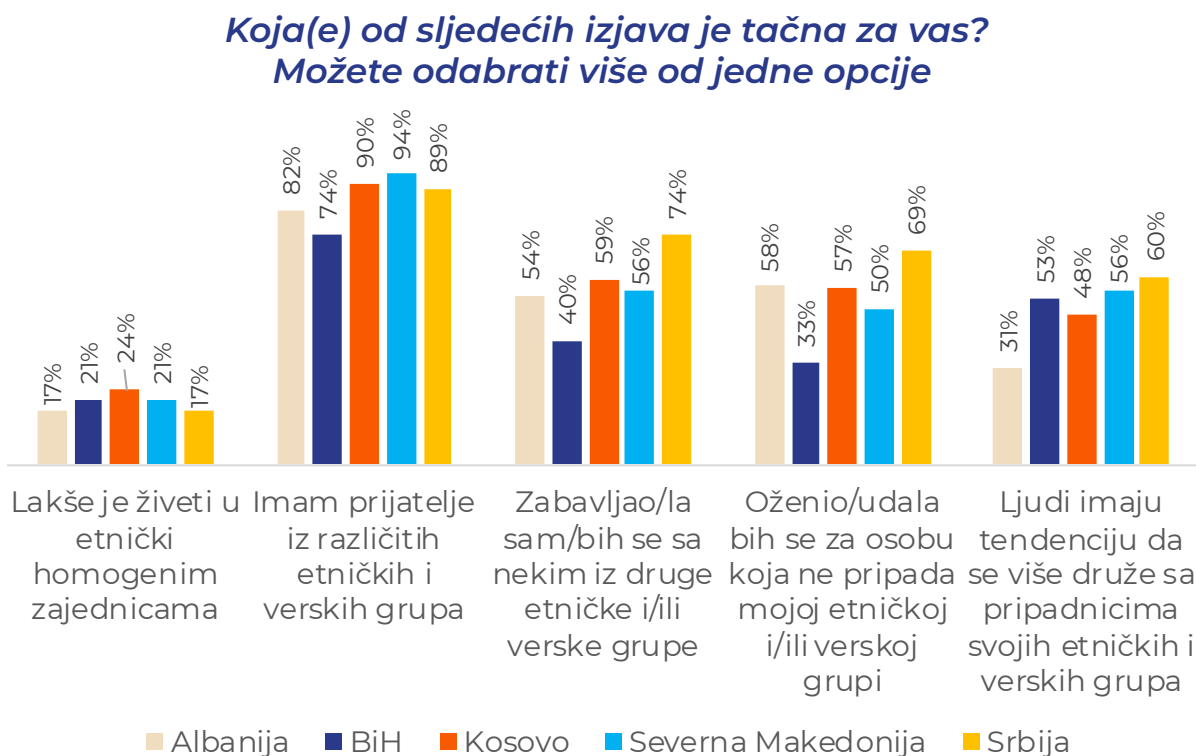
Tokom konsultacija u Severnoj Makedoniji, primećeno je da se društvene razlike obično posmatraju u smislu religije i etničke pripadnosti, ali da bi se postigla socijalna kohezija rod se mora sistematski razmatrati. **Učesnici su govorili o intersekcionalnom pristupu, uzimajući u obzir faktore poput strukturalnog nasilja i društvenih normi, i vide ga ključnim aspektom unapređenja rodne ravnopravnosti.** Razlog zašto je ovo specifično je taj što je koncept intersekcionalnosti nije uobičajena tema u medijima ili među omladinskim aktivistima kao mejnstrim ideja, što ukazuje na poboljšanje razumevanja rodne ravnopravnosti među mladima. Uticaj rodne ravnopravnosti na socijalnu koheziju primećen je u oblastima kao što su obrazovanje i pristup resursima, posebno za marginalizovane grupe kao što su Romkinje.

Mladi učesnici su govorili o tome kako se diskriminacija Romkinja vidi na radnom mestu, u javnim institucijama i njihovom pristupu socijalnoj zaštiti. Takođe su pomenuli značaj uspostavljanja (mesnih zajednica) u romskim sredinama. Jedna devojka je ispričala kako u Radovišu (malom gradu) po prvi put postoje Romkinje koje zauzimaju položaje u lokalnim vlastima, u kojima tradicionalno dominiraju muškarci. Oni su bili u stanju da povežu važnost zastupanja sa donošenjem i kreiranjem pravednijih politika za marginalizovane grupe i stvaranjem platformi za razmenu različitih stavova na lokalnom nivou. Judith Lorber, kao feministička teoretičarka, je davno (1998) primetila da postoji drugačija društvena „mapa“ za muškarce i žene iste rasne grupe koja je stratifikovala žene na margini unutar margine manjinske rasne ili etničke grupe. Iako su obrazovanje i bogatstvo u korelaciji sa pozicijama moći u javnom životu i politici, žene, a posebno žene iz manjinskih grupa, suočavaju se sa više izazova od muškaraca (Judis & Teixeira. 2002).

2.3. Međugrupni odnosi i socijalna kohezija

Međugrupni odnosi pokazuju zanimljiv obrazac među mladim učesnicima istraživanja. Iako većina mladih živi u etnički homogenizovanim društvima, mali procenat njih se slaže da je u ovim zajednicama lakše živeti nego u multikulturalnim, što je dašak nade da mladi više vole različitost u odnosu na monokulturnu sredinu.

Grafikon 2. Međugrupno poverenje i pristupno ponašanje (I)

Generalno, u svim zemljama i teritorijama, prilično visok procenat ispitanika je naveo da ima prijatelje iz različitih etničkih i verskih grupa. Međutim, u svim zemljama i na teritoriji osim u Albaniji, postoji jasan obrazac povećane socijalne distance kako se intimnost dotičnih veza povećava. Dok je preko 80% mladih izjavilo da imaju prijatelje iz različitih etničkih i verskih grupa, postoji nagli pad kada je u pitanju da li su se zabavljali (preko 50%) ili bi bili voljni zabavljati se sa osobama van njihove etničke i/ili verske grupe. A kada je u pitanju brak, postoji još jedan takav pad.

Primer za to su rezultati stanovnika Bosne i Hercegovine, gde 74% učesnika ima prijatelje iz različitih etničkih i verskih grupa, ali samo 40% je bilo ili bi razmišljalo o romantičnoj vezi sa nekim iz druge etničke i/ili verske grupa. Štaviše, samo 33% bi bilo voljno da stupi u brak sa nekim izvan njihove etničke i/ili verske grupe.

Međuetnički brakovi su često stigmatizovani i nisu u skladu sa društvenim normama. Motivi koji stoje iza opiranja mladih da uđu u intimne odnose sa osobama van svoje etničke i/ili verske grupe nisu kvalitativno istraženi u ovoj studiji, međutim prethodno istraživanje je među glavne razloge obrazaca povećane socijalne distance stavilo neodobranje roditelja (Turjačanin et.al.2017).

Slični obrasci se mogu uočiti u odgovorima učesnika na Kosovu, u Severnoj Makedoniji i Srbiji. Severno makedonsko društvo nije samo multietničko, već i multikonfesionalno i višejezično, a najnoviji podaci govore da etnički mešoviti brakovi čine oko 7% svih brakova (Avirović-Bundalevska, 2021). U tom smislu, rezultati istraživanja daju ohrabrujuću sliku. Međutim, značajan procenat ispitanika se takođe slaže da generalno uočavaju ljude koji se više druže sa svojim etničkim i/ili verskim grupama.

Društvena distanca na Kosovu je slična, i prema nedavnoj anketi Instituta za socijalnu politiku Musine Kokalari (2023) otkriva značajne međuetničke tenzije koje se pripisuju istorijskim sukobima, društveno-političkim razlikama i održanim stereotipima. Iako se čini da postoji određena otvorenost za profesionalnu saradnju popreko etničkih granica, život u blizini jedni drugih je manje prihvaćen. Nalazi otkrivaju značajnu društvenu distancu, sa 65% Albanaca i 63% Srba koji su izrazili barem izvesnu nelagodu sa izgledom da borave jedni pored drugih.

Kao što se vidi iz konsultacija održanih u Srbiji i dubinskih intervjua, međugrupni odnosi su usko povezani sa negativnim nasleđem prošlosti. Jedan od intervjuisanih je to ovako objasnio:

“Još uvek nas pogađaju sukobi, posebno starije generacije. Čini se da su pomalo zarobljene u toj mržnji, ali na sreću to se sa mlađim generacijama menja. Saradujem sa ljudima iz drugih mesta u regionu, ali mi se time baš i ne bavimo. Fokusiramo se na druge stvari.”

Učesnik dubinskih intervjua, Srbija

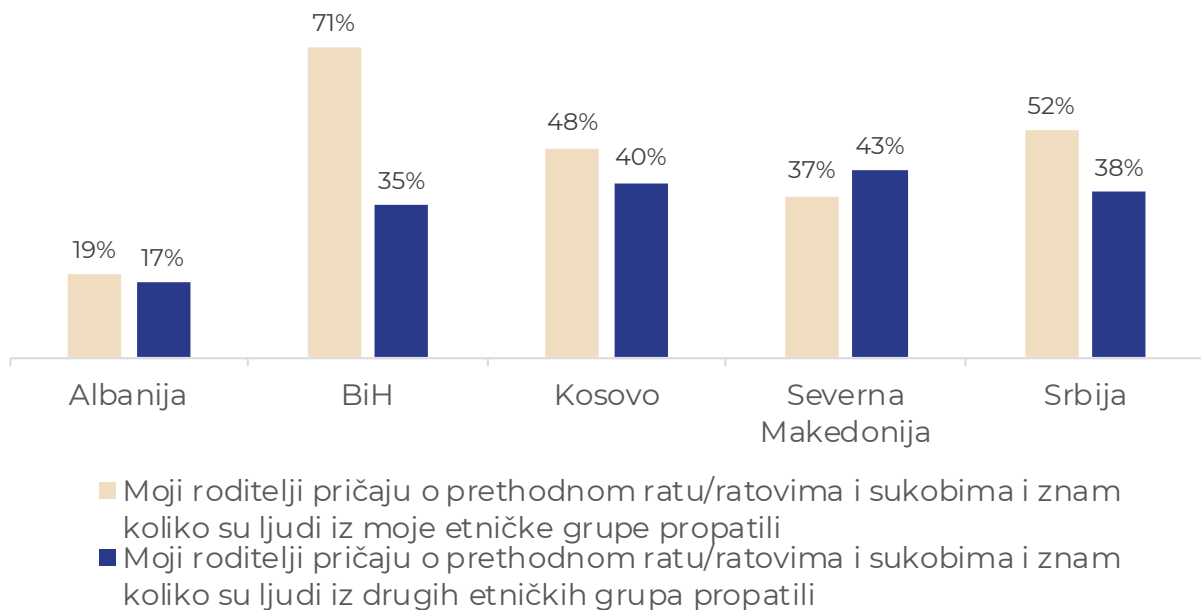
Isti sagovornik je izjavio da, iako im je prijatno da uspostavljaju odnose sa različitim etničkim i/ili verskim grupama, mnogim njihovim prijateljima nije; oni to pripisuju mladim ljudima koji nekritički prihvataju narative u porodici, kao što možemo videti iz sledećeg citata:

“Mnogi mladi ljudi su dezinformisani i prihvataju stvari iz porodice bez kritičkog objektiva.”

Učesnik dubinskih intervjua, Srbija

Evidentan obrazac ovde je društvena distanca i njena povezanost sa negativnim nasleđem prošlosti, što su, između ostalog, ovekovečili i starije generacije. U nastavku su kvantitativni rezultati seta pitanja koja se odnose na informacije kojima su učesnici upitnika izloženi u svom porodičnom okruženju u vezi sa prošlim sukobima i međuetničkim tenzijama.

**Koja od sledećih izjava je tačna za vas?
Možete odabrati više od jedne opcije**

Grafikon 3. Međugrupno poverenje i pristupno ponašanje (II)

Treba napomenuti da u svakoj zemlji i teritoriji ova pitanja imaju veoma različite kontekste zbog specifičnih istorijskih konteksta za svako od njih. Na primer, dok se prema ovim rezultatima čini da starije generacije u Albaniji ne raspravljaju o prošlosti, pitanje dodato posebno za zemlje i teritoriju sa značajnom populacijom Albanaca pokazuje da 64% stanovnika Albanije i 10% onih koji žive na Kosovu su izjavili da njihovi roditelji govore o progonima i zločinima režima Envera Hodže, što je u skladu sa zapažanjima iz lokalnih konsultacija. Generalno, svaka etnička grupa više govori o zločinima i nasilju počinjenim nad njima, a manje o zločinima koje je njihova grupa počinila nad drugima. Kultura sećanja i suočavanja sa prošlošću je isključivo etnički orijentisana i manje je spremnosti da se prepozna patnja i bol drugih.

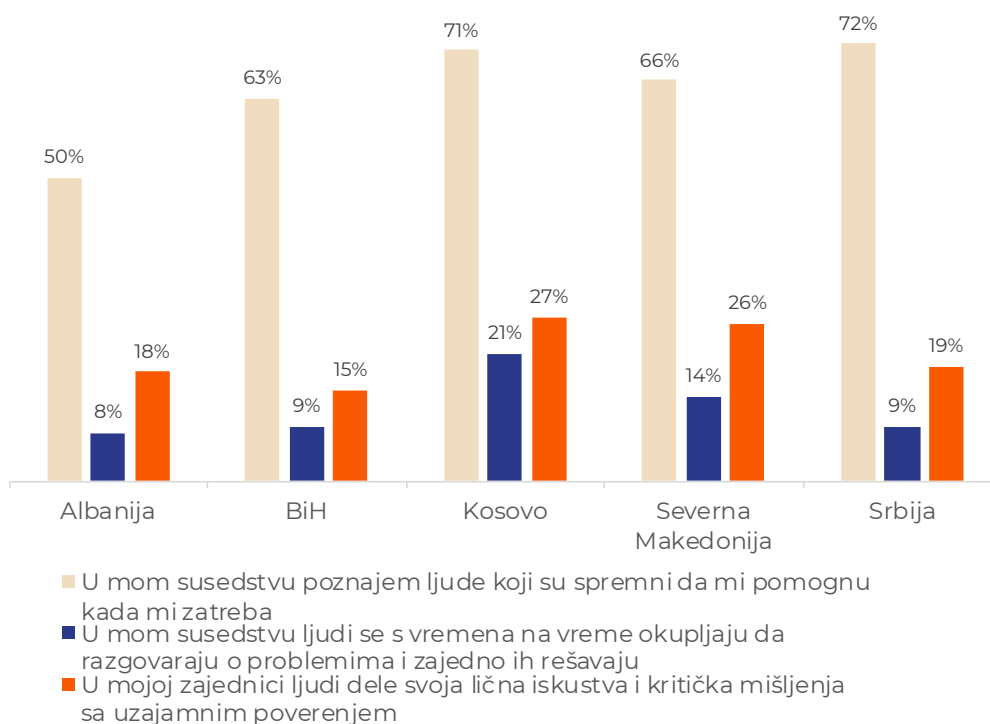
Unakrsna analiza ovog segmenta upitnika pokazuje statističku značajnost u odnosu na područje stanovanja (ruralno naspram urbano), godine starosti i religiju. Manje je verovatno da će ispitanici iz ruralnih područja imati prijatelje iz različitih etničkih i/ili verskih grupa i mnogo je manje verovatno da će se složiti da se zabavljaju ili bi se zabavljali, ili bi stupili u brak sa nekim iz različitih etničkih i/ili verskih grupa. Ovo nije iznenađujuće, s obzirom da ruralna područja imaju tendenciju da budu homogenija, ili manje i izolovanije zajednice.

Što se tiče religije, nije bilo razlike u pogledu međuetničkih i/ili međureligijskih prijateljstava; međutim, oni koji su se izjasnili kao religiozni manje je verovatno da će izjaviti da su se zabavljali/da bi bili voljni zabavljati se, ili ući u brak sa nekim iz druge etničke i/ili verske grupe. Ovo je takođe u skladu sa činjenicom da religiozni ljudi imaju tendenciju da veruju da brak izvan nečije verske grupe nije u skladu sa onim što je propisano njihovom religijom. To potvrđuju i ranija istraživanja (Pratto et al, 2018).

Što se tiče starosti, stariji učesnici, posebno oni u starosnoj grupi od 26 do 30 godina, imali su veću verovatnoću da sklope prijateljstva – ali i voljniji i/ili iskusniji u intimnim odnosima – van svoje etničke/verske grupe. Na to, međutim, može uticati činjenica da su ovi učesnici, na osnovu svojih godina i životnog iskustva, bili izloženi širem i raznovrsnijem krugu ljudi i imaju više iskustava u uspostavljanju intimnih odnosa.

Sledeća pitanja odražavaju socijalnu koheziju koja se odnosi na solidarnost i podršku u lokalnim zajednicama i susedstvima, zajedničke akcije za diskusiju i pronalaženje rešenja za zajednicu i slobodu izražavanja mišljenja i sticanje poverenja.

Koja(e) od sljedećih izjava je tačna za vas? Možete odabrati više od jedne opcije

Grafikon 4. Poverenje zajednice i pristupno ponašanje (III)

Čini se da je gornja cifra paralelna sa naglaskom u konsultacijama u Albaniji na visokom stepenu individualizma i izolovanosti kao glavnim faktorima nedostatka socijalne kohezije, jer je manje verovatno da će se ispitanici koji žive u Albaniji složiti sa izjavom „U mom komšiluku poznajem ljude koji su spremni da mi pomognu kada mi zatreba.“ Generalno, ova izjava je dobila prilično visok nivo saglasnosti u drugim zemljama i na teritoriji. Ovo predstavlja oštar kontrast u odnosu na druge dve izjave koje se vide na grafikonu 4 – kada su u pitanju susedstva i zajednice koje se okupljaju radi rešavanja problema ili razmene svojih problema i ličnih iskustava, što se prema percepciji ispitanika čini kao retka pojava.

Ovo je u skladu sa stavovima izraženim tokom regionalnih i lokalnih konsultacija da postoji nedostatak bezbednog prostora za okupljanje mladih i diskusije o pitanjima koja su im relevantna, kao i sa nalazima lokalnih konsultacija koji ukazuju na uporni obrazac mladih koji izražavaju potrebu da se više ljudi okupi kako bi sproveli promene u svojoj zajednici ili društvu u celini. Kada su u pitanju pojedinačni slučajevi potrebe za pomoć, ispitanici pokazuju više poverenja u ljude oko sebe, nego kada je u pitanju jedinstveno rešavanje problema i rasprava koje mogu dovesti do suprotstavljenih stavova.

Ovo je takođe dokaz da ljudi u regionu nemaju razvijen osećaj aktivnog i odgovornog građanstva. Oni se uglavnom oslanjaju na tradicionalne koncepte komšiluka (susedstva) i individualnu podršku koju bi ljudi pružili jedni drugima (Bringa 1995), međutim svest o aktivnom građanstvu je veoma niska, što je pokazatelj pravaca buduće politike i inicijativa za ljudska prava.

2.4. Uticaj negativnog nasleđa prošlosti

Kao što je navedeno u prethodnom odeljku, negativno nasleđe prošlosti najčešće se pripisivalo kao jedna od prepreka za postizanje rodne ravnopravnosti. Na konsultacijama u Albaniji, učesnici su izvestili da i dalje postoje određena očekivanja i podela rada između muškaraca i žena, što utiče na njihove uloge u obrazovanju i profesionalnim oblastima. Uticaj tradicionalnih rodni uloga je razmatran s obzirom na reminiscencije iz prošlosti, uz date primere kako unapred definisane uloge mogu ograničiti mogućnosti i za muškarce i za žene. Dok se dekonstruišu tradicije i nasleđe iz prošlosti, artikulirano je da se albansko društvo bori protiv ove prošlosti, ali i dalje pokazuje i podržava kulturne i patrijarhalne norme.

Negativna nasleđa prošlosti povezana su sa patrijarhalnom kulturom, koja, prema rečima učesnika, još uvek značajno rezonira sa ženskom i muškom stvarnošću u Bosni i Hercegovini. Takođe, učesnici su izrazili uverenje da su društvena očekivanja u njihovoj zemlji oblikovana u skladu sa **tradicionalnim rodni ulogama**, percipirana kao kamen temeljac zdravog društva zasnovanog na porodičnim vrednostima. Učesnici su se složili da su žene u mnogim slučajevima glavni čuvari patrijarhata, posebno one prethodnih generacija. S tim u vezi, problem reprodukcije patrijarhata kroz socijalizaciju i porodično vaspitanje prepoznat je kao značajna prepreka ravnopravnosti.

“Nažalost, gledajući moju majku i baku, postalo mi je jasno da su one uvek više cenile muškarce nego žene. Devojci se govori da skuva kafu i čisti, dok na primer mom bratu, nikad tako nešto nije rečeno. Naša prošlost opstruira našu sadašnjost”.

Učesnik lokalnih konsultacija, Bosna i Hercegovina

Razmišljajući o negativnom nasleđu prošlosti, učesnici konsultacije u Srbiji su ustvrdili da je patnja žena fokusirana na ulogu žena kao žrtava i preživelih sukoba i na specifične načine na koje utiče na žene, ali ne i na druge društvene grupe. Nekoliko učesnika je takođe reklo da ne vide da su sukobi potpuno završeni i da veruju da procesi pomirenja tek počinju, za razliku od popularnog mišljenja da su procesi pomirenja pri kraju. Ovo daje sasvim drugačiju sliku u smislu nasleđa prošlosti i uloge koju žene treba da imaju u budućnosti. U svakom slučaju, nasleđe sukoba se vidi da negativno utiče na rodnu ravnopravnost, kao što jedan učesnik ukazuje:

“Devedesetih smo se okrenuli narativu ‘mi’ protiv ‘njih’, gde je bitno da smo mi ti superiorni. Verujem da je u takvom okruženju toksična muškost počela da dolazi do izražaja i da je viđena kao idealan model potreban za odbranu takvog pogleda na naciju. U ovoj situaciji, žene su sigurno loše prošle i imam osećaj da takvo stanje traje i dan danas”.

Učesnik lokalnih konsultacija, Srbija

Tokom diskusije o nasleđu prošlosti i njegovom uticaju na rodnu ravnopravnost u društvu na Kosovu, učesnici su istakli različite aspekte koji i dalje utiču na rodnu dinamiku. Oni su u vezi sa nasleđem prošlosti, prateći obrazac viđen iz drugih konsultativnih diskusija, identifikovali tradicionalne rodne norme, kao što su društveni pritisak da žene ostanu u domaćinstvu i da se devojka uskrati obrazovanja. Učesnici su istakli duboko ukorenjene društvene norme i kulturna uverenja koja daju prednost muškoj deci u odnosu na žensku, održavajući rodne nejednakosti i ograničavajući mogućnosti žena.

Sveobuhvatna tema koja se pojavila je trajno prisustvo patrijarhalnih mentaliteta i tradicionalnih normi, koje ometaju napredak ka rodnoj ravnopravnosti i ne prepoznaju i ne cene dostignuća žena. Jedan od učesnika je povezoao ove stavove sa istorijskim faktorima, kao što je industrijska revolucija, stvarajući nove mogućnosti za muškarce u radnoj snazi dok se istovremeno jačaju ideje o neplaćenom radu žena u domaćinstvu kao njihovoj primarnoj ulozi. Pored toga, tokom diskusije, nesvesnost i nedostatak obrazovanja identifikovani su kao faktori koji produbljuju nejednakosti, sa društvenim otporom poboljšanju i emancipaciji koji se smatra da potiče od istrajnosti i podržavanja patrijarhalnih kulturnih normi.

“Obrazovanje igra vitalnu ulogu u podsticanju kritičkog mišljenja, podizanju svesti o rodnoj diskriminaciji i unapređenje rodno osetljivih nastavnih planova i programa može pomoći da se bolje i kritički informišu drugi društveni procesi za dobrobit mnogih.”

Učesnik lokalnih konsultacija, Albanija

Mladi učesnici u Severnoj Makedoniji su takođe istraživali pitanja kao što su diskriminacija žena, generacijski konzervativizam, nasleđe politike rodne ravnopravnosti iz socijalističkog doba, potreba za zastupanjem i uključivanjem marginalizovanih grupa, značaj razbijanja generacijskih trauma i uticaj nedavni sukoba na razgovore o miru.

“Lakše je govoriti o daljoj prošlosti, dok izbegavamo da govorimo o novijim sukobima i istoriji kao što je sukob u Severnoj Makedoniji 2001. godine. Mislim da to još uvek duboko utiče na raspravu o miru u našoj zemlji. Nedostaju prevodi pojedinih važnih podataka i feminističkih vesti i informacija. Na primer, što se tiče protesta na Kosovu nakon seksualnog napada maloletnice¹⁴ malo podrške je pruženo od strane severno makedonskih feministkinja. Još uvek se suviše ustručavamo da govorimo o ovim pitanjima koja veoma utiču na sadašnjost”.

Učesnik lokalnih konsultacija, Severna Makedonija

¹⁴ Učesnik govori o seksualnom napadu na 11-godišnju devojčicu na Kosovu praćen protestima u Prištini, Tirani i Skoplju, podstaknutih frustracijom zbog uočenog nedostatka radnji od strane vlasti u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja u regionu (za više informacija pogledajte Balkan Insight, „For Women in the Balkans, Digital Space is a Double-Edged Sword”, 2023, dostupno na: <https://balkaninsight.com/2023/06/07/for-women-in-the-balkans-digital-space-is-a-double-edged-sword/>). Učesnik je istakao potrebu za inkluzivnijim medijskim izveštavanjem na makedonskom jeziku i poziva na pojačano uključivanje makedonskih feministkinja u regionalna pitanja rodne ravnopravnosti kako bi se obezbedio interseksionalni pristup njihovoj akciji.

Istakli su takođe konzervativnu prirodu severno makedonskog društva i umesto da vodi ka razumevanju, saradnji i solidarnosti nedostatak prevoda feminističkih vesti predstavlja izazov u stvaranju bolje socijalne kohezije između Makedonaca, Albanaca, Roma, Bosanaca itd. Ovo je takođe primer kako dezinformacije mogu da igraju ulogu u ometanju rodne ravnopravnosti, što je više od polovine severno makedonskih ispitanika u kvantitativnom istraživanju označilo kao značajan faktor.

Jedna učesnica je spomenula diskriminaciju sa kojom se suočila u ženskim organizacijama, kao Albanka i Muslimanka, na šta su se mnogi učesnici složili da mladi ljudi moraju da pronađu bolje mehanizme za zajednički rad na rodnoj ravnopravnosti.

Sve u svemu, evidentno je da **zapažanja prikupljena kroz grupne diskusije u svim zemljama i teritorijama ukazuju na percepciju da je negativno nasleđe prošlosti neraskidivo povezano sa postojanošću tradicionalnih rodni normi**. Istorijski kontekst i efekti sukoba, posebno efekat na žene i njihovu ulogu u društvu, smatraju se glavnim faktorom u postojanju rodne nejednakosti. Na primer, kako su pokazala neka istraživanja (Hughson-Blagojević 2012), postoji percepcija da je u bivšoj Jugoslaviji rodna ravnopravnost bila prisutnija i da je nakon raspada i potonjih sukoba napravila korak unazad, što je takođe uticalo na oživljavanje patrijarhalnih normi.

Zanimljivo je da su mladi učesnici takođe istakli kako ova veza ide u oba smera, navodeći primere kako rešavanje pitanja vezanih za rodnu ravnopravnost i patrijarhalne konzervativne norme može dovesti do bolje socijalne kohezije između različitih etničkih grupa, što se može videti u odlomku iz diskusija u Severnoj Makedoniji gore.

PREPREKE RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI I SOCIJALNOJ KOHEZJI IZ UGLA MLADIH

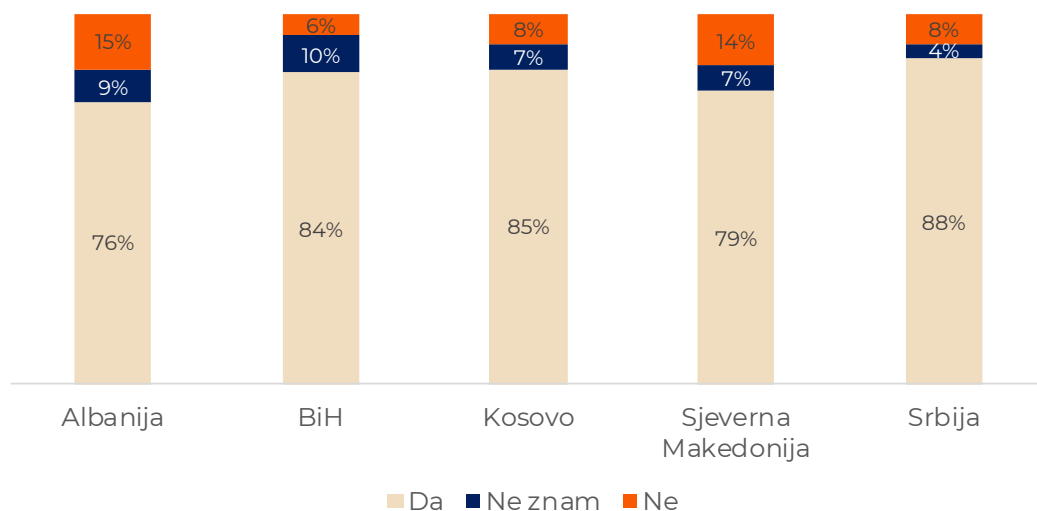
3

3. PREPREKE RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI I SOCIJALNOJ KOHEZJI IZ UGLA MLADIH

3.1. Rigidne rodne uloge i stereotipna rodna očekivanja

Po vašem mišljenju, postavljaju li kulturne i tradicionalne norme različita očekivanja za muškarce i žene u vašoj zajednici?

Grafikon 5. Percepcije mladih o različitim očekivanjima za muškarce i žene

U grafikonu 5 su prikazani rezultati iz odeljka upitnika u kojem se ispitanici upitali da li smatraju da kulturne i tradicionalne norme postavljaju različita očekivanja za muškarce i žene u njihovoj zajednici. Većina učesnika se složila da je to zaista tako.

Sledeće pitanje u anketi dalo je listu očekivanja i ispitanici su upitali da li se ona uglavnom odnose na žene, muškarce ili oboje. Rezultati pokazuju da očekivanja koja se uglavnom odnose na žene su:

- Posvećuje više vremena brinući se o domaćinstvu
- Nema seksualne odnose pre braka
- Uda se mlada
- Rano ima decu
- Provodi vreme, trud i rad brinući se o porodici

Ova očekivanja primenjena na žene su u skladu sa patrijarhalnim normama koje postavljaju primarne uloge žena da rađaju decu i stara-ju se o porodici i domaćinstvu. Očekivanja koja su uglavnom bila rele-vantnija za muškarce bila su:

- Skriva emocije u javnosti
- Bude glava domaćinstva
- Zaradi više od svog partnera
- Pruža finansijsku podršku porodici

Ovo je takođe u skladu sa viđenjem muškaraca kao glava porodice i primarnih hranitelja, kao i sa normama koje negativno gledaju na muškarce koji su osetljivi i pokazuju emocije. Ovi rezultati pokazuju da su **socijalna očekivanja za žene i muškarce oblikovana u skladu sa tradicionalnim normama sa dihotomijom negovatelj/hranitelj**. Štaviše, uređenje muške i ženske seksualnosti diktira patrijarhalni kon-cept nevinosti, koji se tradicionalno smatra glavnim bogatstvom koje određuje vrednost žene. Uslov nevinosti ženskih članova porodice pov-ezan je sa konceptom „časti“ (koji se ne proteže samo na pojedinca već i na porodicu) i pojmom „čistoće“ koji su žene dužne da poštuju. Ovaj nalaz je ujednačeno primećen u svim zemljama i teritoriji.

Lokalne konsultacije pružile su iskustva i perspektive koje su učvrstile ove rezultate, pokazujući da su ove ideje i dalje preovlađujuće i da su mladi širom regiona odrasli uz njih. Učesnici na Kosovu i u BiH istakli su dihotomiju privatne i javne sfere života, gde se smatra da privatna sfera pripada ženama, a javna muškarcima. (Hughson-Blagojevic 2012; Spahić Šiljak, 2012; Babovic i Petrovic, 2021).

Učesnici konsultacija su istakli da ove vrednosti ovekovečuju porod-ice, često druge, starije žene u porodici, i održavaju se i kroz primarne socijalizacije. Jedan učesnik u Srbiji je posebno izneo mišljenje da pro-ces usađivanja ovih vrednosti počinje suštinski od samog trenutka rođenja.

U konsultacijama i dubinskim intervjuima u BiH, reprodukcija patrijarhata kroz porodično obrazovanje i socijalizaciju prepoznata je kao veoma prisutna prepreka na putu za rodnu ravnopravnost. Ova reprodukcija se vrši pod nazivom „prave porodične vrednosti“. Mladi su pokazali veliku svest o tome kako je „prirodni redosled stvari“ koji je uspostavio patrijarhat imao štetne posledice u različitim domenima privatnog i javnog života. Negativni primeri patrijarhalnog vaspitanja uključuju privilegovanje muške nad ženskom decom, koncept ‘muških’ i ‘ženskih’ poslova i zahtevanje od dece da se ponašaju u okviru tradicionalnih koncepata ženstvenosti i muškosti (npr. devojčice se podstiču da budu slatke i korisne, a dečaci da budu jaki i da ne pokazuju svoje emocije). Takođe se pokazalo da mladi žene starijih generacija ponekad doživljavaju kao čuvarice patrijarhalnih vrednosti, što je ilustrovano sledećim citatom:

“Moja baka se iznenadi kada vidi da ne ustajem kada muškarac uđe u sobu [...] Kroz obrazovanje i vaspitanje žene se podstiču da pokažu svoje emocije – u redu je ako plaču i rastuže se ili naljute; dok se muškarci uče da potiskuju svoja osećanja, u suprotnom će ih doživljati kao mlakonje i slabiće. Smatram da žene, nažalost, neguju patrijarhat tako što odgajaju mušku decu da ne rade ništa u kući, čak ni za sebe, dok se devojke, s druge strane, podstiču da to čine, da bi, kada se udaju, mogle da služe svojim muževima.”

Učesnik lokalnih konsultacija, Bosna i Hercegovina

Diskusije održane tokom konsultacija na Kosovu daju sličnu sliku, gde učesnici ukazuju na duboko ukorenjene društvene norme **koje daju prednost muškoj deci nad ženskom**, održavajući rodne stereotipe i ograničavajući mogućnosti za žene. Mladi su kao negativne uticaje identifikovali patrijarhalne tradicije, kao što je očekivanje od žena da vode računa o domaćinstvu, kao i manje mogućnosti i manje obraćanja pažnje na obrazovanje ženske dece. Oni su takođe ukazali na činjenicu da su koncepti čistoće i morala teret koji padaju isključivo na žene – što podržava sisteme koji nastavljaju da omogućavaju i opravdavaju nasilje nad ženama, okrivljavanje žrtava i kažnjavanje žena za uočene moralne prestupe. Učesnici su izrazili i zabrinutost u vezi sa negativnim uticajima očekivanja koje diktiraju patrijarhalne norme za muškarce. Naveli su da rigidna očekivanja koja se postavljaju za muškarce u po-

gledu muškosti mogu dovesti do osećaja niskog samopoštovanja ili depresije, dok očekivanje da muškarci ne pokazuju emocije može dovesti do toga da nerado traže pomoć za probleme mentalnog zdravlja.

Učesnici u Severnoj Makedoniji su ove tradicionalne rodne norme doživljavali kao nešto što počinje u porodici i primarnoj socijalizaciji, a zatim se dalje sistematizuje u školama. Učesnici iz drugih zemalja i teritorija takođe su naglasili ulogu koju škole mogu imati u jačanju ovih normi ponašanja i „prikladnih ih interesa“ za mušku i žensku decu, kao i kroz seksistički jezik i stereotipe koje promovišu staratelji i udžbenici. Učesnici su takođe naglasili nedostatak i neophodnost seksualnog obrazovanja, kao i podučavanje učenika o pitanjima kao što su mentalno zdravlje i rodna ravnopravnost.

Na konsultacijama u BiH istaknuto je i da se prve pojave rodno zasnovanog nasilja ili seksizma često dešavaju u školi, u ranom uzrastu. Kako se o tim stvarima ne govori, ne postoje mehanizmi za podršku i sankcionisanje, a deca se u tom pogledu ne uče o pravilnom ponašanju, kao ni o tome kako da prepoznaju neprimereno ponašanje i reaguju na njega. To dovodi do normalizacija takvih postupaka. Kao što je jedan sagovornik izjavio:

“Već u školama se dešava da devojčice, čije se telo uglavnom brže razvija u odnosu na dečake, postanu mete neprimerenih komentara i dodira na koje niko ne reaguje pravilno. Čak i sasvim prirodna stvar poput menstruacije je nešto čega se devojke podstiču da se stide i kriju”.

Učesnik lokalnih konsultacija, Bosna i Hercegovina

Što se tiče Albanije, mladi su sugerisali da obrazovni sistem trenutno jača tradicionalne patrijarhalne stereotipe. Takođe, kao i u drugim zemljama i teritorijama, postoji nedostatak sveobuhvatnog seksualnog obrazovanja i odsustvo feminističkih nastavnih planova i programa na svim nivoima obrazovanja.

68% ispitanika navodi da njihovim obrazovnim institucijama nedostaje unapređenje rodne ravnopravnosti. Štaviše, ovaj nedostatak u obrazovanju ovekovečuje heteronormativne koncepte i održava tradicionalne rodne uloge.

3.2. Rodno zasnovano nasilje

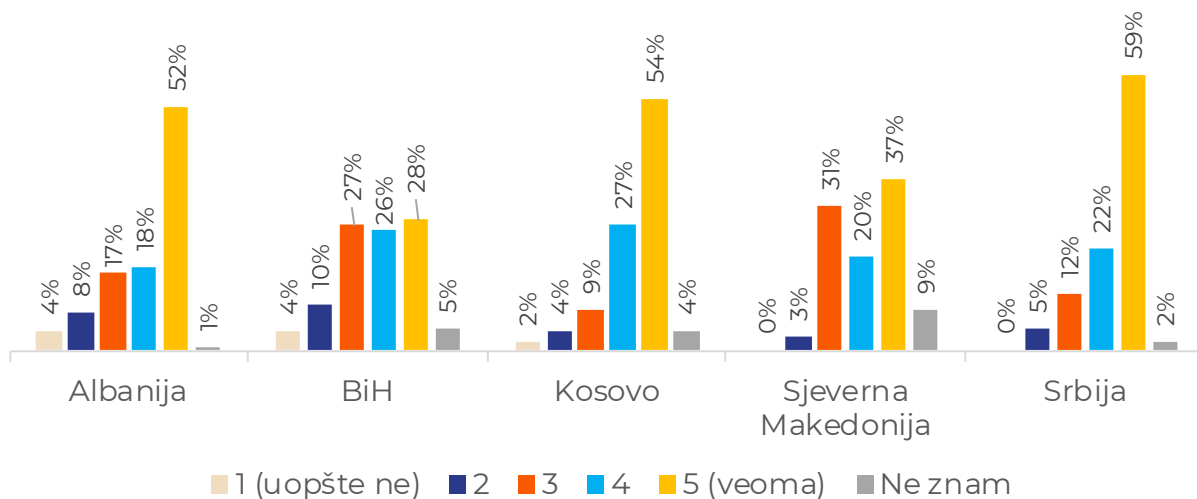
Toksični i militarizovani maskulinitet, rigidni rodni stereotipi, govor mržnje i medijsko predstavljanje tradicionalnih rodnih uloga povećavaju rizik od nasilja, posebno nad ženama, koje se smatra najrasprostranjenijim oblikom nasilja u regionu.

Analiza lokalnih konsultativnih diskusija i odgovori ankete pokazuju opštu svest mladih učesnika o pitanju rodno zasnovanog nasilja. Međutim, pitanja su formulisana rečima „nasilje u porodici“, umesto „rodno zasnovano nasilje“. Obrazloženje za ovaj izbor formulacije je da mnogi nisu upoznati sa konceptom rodno zasnovanog nasilja.

Postavljeno je interaktivno anketno pitanje: „Po vašem mišljenju, u kojoj meri nasilje u porodici negativno utiče na dobrobit mladih u vašoj zajednici?“. Odgovori su dati u vidu bodova od 1 do 5, gde je 1 „uopšte“, a 5 „veoma“. Grafikon ispod prikazuje rezultate, koji ukazuju na opšti konsenzus da nasilje u porodici bar donekle utiče na dobrobit mladih. Više od polovine ispitanika u Albaniji, na Kosovu i u Srbiji odgovorilo je da rodno zasnovano nasilje veoma utiče na dobrobit mladih. Severna Makedonija je imala više mešovite rezultate, gde 37% je izabralo odgovor „veoma“. Što se tiče odgovora dobijenih u BiH, od 81% ispitanika koji su odgovorili sa 3 ili više, postojala je približno ravnomerna raspodela među nivoima.

Unakrsna analiza prema demografskim faktorima pokazala je da su ispitanici koji su se identifikovali kao žene imali mnogo veću verovatnoću da se slažu sa ovom tvrdnjom, sa preko 53% koji je odgovorilo sa 5

Po Vašem mišljenju, u kojoj mjeri nasilje u porodici ili porodici negativno utiče na dobrobit mladih u vašoj zajednici? Molimo odgovorite tako što ćete navesti svoje mišljenje na nivou od 1 (uopšte ne) do 5 (veoma)

Grafikon 6. Percepcije mladih o nasilju u porodici

u ženskoj kategoriji, naspram 27% u kategoriji muškaraca. Štaviše, postojao je statistički značaj u vezi sa nivoom obrazovanja ispitanika: oni sa univerzitetskim obrazovanjem su se češće slagali sa ovom tvrdnjom, za razliku od onih sa osnovnim/srednjim/stručnim obrazovanjem. Ovo je takođe povezano sa ranije pomenutim faktorima u ovom poglavlju koji podržavaju rodnu ravnopravnost i socijalnu koheziju (tj. obrazovanje, zapošljavanje).

Mnoge paralele se mogu uočiti u perspektivama i zabrinutostima koje su izrazili učesnici lokalnih konsultativnih diskusija u svih pet zemalja i teritorija. Konkretno, uobičajeni nizovi uključuju:

- nedostatak poverenja u institucije za sprovođenje zakona protiv nasilja u porodici i adekvatnu zaštitu i podršku žrtvama;
- zabrinutost u vezi sa normalizacijom nasilja kroz rodno zasnovane društvene norme, kao i narativima minimiziranja i okrivljavanja žrtava u medijima i društvenim medijima;
- uticaj militarizovane i toksične muškosti na nivo nasilja nad ženama.

Štaviše, po mišljenju učesnika, sve ove paralelne ideje su isprepletene kroz sistemski okvir nametnut tradicionalnim patrijarhalnim rod-nim normama, i militarizovanim i toksičnim maskulinitetima.

3.2.1 Uticaj militarizovanih muškosti na nivo nasilja nad ženama

Društveno veličanje rata i ratnih zločinaca po mišljenju mladih ljudi u regionu ostaje ozbiljna pretnja po socijalnu koheziju. Činjenica da su muškarci koji ispoljavaju toksične osobine muškosti cenjeni više od onih koji doprinose svojim zajednicama naporima na izgradnji mira smatra se jednim od glavnih uzroka rodno zasnovanog nasilja u istraživanim zemljama i teritoriji. Sistemska priroda toksične muškosti doživljava se kao da proizilazi iz obrazaca stvorenih u vaspitanju, zatim ojačanih društvenim normama i održavanih ugnjetavanjem.

Učesnici konsultacija u Srbiji nadovezali su negativna nasleđa prošlosti, toksičnu muškost i rodno zasnovano nasilje, kao i druge oblike rodne ravnopravnosti. Jedan učesnik je citiran kako navodi:

“Tokom, a posebno nakon sukoba, stvara se militantna kultura u kojoj se ta vrsta muškosti doživljava kao željeni kvalitet. Muškarac je taj koji se predstavlja kao branilac nacije i branilac svega što je dobro”.

Učesnik lokalnih konsultacija, Srbija

Učesnici su se takođe složili da preovlađujuće ideje ukorenjene u društvu o muškosti dovode do toga da većina ljudi ne prepozna seksualno nasilje kada ga vide ili čuju za njega. „Svi će znati da je rodno zasnovano nasilje kada muškarac pretuče ženu“, dodao je jedan učesnik, „ali kada je uhvati iza leđa, neće svi to shvatiti kao rodno zasnovano nasilje, i to je problem”.

Nekoliko učesnika grupnih diskusija u BiH identifikovalo je toksičnu muškost kao jedan od glavnih uzroka seksualnog i rodno zasnovanog nasilja. Takođe je istaknuto da se među mladim ženama model „alfa muškaka“ često podržava i idealizuje. Kako je jedna učesnica izjavila:

„Imam puno poznanica koje mnogo vole dominantne muškarce, čak i kada ponižavaju druge ili pokazuju agresivno ponašanje. Žele da se osećaju sigurno i zaštićeno, ali vrlo često te žene na kraju budu žrtve upravo tih muškaraca“.

Učesnik lokalnih konsultacija, Bosna i Hercegovina

Na Kosovu je tokom konsultacija pominjan koncept toksične muškosti, uz primere kada se biti muškarac koristi da se opravda štetno ponašanje. Konkretno, bilo je rasprave oko pokrenutog pitanja u vezi sa podelom javnog i privatnog prostora i kako je to doprinelo rodno zasnovanom nasilju. Primećeno je da se javni domen istorijski posmatrao kao prostor koji pripada muškarcima; privatni domen se obično posmatra kao prostor za žene.

Sledstveno tome, uspostavljena je dinamika moći koja podstiče osećaj vlasništva nad ženama, okarakterisan kontrolom nad postupcima i ponašanjem žena. Primećeno je da ova dinamika može, u nekim slučajevima, doprineti izvršenju nasilja nad ženama, jer jača način razmišljanja koji opravdava kontrolu i dominaciju. Ovaj način razmišljanja ponekad dovodi do čina agresije jer to mogu gledati kao način jačanja navedene kontrole i dominacije.

Učesnici u Severnoj Makedoniji dodatno su naglasili sistemsku prirodu toksične muškosti i njene korene u vaspitanju, društvenim normama i opresiji. Štaviše, jedan od učesnika u dubinskim intervjuima povezo je međugeneracijsku traumu u posleratnom i postkonfliktnom društvu i rodno zasnovano nasilje:

„Kao feministkinja koja radi na pacifističkom razumevanju načina na koji organizujemo, verujem u antimilitarizam kao ključni princip. Konflikti utiču ne samo na fizički bol i žrtve, već ima i psihološki uticaj koji se često zanemaruje, i to kako nanosi dugoročnu štetu i pojedincima i društvima. To pogađa porodice, decu, međuljudske odnose, a samim tim utiče na budućnost svih nas i na to kako se postavljamo prema drugima. Nažalost, negativno nasleđe prošlosti utiče na femicide i seksualno nasilje, što doprinosi transgeneracijskoj traumi. Međutim, ono što mi kao društvo ne razumemo je da imamo moć da to promenimo.”

Učesnik dubinskih intervjuja, Severna Makedonija

Učesnici konsultacija u Srbiji istakli su da se rodno zasnovano nasilje često romantizuje u medijskim diskursima i društvu uopšte. Oni su se osvrnuli na to da vide naslove koji se odnose na teške slučajeve rodno zasnovanog nasilja uokviruju kao „ljubavne nevolje“ ili „tragični romantični kraj“ a koje se odnose na ubistvo. Učesnici su ovu medijsku reprezentaciju povezivali kao isprepletanu sa položajem žene u društvu koje je, pak, delimično zavisno od modela militarizovane i toksične muškosti koji je preovlađivao tokom sukoba.

Učesnici u BiH su prijavili da su naišli na brojne primere okrivljavanja žrtava u komentarima na društvenim mrežama. Izjave poput „Tražila je to“ ili „Zašto se uopšte našla u toj situaciji?“ utvrđene su kao široko rasprostranjene reakcije na nasilje u društvenim medijima i javnim forumima. Izražena zabrinutost potvrđuje da je rodno zasnovano nasilje u regionu strukturirano kao diskurs poricanja i ćutanja – komponenta poricanja/skepticizma proizvodi i pojačava komponentu ćutanja.

Youth 4 Inclusion, E...

Youth Cons...
Pristina, K...
03.05.20...

3.2.2 Uticaj pandemije Covid-19 na pojavu ili težinu slučajeva rodno zasnovanog nasilja

Ispitanici u konsultacijama naveli su pandemiju Covid-19 kao jedan od faktora koji je ozbiljno uticao na žene i decu koja su pretrpela više nasilja u izolaciji kod kuće.

Ispitanici u BiH su istakli da je pandemija Covid-19 poremetila rad prihvatilišta za žrtve rodno zasnovanog nasilja, ostavljajući žrtve bez izlaza i primoravajući ih da ostanu sa počiniocima. Nedostatak institucionalne i stručne podrške primorao je žrtve rodno zasnovanog nasilja da ostanu u nasilnim porodicama i partnerskim odnosima.

Na Kosovu i u Severnoj Makedoniji rezultati pokazuju da su se tokom pandemije Covid-19 povećali slučajevi nasilja u porodici. Na Kosovu je prvih sedam meseci pandemije zabeležen porast od 11%, dok je period od marta 2020. do kraja 2021.godine obeležen sa 28% porasta slučajeva nasilja u porodici. Prevalencija nasilja u porodici bila je visoka i pre pandemije, a sa Covid-19 je još više porasla. Učesnici su kritički ispitali i povezali prezentaciju toksične muškosti u radu Džordana Petersona i Endrua Tejta¹⁵ uz porast nasilja i anti-rodnih osećanja.

Obojica su veoma uticajne javne ličnosti koje su zagovornici repatrijarhizacije i hegemonističke muškosti koja je protiv rodne ravnopravnosti.

Covid-19 je takođe uticao na socijalnu distancu i porast individualizma, kako navode pojedini učesnici iz Srbije:

„Pandemija je zaustavila i preokrenula malu pozitivnu promenu koja je počela da se dešava. Ljudi su se više odvojili od drugih i okrenuli se sopstvenim interesima.”

Učesnik dubinskih intervjua, Srbija

Uz sve negativne posledice koje je doneo Covid-19, dogodili su se i pozitivni uticaji sa ženskim digitalnim aktivizmom koji je počeo da cveta, poput pokreta „Nisam tražila“ u BiH koji je pokrenula grupa glumica paralelno sa pokretom #metoo. Pokret je mobilisao žene da prijave rodno zasnovano nasilje i dobiju psiho-socijalnu podršku, ali i da razbiju “zaveru ćutnje” koja žene drži zatvorene u društvenim i kulturnim normama. Slični pokreti koji su se odvijali na raznim platformama i kampanjama formirani su i u Srbiji, Hrvatskoj i Severnoj Makedoniji kao što su NisiSama, Meduza i Verujem Ti, na kojima su žene bile osnažene da istupe, pružena im je podrška i podstaknute su da zatraže pravdu. Haštagovi #СераКажувам na makedonskom i #TaniTregoj (#SadaKažem) na albanskom postali su popularni u Severnoj Makedoniji. Pokret je imao efekat

¹⁵ Džordan Peterson je kanadski psiholog koji tuguje zbog pada verskih i tradicionalnih porodičnih vrednosti, okrivljujući rodnu ideologiju i LGBTQIA+ agendu za otuđenje mladih belaca i uništenje zapadne civilizacije. Vidi: <https://www.theguardian.com/science/2018/feb/07/how-dangerous-is-jordan-b-peterson-the-rightwing-professor-who-hit-a-hornets-nest> (pristupljeno 08. avgusta 2023.); Endru Tejt je britansko-američki jutjuber i influencer koji je takođe samoproглаšeni mizoginista (ženomrzac). Vidi: <https://www.bbc.com/news/uk-64125045>, (Pristupljeno 06. avgusta 2023).

3.2.3 Iskustva nasilja i diskriminacije

prelivanja u regionu u ovom ili onom obliku; u Albaniji je, na primer, sprovedeno nekoliko kampanja protiv seksualnog nasilja, dok je Kosovo imalo tekuću digitalnu kampanju protiv silovanja i seksualnog nasilja pod haštagom #siguripervajzat (bezbednost za devojčice).

Lakše je govoriti o nasilju koje se dešava drugima nego o ličnim iskustvima koja uključuju nasilje. Kao što su pokazala mnoga prethodna istraživanja, većini ljudi nije prijatno da dele lične priče o nasilju, zbog senke okrivljavanja i sramoćenja žrtve (Hughson-Blagojevic 2012; Spahić Šiljak, 2012; Babovic, i Petrovic, 2021). Studija je potvrdila ovaj trend.

U Severnoj Makedoniji, učesnici nisu želeli da podeli lična iskustva nasilja i diskriminacije. Međutim, sagovornik koji je član ministarstva koje se bavi pitanjima rodne ravnopravnosti, opisao je događaj gde se, neposredno pre početka sastanka, jedan političar otvoreno obratio svim članovima ovog ministarstva i rekao:

“Drago mi je što ću imati priliku da radim sa najlepšim ministarstvom, pošto ste sve žene”.

Ova izjava je jedan od primera dobronamernog seksizma (Ćeriman i Spahić Šiljak 2022) koji je kulturološki prihvatljiv način komunikacije i vrlo često žene ne prepoznaju ove sofisticirane oblike seksizma, jer su ih internalizovali do te mere da ne vide štetu u ovakvim izjavama (Demukaj et.al. 2019; Danaj 2020). Spahić Šiljak et.al. 2022).

Na Kosovu, učesnici su podelili primere svedočenja ili doživljavanja diskriminatornog ponašanja i govora mržnje u okviru obrazovnih institucija, posebno usmerenih na pojedince sa invaliditetom ili one iz marginalizovanih grupa kao što je LGBTQIA+ zajednica. Jedna učesnica je podelila sledeće:

“Želim da podelim konkretan slučaj. Kao žena sa poteškoćama u kretanju, nisam doživela diskriminaciju ni u porodici ni u školi, već u politici kada sam postavljena na mesto ambasadora. Svaki put kada sam hodala, primetila sam promene u njihovim izrazima lica i razgovoru. Pokušavala bih da podelim svoja iskustva i dostignuća, ali jedino što im je bilo važno je to da sam imala poteškoća u kretanju.”

Učesnik lokalnih konsultacija, Kosovo

U BiH, mladi su se fokusirali na diskriminatorne prakse na radnom mestu. Naime, mnoge žene su podelile iskustva kada su ih tokom intervjua za posao upitali da li su u romantičnoj vezi i da li planiraju uskoro da imaju decu. Učesnici su izneli svoja iskustva da su pozitivni odgovori na ovakva pitanja značajno umanjili šanse za dobijanje posla i da su žene zaobiđene za poslove i unapređenje zbog gledišta da bi bile previše ometene porodičnim i vaspitnim obavezama. Dalja iskustva su se fokusirala na fragmentiranu primenu zakona u vezi sa porodičkim odsustvom. Konačnu su neki učesnici podelili iskustva o rodno zasnovanom govoru mržnje – ovi incidenti su, kako se navodi, pratili obrazac kršenja tradicionalnih rodni normi koji se smatra moralnim prestupom, što je rezultiralo ličnim napadom. Jedna učesnica je podelila svoje iskustvo kada je odlučila da ne uzme prezime svog muža pri venčanju:

“Majka mi je rekla da je to velika sramota, da tako vređam svog muža [...] Kada sam otišla u gradsku većnicu da odredim datum venčanja, čovek koji je tamo radio dao je sebi za pravo da mi kaže: ‘Sram te bilo, ti si jedina mlada koja nije uzela prezime svog muža’. Napao me je, osoba koja me prvi put u životu vidi.”

Učesnik lokalnih konsultacija, Bosna i Hercegovina

Konsultacije i dubinski intervjui u Srbiji su prepoznali diskriminaciju i nasilje kao česte pojave u njihovom društvu, ali nisu želeli da razgovaraju o bilo kakvim ličnim iskustvima ili suočavanjima.

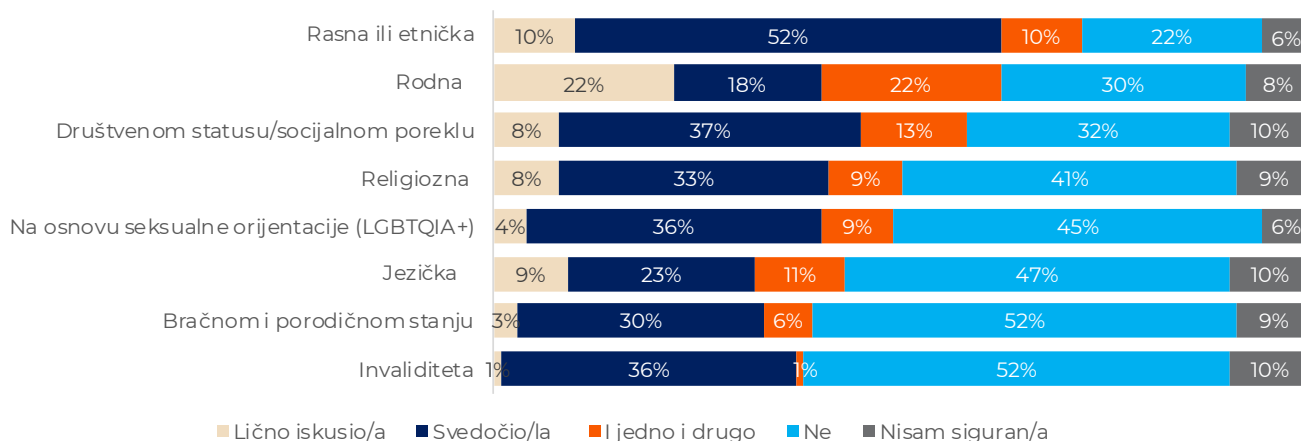
3.3 Diskriminacija i govor mržnje

Studija je imala za cilj da proceni koliko diskriminacije i govora mržnje su učesnici doživeli i na osnovu čega. Ispitanici su u upitniku, za svaku od kategorija koje se mogu videti na slici u nastavku, upitani da li su a) lično iskusili b) bili svedok, c) iskusili i bili svedoci diskriminacije i govora mržnje. Druge opcije su bile d) ne i e) nisam siguran/a. Sve u svemu, i agregirani regionalni podaci i podaci po pojedinačnoj zemlji i teritoriji pokazuju neke zabrinjavajuće statistike.

To je vizuelno prikazano na figuri 7 u nastavku gde podaci analizirani za marginalizovane zajednice pokazuju kako je mnogo veći procenat ispitanika prijavio neki oblik suočavanja sa diskriminacijom ili govorom mržnje u poređenju sa ukupnim rezultatima.

Da li ste lično iskusili ili bili svedok bilo kakvih slučajeva diskriminacije ili netolerancije po sledećim osnovama?

(Fokusiranje na marginalizirane zajednice)

Grafikon 7. Doživljena diskriminacija u marginalizovanim zajednicama

Sveukupno, preko 70% ispitanika imalo je neki oblik suočavanja (doživeli, svedočili ili i jedno i drugo) sa rasnom i/ili etničkom diskriminacijom ili govorom mržnje. Preko 60% imalo je neki oblik suočavanja sa rodnom diskriminacijom ili govorom mržnje. Skoro 60% je takođe odgovorilo da su se suočili sa diskriminacijom ili govorom mržnje na osnovu društvenog statusa. Nešto manje od polovine imalo je neki vid suočavanja sa diskriminacijom ili govorom mržnje usmerenim prema LGBTQIA+ zajednici, a oko polovina kada je u pitanju religija.

U poslednje vreme, diskriminacija i govor mržnje su u društvenim medijima, zasnivaju na mizoginiji i homofobičnim diskursima. Zastupljenost rodnih uloga u medijima i društvenim medijima ima snažan uticaj na stavove mladih o rodnim pitanjima danas jer održava štetne rodne stereotipe, posebno u vezi sa brakom, razvodom i rodno zasnovanim zločinima. Rigidne rodne uloge i stereotipi predstavljeni u medijima imaju neproporcionalan efekat na marginalizovane zajednice i nedovoljno zastupljene grupe, koje su najugroženije da postanu žrtve govora mržnje, uključujući govor mržnje na internetu.

Analiza dalje segmentirana po demografskim faktorima pokazuje **da žene i manjinske grupe imaju tendenciju da direktno dožive ili da se generalno suoče sa govorom mržnje i diskriminacijom** u nekim ili svim gore navedenim kategorijama. Što je najvažnije, žene imaju tendenciju da se suoče sa rodno zasnovanim govorom mržnje mnogo više nego muškarci – a ispitanici koji su svoj pol naveli kao „drugo“ u velikoj većini su odgovorili da su se suočili sa rodno zasnovanim govorom mržnje i/ili diskriminacijom, čime se ukazuje na diskriminaciju i govor mržnje usmeren na žene, ali i na prisustvo govora mržnje i diskriminacije po osnovu rodnog identiteta. Takođe žene su češće bile izložene diskriminaciji na osnovu rase ili etničke pripadnosti, kao i društvenog statusa.

Govor mržnje se može manifestovati putem onlajn kanala, kao govor mržnje na internetu koji se izvodi upotrebom uvredljivog, pogrdnog ili diskriminatornog jezika u medijima i društvenim medijima koji doprinosi održavanju štetnih stereotipa, jačanju predrasuda i negativnih percepcija.

Uticaj medija na rodnu ravnopravnost i socijalnu koheziju mladi ljudi percipiraju kao pretežno negativan, jer se mediji i društveni mediji često vide kao propagator diskriminatornih rodničkih praksi i narativa koji izazivaju podele.

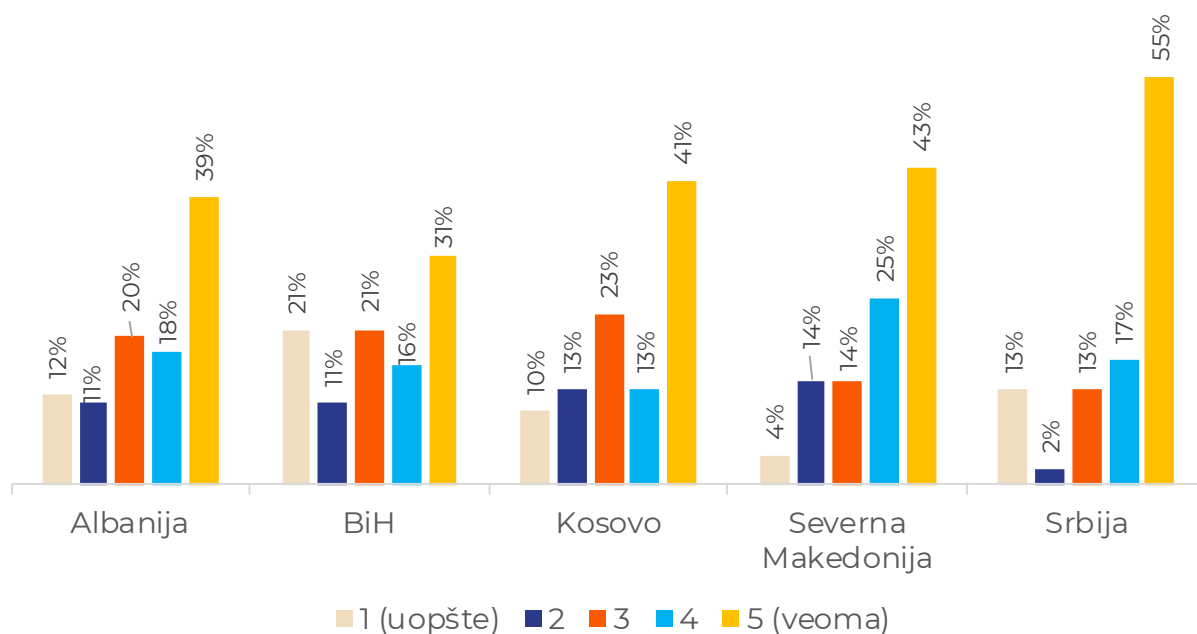
Učesnici studije kritikovali su medije zbog održavanja stereotipa i predstavljanja pristrasnih narativa, posebno u vezi sa brakom, razvodom i zločinima nad ženama, i pozvali su na odgovornije/etičko izveštavanje o ovim temama. Štaviše, učesnici su identifikovali društvene medije kao jedan od faktora koji utiču na povećanje individualizma, izolacije i dezinformacija, što dodatno doprinosi pogoršanju utvrđenih problema i izostanku diskusije o pitanjima relevantnim za socijalnu koheziju.

3.4 Proliferacija polarizirajućih identitetskih govora

Rodna diskriminacija, kao i nasilje nad ženama i devojkama, podstaknuti su mizoginijom i homofobičnim, štetnim diskursima. Mladi u regionu žestoko kritikuju prevladajuću polarizaciju diskusija koja ometa konstruktivni dijalog i održava destruktivni ekstremizam, i pozivaju na promovisanje otvorenih diskusija i kritičkog mišljenja i naglašavaju potrebu udaljevanja od fokusa „pobediti“ ili „biti u pravu“.

Mladi toksičnu muškost vide kako se širi kroz propagandu „logičnog zvuka“ koja napada žene i promoviše ideju alfa muškaraca. Ovi štetni diskursi seju sjeme da takozvana “rodna ideologija”¹⁶ raste na plodnom tlu stvorenom strahom koji je nastao kod nekih muškaraca prema osnaživanju žena i podstiču rigidnije rodne stereotipe koje se od mladića i devojaka očekuje da ispune.

Koliko se slažete sa sledećom tvrdnjom: “Pokreti protiv rodne ravnopravnosti promovišu diskriminaciju i netoleranciju prema ženama, devojkama, LGBTQIA+ osobama”? Molimo navedite svoj odgovor na skali od 1 do 5, gde je 1 „uopšte“ a 5 „veoma“

Grafikon 8. Percepcije mladih o pokretima protiv rodne ravnopravnosti

Figura 8 iznad, koja prikazuje rezultate kvantitativne ankete, ukazuje na neka pomešana osećanja među ispitanicima kada povezuju diskriminaciju i netoleranciju prema ženama, devojkama i LGBTQIA+ osobama sa pokretima protiv rodne ravnopravnosti.

¹⁶ Pojam “rodna ideologija” koji se ovde koristi odnosi se na niz verovanja, teorija ili perspektiva koje kritikuju i suprotstavljaju se onome što se percipira kao erozija tradicionalnih rodni uloga i normi. Važno je takođe napomenuti da „u svom izvornom smislu, pojam, skovan 1970-ih kojeg je u svom radu, između ostalih, koristio i politikolog Rule Krauss, odnosi se upravo na binarni sistem predubeđenja i unapred određenih rodno zasnovanih asimetrija moći koje se moraju osporiti ako želimo da čitavo čovečanstvo u potpunosti uživa ljudska prava. Međutim, u alternativnoj i nedavnoj iteraciji, koristi se kao deo anti-pravnog diskursa od

Ovo je posebno izraženo u odgovorima stanovnika Albanije i BiH.

U Srbiji, mladi koji su učestovali u diskusijama i intervjuima povezali su nacionalizam i antirodnu ideologiju kao „dolaze sa istog mesta“. Kao što je jedan sagovornik izjavio:

“Kada čujete političare da govore o abortusu, organizovanju protesta, kako žene treba da imaju četvero dece, i sl. vidite vezu između nacionalizma i rodne nejednakosti. Sve dolazi sa istog mesta.”

Učesnik dubinskih intervjuja, Srbija

Drugi sagovornik je napravio vezu između nacionalističkih narativa i žena u politici. Prvo je naveo da je situacija sa nacionalističkim narativima u Srbiji sve gora:

„Osobe na visokim položajima stalno stvaraju negativne narative o susedima u regionu i na neki način to čine novom normalnošću”.

Učesnik dubinskih intervjuja, Srbija

A u kontekstu toga ko je odgovoran za ovaj narativ, sagovornik je dodao:

“Da, nacionalizam je povezan sa polom. Najčešće su muškarci ti koji promovišu nacionalističke narative.”

Učesnik dubinskih intervjuja, Srbija

Na konsultacijama u Srbiji, učesnici su razgovarali o pozitivnim diskriminatornim praksama kada je u pitanju povećana zastupljenost žena u politici. Dok su učesnici izrazili skepticizam u pogledu toga koliko ove prakse mogu dovesti do istinskog povećanja broja žena na rukovodećim pozicijama i pozicijama odlučivanja, oni su naglasili važnost podsticanja učešća žena u politici i sugerisali da se veća efikasnost u praksi može postići zalaganjem za veću zastupljenost žena u politici na lokalnom nivou.

strane političkih i verskih lidera koji nastoje da ograniče ljudska prava lezbejki, homoseksualaca, biseksualnih, trans i rodno različitih osoba, pod tvrdnjom da rad na promovisanju ljudskih prava ovih osoba predstavlja kontrakulturalno ili antisocijalno ponašanje.” [Vidi Generalna Skupština UN-a, Report of the Independent Expert on protection against violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity, A/73/152, 12. jul 2018. stav.27].

U Severnoj Makedoniji, učesnici su spomenuli pitanje sveobuhvatnog seksualnog obrazovanja, koje je identifikovano kao ključna komponenta u obrazovanju mladih i za rešavanje potencijalnih pitanja koja se odnose na rodnu ravnopravnost i socijalnu koheziju. Učesnici su, međutim, takođe istakli da su takvi programi često zloupotrebljavani i napadani od strane antirodnh pokreta radi ostvarivanja svojih ciljeva. Ovo je potkrepljeno nedavnim istraživanjem koje su u regionu sprovedi Cvetković i Velickovska (2022), koje je otkrilo da su antirodni pokreti često ciljali na obrazovne inicijative koje se fokusiraju na seksualno obrazovanje i rodnu ravnopravnost kao deo svoje strategije. Uticaj pandemije Covid-19 na širenje anti-rodnh narativa su učesnici lokalnih konsultacija videli kao deo uticaja društvenih medija i povećane dezinformacije. Naime, kada je reč o toksičnoj muškosti, naglašen je uticaj globalnih figura koje promovišu patrijarhalne i toksične narative o muškosti.

U Bosni i Hercegovini je naglašeno da političke elite potpiruju etničke podele stvarajući diskurs „unutrašnjeg neprijatelja“ kako bi skrenule pažnju sa društvenih i ekonomskih problema i predstavile se kao „zaštitnici nacije“. Ovaj koncept je povezan sa konceptom militarizovanog maskluniteta opisanom u odeljku 2.4.2. o rodno zasnovanom nasilju. Sagovornici su zaista povezali koncept „zaštitnika nacije“ sa toksičnom muškošću i populizmom, ali su takođe naveli da političarke ponekad reprodukuju antirodne i nacionalističke narative kako bi ostvarile političke ciljeve stranke. Mali broj političarki koje se zalažu za ženska prava prvenstveno se povezivao sa njihovom marginalnom pozicijom u organima odlučivanja političkih partija, mada je i mišljenje sagovornika da je deo ovog nedostatka podrške političarki ženskim pravima takođe proizvod internalizovane mizoginije ovekovečene patrijarhalnim društvenim normama.

PERCEPCIJE MLADIH O JAVNIM INSTITUCIJAMA

4+

4. PERCEPCIJE MLADIH O JAVNIM INSTITUCIJAMA

Kvantitativni rezultati u svim zemljama i teritoriji pokazuju veoma niske stope poverenja u javne institucije, kao i političke i verske institucije. Iako studija usvaja konceptualizaciju socijalne kohezije koja ide dublje u vršnjačke odnose (horizontalna dimenzija društvene kohezije), neka pitanja su delimično istraživala stepen poverenja u institucionalne procese (vertikalna dimenzija socijalne kohezije)¹⁷, jer su rodne uloge oblikovane i kroz porodicu, školu i medijsku socijalizaciju.

¹⁷ Vertikalna socijalna kohezija se ogleda u sposobnosti institucija da obezbede efikasno pružanje usluga, promovišu inkluzivne političke procese i javne politike, kao i poverenje, legitimitet i poverenje koje građani pridaju institucijama i političkim procesima.

4.1. Jednake prilike u obrazovanju i zapošljavanju

Kvantitativno istraživanje je od ispitanika tražilo da procene da li su mogućnosti u obrazovanju, kao i jednak tretman od strane obrazovnih institucija, dostupni različitim grupama – posebno muškoj i ženskoj deci/mladima; romskoj deci/mladima; deci/mladima sa smetnjama u razvoju; deci/mladim migrantima. **Veoma nizak procenat ispitanika u svim zemljama i teritorijama slaže se da se manjinama i mladima sa invaliditetom pružaju jednake mogućnosti obrazovanja.** Štaviše, poverenje nije visoko u jednake prilike u obrazovanju za mušku i žensku decu/mlade. Kada je u pitanju jednak tretman od strane obrazovnih institucija, odgovori daju još oštriju sliku nejednakosti. Ovo potkrepljuju neka postojeća istraživanja, na primer, UNICEF-ova studija u Severnoj Makedoniji je pokazala da je samo 39% romske omladine upisano u srednje obrazovanje, za razliku od 81% koja pohađa osnovnu školu.

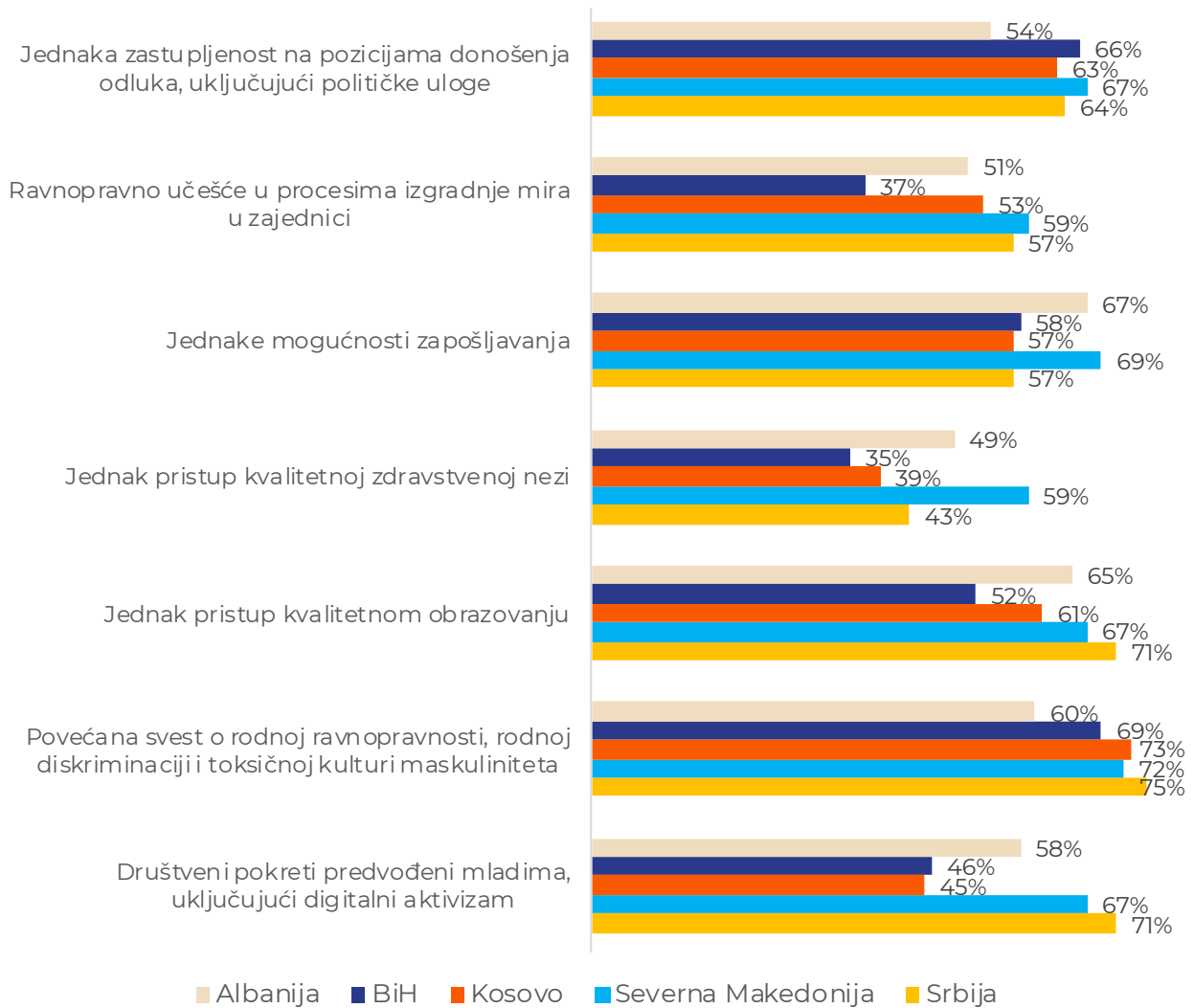
Štaviše, kako se ističu u odgovarajućim izveštajima, nedostaju postojeće politike i resursi za osobe sa invaliditetom, uključujući obrazovanje za decu/mlade sa posebnim potrebama.

Iako sve zemlje i teritorije imaju politike i zakone koji se odnose na rodnu ravnopravnost u obrazovnim institucijama i na radnom mestu, to u praksi ne garantuje rodnu ravnopravnost. Što se tiče obrazovanja, učesnici lokalnih diskusija su istakli da se prema učenicima i učenicama u odeljenje drugačije ophodi, kao i da se tradicionalne patrijarhalne norme u vezi sa „muškim“ i „ženskim“ zanimanjima i interesima i dalje održavaju od strane roditelja, zajednice i ponekad čak i nastavnika, i uticali su na obrazovanje i karijeru žena. Nadalje, studije koje ukazuju na visoke stope rodno zasnovanog nasilja, diskriminacije i seksualnog uznemiravanja u akademskim institucijama (Spahić Šiljak i dr., 2022) sugerišu da je to još jedan način na koji se nejednakost u obrazovanju održava.

Kada je u pitanju radno mesto, pored iskustava podeljenih u konsultacijama koja su obrađena u gornjim odeljcima ovog dokumenta, **postoji opšti nedostatak primene relevantnih zakona i politika koje regulišu diskriminaciju žena u kontekstu intervjua za posao i mogućnosti napredovanja.** Kako je uočeno od strane učesnika konsultacija u Srbiji, čak i kada se takve politike sprovode ne mora da znači da vode ka ravnopravnosti, slično kao što je slučaj sa ženama u politici i na pozicijama odlučivanja. Na primer, izjave iz dubinskih intervjua sa učesnicima koji rade u javnom sektoru pokazuju da javne institucije nemaju mehanizme za sprovođenje zakona o ravnopravnosti, te da se uglavnom muškarci postavljaju na rukovodeća mesta ili na ona na kojima imaju moć odlučivanja.

4.2. Promovisanje rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije

Po vašem mišljenju, koji od sledećih faktora bi pomogao u postizanju rodne ravnopravnosti i borbi protiv seksizma, mizoginije i rodno zasnovanog nasilja u vašoj zajednici? Molimo odaberite tri najznačajnija

Grafikon 9. Percepcije mladih o faktorima koji bi pomogli u postizanju rodne ravnopravnosti

Na figuri 9 prikazani su rezultati kvantitativnog anketnog pitanja koje je od ispitanika tražilo da izaberu tri najznačajnija faktora koji bi pomogli u postizanju rodne ravnopravnosti i borbi protiv seksizma, mizoginije i rodno zasnovanog nasilja u njihovoj zajednici. Generalno, **rodna ravnopravnost, diskriminacija i toksična muškost bili su najpopularniji odgovori u svim zemljama i teritorijama**. Ispitanici sa Kosova i Severne Makedonije skloni su da favorizuju opcije društvenih pokreta koje predvodi mladi, uključujući digitalni aktivizam, kao i jednak pristup kvalitetnom obrazovanju. Ispitanici iz BiH i Srbije posebno su istakli jednaku zastupljenost na pozicijama odlučivanja. Među ispitanicima iz Albanije, jednake prilike u zapošljavanju bile su najpopularniji izbor.

4.3. Zastupljenost žena u političkoj areni

Rezultati kvantitativnog istraživanja ukazuju na **opštu podršku jednakim prilikama na pozicijama odlučivanja kao važnom faktoru u postizanju rodne ravnopravnosti**. Zastupljenost žena u političkoj areni posmatrana je u lokalnim konsultacijama i intervjuima generalno pozitivno, i kao prvi korak ka povećanju socijalne kohezije i rešavanju ne samo rodne ravnopravnosti već i drugih pitanja.

Sve zemlje i teritorije projektnog regiona ostaju ispod jednakih nivoa zastupljenosti i učešća na pozicijama donošenja odluka i u parlamentima,¹⁸ iako su postignuta određena poboljšanja sa nametnutom kvotom na listama političkih stranaka (Browne, 2017).

Na primer, u Severnoj Makedoniji, učesnici su приметili da je odsustvo ili nedovoljna zastupljenost žena u politici povezano sa društvenim pitanjima koja prevazilaze porast nacionalističkih i anti-rodnih narativa. U intervjuima je primećeno da kreiranje politike u kojoj dominiraju muškarci ne odražava potrebe svih različitih grupa zastupljenih u severno makedonskoj demografiji.

Nedostatak zastupljenosti, kako institucionalne tako i vidljive javnosti u medijima, doprinosi jačanju tradicionalnih rodni normi koje nameću diskriminaciju na osnovu pola i roda.

Tokom konsultacija u Srbiji, došlo je do zajedničkog konsenzusa o važnosti unapređenja angažovanja žena u političkom životu kao prvog koraka ka ravnopravnosti.

Na Kosovu, perspektive iz dubinskih intervju pokazuju naglasak na povezanosti između povećanog prisustva žena u politici, osporavanja kulturnih normi i uvođenja novih perspektiva.

¹⁸ Za podatke specifične za teritoriju pogledajte UN Women, "Women in Politics", 2023, dostupno na: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2023/03/women-in-politics-map-2023>

Mladi u Bosni i Hercegovini su strah od gubitka moći i uticaj tradicionalnih vrednosti i protivljenje promenama muških uloga i identiteta pominjali kao faktore koji održavaju *status quo* i neravnomernu raspodelu moći u politici.

Istraživanje je u Albaniji pokazalo da većina prepoznaje međusobnu povezanost između rodne ravnopravnosti i preraspodele političke moći. Neki političari se strateški opiru rodnoj ravnopravnosti kako bi konsolidovali svoj politički uticaj, posebno u onom konzervativnom delu društva.

Da bi se unapredilo žensko liderstvo (rukovodstvo) i učešće, ključno je obezbediti specijalizovanije programe obrazovanja i obuke za žene koje se kandiduju za izbore, ali i ponuditi programe unapređenja koji će motivisati žene da se bave politikom, posebno na lokalnom nivou. Asimetrična emancipacija koja se dogodila u javnom i privatnom okruženju, gde povećani pristup žena tržištu rada nije bio adekvatno usklađen sa povećanom posvećenošću muškaraca u preuzimanju obaveza u domaćinstvu i brizi, rezultirala je dvostrukim opterećenjem za žene. Ovo je često prouzrokovalo frustraciju i izazvalo skepticizam žena u pogledu samog koncepta emancipacije. **Uz dvostruko ili trostruko opterećenje, mnoge žene nisu zainteresovane za politiku, jer se od njih očekuje da žongliraju sa višestrukim obavezama koje proističu iz privatne (porodice) i javne sfere (karijere), dok se muškarci ne suočavaju sa istom dilemom.** Društvena očekivanja i tradicionalne rodne norme koje prožimaju svaki aspekt života imaju ogroman uticaj na zastupljenost žena u politici.

UPOTREBA TEHNOLOGIJE ZA RODNU

5

**RAVNOPRAVNOST I
SOCIJALNU KOHEZIJU:
RIZICI I MOGUĆNOSTI**

5. UPOTREBA TEHNOLOGIJE ZA RODNU RAVNOPRAVNOST I SOCIJALNU KOHEZIJU: RIZICI I MOGUĆNOSTI

Sveukupni stavovi prikupljeni tokom konsultacija i intervjua ukazuju na to da su učesnici svesni da društveni mediji mogu imati dve strane kada je u pitanju rodna ravnopravnost i socijalna kohezija. S jedne strane, mogu doprineti širenju dezinformacija, štetnih narativa i stereotipa, i biti platforma za anti-rodne pokrete. Dok s druge strane, društveni mediji takođe predstavljaju priliku mladima da komuniciraju, organizuju se i dopru do onih izvan njihovog neposrednog kruga.

Tehnologija može biti i/ili se koristi kao sredstvo za širenje narativa koji razdvajaju i polariziraju. Anonimnost koju pruža internet omogućava uznemiravanje, bojkot, stigmatizaciju i govor mržnje bez posledica. Zaštićena anonimnosti na mreži može podstaći ljude da kažu stvari koje inače ne bi rekli javno. Štaviše, kako primeri rodno zasnovanog nasilja ilustruju, učesnici su identifikovali savremene medije kao izvore potencijalnih dezinformacija, retorike koja izaziva podele i štetnih narativa. Učesnici su takođe izrazili zabrinutost u vezi sa algoritmima koje koriste platforme društvenih medija u stvaranju „eho komore“ koje sprečavaju ljude da budu izloženi različitim gledištima.

Štaviše, društveni mediji često mogu biti izvor organizovanog sajber bulinga ili zlostavljanja na internetu, što je moćna diskurzivna strategija koja koristi seksistički jezik i opravdavanje silovanja i nasilja (Vochočová, 2020). Zanimljiv primer ovoga je dao učesnik lokalne diskusije održane u BiH:

“Bila sam žrtva sajber bulinga nakon što je video koji prikazuje Bajramsku zabavu organizovanu za migrante u prihvatnom centru preuzet sa našeg TikToka i podeljen na Fejsbuk grupi ‘Stop invaziji migranata’. Nakon toga su nas članovi grupe locirali i počeli da šire komentare mržnje koji sadrže pretnje smrću, poruke u kojima poručuju da nas siluju, kao i komentare poput ‘Naše bosanske cure idu sa smrdljivcima!’

Dobile smo oko 700 komentara mržnje i nismo se osećale bezbedno na ulicama sopstvenog grada. Fascinantno mi je bilo zašto su samo nas ciljali, nas pet žena koje smo bile tamo, ali ne i muškarce koji su takođe komunicirali sa njima (migrantima). Koliko samo imamo u sebi mizo-

ginije, mrzimo ženu jer verujemo da ona ide na posao (da radi sa migrantima) ne zato što želi da bude od pomoći, već da ima odnose.”

Učesnik dubinskih intervjuja, Bosna i Hercegovina

U skladu sa drugim zapažanjima prikupljenim u ovoj studiji, **ovaj primer pokazuje kako se diskriminacija i govor mržnje prema migrantskoj populaciji prepliću sa rodno zasnovanom diskriminacijom i govorom mržnje, što ukazuje na prisustvo interseksionalne komponente u preprekama socijalnoj koheziji.**

Učesnici su takođe ukazali na mogućnost pozitivnog uticaja društvenih medija.

„Društveni mediji mogu poslužiti kao dragoceno sredstvo za pojačavanje glasova marginalizovanih grupa kada tradicionalni mediji zaostaju u svojoj zastupljenosti. Štaviše, tehnološki napredak poseduje potencijal da kreativno angažuje širu publiku, podstičući na taj način povećanu svest o spektru kritičnih pitanja.”

Učesnik lokalnih konsultacija, Albanija

Uspeh prethodnih i postojećih inicijativa, kao što su lokalne verzije pokreta #metoo, ili fejsbuk grupa iz Skoplja koja omogućava siguran prostor za žrtve seksualnog uznemiravanja, pokazuju da društveni mediji mogu biti mesto solidarnosti i podrške za žrtve i potlačene. Nadalje, istaknuto je da društveni mediji mogu biti mesto gde se glasovi marginalizovanih mogu čuti.

Ukazano je i na mogućnosti da mladi dopru do šireg kruga ljudi, čuju različite perspektive, kao i da organizuju aktivističke inicijative koje se bave pitanjima rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije. Takođe je istaknuto da se velika publika uglavnom mladih koju imaju influenceri na različitim platformama društvenih medija može iskoristiti za promovisanje pozitivnih poruka i aktivističkih inicijativa sa posebno širokim dometom. Prema tome, tehnologija se takođe može koristiti u rušenje barijera, deljenju priča, osnaživanju drugih, podizanju svesti, inspirisanju drugih i podsticanju veće svesti i aktivizma.

PREPORUKE MLADIH

6

6. PREPORUKE MLADIH

Istraživačke aktivnosti u svim zemljama i teritorijama pokazale su da mladi sebe snažno vide kao aktore promena. Mladi se osećaju spremnim da preuzmu odgovornost i radnje kako bi promenili svoju budućnost. Pozivaju na prilike da se njihov glas čuje i da budu osnaženi da deluju kao lideri promena. Takođe podstiču institucije i kreatore politike da ciljaju sledeće kategorije kako bi se smisleno pozabavili pitanjima rodne ravnopravnosti i socijalne kohezije u regionu:

Obrazovanje: Učesnici su istakli potrebu za edukacijom o pitanjima kao što su diskriminacija, rodna ravnopravnost, rodno zasnovano nasilje, mentalno zdravlje, negativna nasleđa prošlosti i međugrupni dijalog. Podstakli su:

- Lokalne i centralne institucije da uključe rodnu ravnopravnost u formalno obrazovanje počevši od vrtića do univerziteta. Trenutna reforma nastavnog plana i programa predstavlja momentum za integraciju rodne ravnopravnosti kao jednog od glavnih ciljeva u obrazovanju;
- Lokalne i centralne institucije da ponude nove udžbenike bez rodnih stereotipa, hegemonističkih modela maskuliniteta i veličanja nasilne prošlosti, narativa o prošlosti i uvredljivih sadržaja;
- OCD da nastave da sprovode neformalne programe obrazovanja o rodnoj ravnopravnosti (rodne studije, ženske studije i mobilne feminističke karavane koji uključuju mlade iz malih zajednica i manjina);
- Društvene pokrete predvođene mladima da se zalažu kod lokalnih vlasti za usvajanje rodno odgovornih politika u obrazovanju;
- Lokalne i centralne institucije da rade sa OCD na osnaživanju mladih kroz mentorske programe o rodnoj ravnopravnosti u njihovim školama i zajednicama;
- OCD da kroz neformalne obrazovne programe osnaže mlade da postanu lideri zajednice.

Društvene medije za društveni dobrobit: Mnogi učesnici su takođe naglasili važnost pismenosti na društvenim mrežama u borbi protiv dezinformacija, podsticanju kritičkog razmišljanja o sadržaju koji promoviše mržnju i diskriminaciju na mreži, i rodno zasnovanom nasilju, kao i podsticanju odgovornije upotrebe društvenih medija. Pored toga, predložili su korišćenje influencersa sa velikim platformama za promovisanje pozitivnih i osnažujućih poruka koje dekonstruišu opresivne društvene norme. Pozvali su:

- Lokalne i centralne institucije da povećaju digitalnu pismenost mladih za odgovorno korišćenje društvenih medija u školama i na univerzitetima (programi osnaživanja u formalnom i neformalnom obrazovanju u saradnji sa OCD i medijskim stručnjacima);
- Obrazovne institucije da uz podršku OCD pokrenu kampanje protiv govora mržnje i diskriminacije, posebno rodno zasnovane diskriminacije (jedan do takvih događaja je 16 dana aktivizma);
- Obrazovne institucije i OCD da koriste influencersa na društvenim mrežama koji su popularni i koji su voljni da podrže kampanje protiv diskriminacije i zalažu se protiv rodno zasnovanog nasilja;
- Lokalne i centralne institucije da uz podršku OCD stvore mreže sigurnih sajber prostora za žrtve rodno zasnovanog nasilja;
- Lokalne i centralne institucije da uz podršku OCD kroz ciljanu obuku osnaže mlade da se zaštite u sajber prostoru.

Podsticanje aktivnog građanskog razmišljanja: Istraživanje je istaklo potrebu za podsticanje građanske odgovornosti i kolektivne mobilizacije za socijalnu koheziju. Mladi konsultovani u studiji preporučuju da:

- Obrazovne institucije kroz kampanje i ciljane programe OCD povećaju interesovanje mladih za voluntiranje u školama i lokalnim zajednicama;
- OCD pokrenu javne forume za mlade na kojima bi raspravljali o društvenim i političkim temama relevantnim za njihovu zajednicu, kao što su zapošljavanje mladih i njihova zastupljenost u politici;
- Lokalne i centralne institucije uz podršku OCD povežu sadašnje građansko obrazovanje u školama sa potrebama lokalne zajednice i omoguće mladima da primene građanske veštine;
- Obrazovne institucije i OCD organizuju programe solidarnosti za pomoć onima koji su u nepovoljnom položaju;
- Lokalne i centralne institucije uz podršku OCD sponzorišu stažiranje mladih u državnim institucijama, pravosuđu i lokalnim preduzećima kako bi primenili građanske veštine stečene u školama;
- Lokalne i centralne institucije uz podršku OCD pokrenu medijske obrazovne programe za podsticanje aktivnog građanstva;
- Političke institucije usvoje rodno osetljive politike i strategije kako bi uključile više žena i mladih u mirovne procese.

Aktivni dijalog i interkulturalne kompetencije: Učesnici se nadaju da će biti više prilike za podsticanje inkluzivnog dijaloga i omogućavanje ljudima iz različitih sredina i eventualno različitih mišljenja da se uključe u građansku debatu i diskurs, povežu i dele zajedničke ciljeve. Rezultati istraživanja pokazuju potrebu da se marginalizovanim grupama da više glasa.

- Obrazovne institucije da uz podršku OCD uz adekvatne pedagoške alate osnaže mir i interkulturalne pedagogije u formalnom i neformalnom obrazovanju;
- Obrazovne institucije da uz podršku OCD osnaže mlade da ojačaju konstruktivne dijaloške veštine u diskusiji o suprotstavljenim i narativima podele iz prošlosti koji ometaju socijalnu koheziju.
- Političke institucije da uz podršku OCD organizuju javne debate sa mladima kako bi razgovarali o hitnim pitanjima u njihovim zajednicama i zalagali se za prava manjina, posebno prava seksualnih i etničkih manjina;
- Obrazovne institucije da uz podršku OCD pokrenu programe veština pregovaranja koji su ključni za diplomatiju, kao i za rešavanje sukoba u svakodnevnim situacijama (programi mira i izvršnog liderstva);
- OCD stvore bezbedne prostore za mlade u cilju razmene iskustva i rešavanja pitanja od njihovog interesovanja (pokretanje foruma za razmenu mladih, veb ili drugih medijskih platformi).

Istraživanje vođeno mladima sa mešovitim metodom i participativnim pristupom proizvelo je sveobuhvatan materijal iz ankete, lokalnih konsultacija i dubinskih intervjua sa mladima u pet zemalja i na teritoriji regiona. Ovaj inovativni istraživački pristup potvrdio je da se suštinska socijalna kohezija ne može postići bez rodne ravnopravnosti i uključivanja svih glasova, posebno glasova onih koji su marginalizovani i koji se identifikuju kao pripadnici manjina ili nedovoljno zastupljenih grupa.

Mladi su svesni rodne diskriminacije, rodnu ravnopravnost povezuju sa jednakim pravima i mogućnostima, pravdošću i demokratijom, a socijalnu koheziju uz solidarnost, razumevanje, jedinstvo i saradnju, što oslikavaju društveni i politički pejzaž njihovih zajednica. Mladi ne samo da su pokazali svest o višestrukim izazovima koji ometaju rodnu ravnopravnost, već su istakli i osnovne faktore koji doprinose trenutnoj rodnoj nejednakosti. Postajalo je sve očiglednije da su rekalkibracija obrazovnog sistema i redefinisavanje društvenih narativa neophodni koraci ka podsticanju veće jednakosti i pravde.

Detaljna analiza podataka pokazuje da su najveće prepreke i izazovi za rod-

nu ravnopravnost i socijalnu koheziju negativno nasleđe prošlosti, tradicionalne rodne uloge, društvena očekivanja od žena i muškaraca, hegemonistički i toksični maskulinitet, rodno zasnovano nasilje, govor mržnje i korupcija. Bez sumnje, patrijarhalne norme su se pojavile kao istaknuta sila koja oblikuje društvenu dinamiku širom regiona. Zbog prevlađivanja pristupa orijentisanog na muškarce, žene i lica iz marginalizovanih zajednica i dalje se susreću sa ogromnim preprekama u različitim domenima, uključujući i sferu politike. Prožimajući uticaj patrijarhalnih normi i ukorenjenih rodničkih očekivanja unutar zajednice postao je opipljivo očigledan tokom studije, što je rasvetlilo problem normalizacije i legitimacije rodno zasnovanih stereotipa kroz socijalizaciju i formalno obrazovanje.

Rodna ravnopravnost je prepoznata kao ključna za postizanje društvene kohezije u regionu, koju još uvek ometa kultura koja se u velikoj meri zasniva na toksičnom i militarizovanom modelu maskuliniteta koji potiče iz negativnog nasleđa prošlosti.

Studija je otkrila važnost stvaranja fizičkog prostora za povezivanje mladih, naglašavajući potrebu za sistemskim promenama koje uključuju mlade po-

jedince kao lidere i kreatore politike. Uprkos osećaju obeshrabrenja koji je proizašao iz prepoznavanja stalnog prisustva mejnstrim narativa koji su održavali antirodne, mizoginističke i seksističke vrednosti, učesnici su pronašli inspiraciju jedni u drugima i prepoznali potencijal za buduće veze i saradnju.

Uvidi stečeni istraživanjem pružili su dragocene informacije o tome kako bi mladi iz celog regiona želeli da se rešavaju izazovi rodne ravnopravnosti i društvene kohezije. Bilo da se radi o sprovođenju javnih politika, omladinskih kampanja i akcionih planova, akcijama civilnog društva ili individualnim omladinskim aktivističkim inicijativama kroz korišćenje digitalnih alata, mladi učesnici su sa entuzijazmom dali svoj glas. Među pomoćnim sredstvima koji mogu da smanje diskriminaciju i nejednakost su obrazovanje, posebno rodno osetljivo obrazovanje, jednak pristup radnom tržištu i aktivizam vođen mladima koji može da izgradi ravnopravnija i kohezivnija društva. Važan alat i sredstvo za društvene promene je digitalna pismenost i digitalni i medijski aktivizam koji može da iskoristi moć različitih oblika medija da poveže i dekonstruiše rodne stereotipe.

Ovo istraživanje je dragocena prednost za postojeće studije i nudi nove uvide mladih o mladima koji mogu unaprediti teorijske i praktične pristupe ovim vrstama istraživanja.

Inkluzivnije i pravednije društvo može se izgraditi samo kroz dublje istraživanje uticaja prošlih narativa na savremena pitanja, omogućavajući mladima da uče iz istorijskih lekcija i grade budućnost zasnovanu na pravičnosti i solidarnosti. Iako su potpuno svesni izazova sa kojima se suočavaju, mladi su pokazali veliki entuzijazam u njihovom rešavanju i snažnu volju da budu pokretači promena u svojim zajednicama.

LOKALNI ISTRAŽIVAČKI RADOVI

Ovaj regionalni istraživački rad dopunili su pet aneksa, koji prilažu podatke prikupljene u svim zemljama i teritoriji regionalnog projekta:

- Albanija
- Bosna i Hercegovina
- Kosovo
- Severna Makedonija
- Srbija

Autori ovih aneksa su pet mladih istraživača koji su vodili i učestvovali u studiji i odražavaju uočene percepcije i iskustva iz prve ruke mladih tokom istraživačkih aktivnosti na svakoj lokaciji.

LITERATURA

Astelarra, J. 2007. *Gender and Social Cohesion*. Madrid: Carolina Foundation.
Attitudes of Communities in Kosovo Towards Living Next To & Working Alongside Each Other. 2023. Prishtina, Kosovo: IPS Musine Kokalari.

Avirovic Bundalevska, I. 2021. "Intercultural marriages: current trends in the Republic of North Macedonia". Годишен зборник на Филозофскиот факултет / Annuaire de la Faculté de Philosophie 74: 697-708.

Avirovic Bundalevska & Dragovic. 2019. "Implementation Of the Ohrid Framework Agreement: Trends In Tolerance Among The Youth In The Republic Of North Macedonia" Link: [http://periodica.fzf.ukim.edu.mk/rdc/RDC%2001.1%20\(2020\)/RDC%2001.04%20Avirovic%20Bundalevska%20Irena,%20Dragovic%20Ivana.pdf](http://periodica.fzf.ukim.edu.mk/rdc/RDC%2001.1%20(2020)/RDC%2001.04%20Avirovic%20Bundalevska%20Irena,%20Dragovic%20Ivana.pdf)

Avirovic Bundalevska, I. 2021. "Intercultural marriages: current trends in the Republic of North Macedonia". Годишен зборник на Филозофскиот факултет / Annuaire de la Faculté de Philosophie 74: 697-708.

Babovic, M., & Petrovic, M. 2021. *Gender Equality Index for the Republic of Serbia 2021: Digitalization, future of work and gender equality* (p. 104). Social Inclusion and Poverty Reduction Unit of the Government of the Republic of Serbia. https://eige.europa.eu/sites/default/files/gender_equality_index_for_serbia_20

Belloni, R. 2013. 'Bosnia: Building states without societies? NGOs and civil society', in Chandler, D. and Sisk, T. D. (eds.) *The Routledge handbook of international statebuilding*. London and New York: Routledge, pp. 281–293.

Blagojević, M. 2002. *Rodni barometar u BiH 2002*. https://www.academia.edu/28845005/RODNI_BAROMETAR_u_BiH_2002 (Accessed, 20.05.2023).

Berg L. B. 2009. *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Boston: Pearson Education Int.;

Berna, I.B. 2013. Gender politics and post-conflict reconstruction in the Western Balkans. *Journal of Research in Gender Studies*, 3(2), 128-133. <https://www.questia.com/library/journal/1P3-3234861811/gender-politics-and-post-conflictreconstruction-in->

Božanić, D. 2016. Gender and Small Arms and Light Weapons in Southeast Europe. SEESAC. http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/democratic_governance/gender-and-small-arms-and-light-weapons-in-southeast-europe.html

Bringa, T. 1995. *Being Muslim The Bosnian Way. Identity and Community in a Central Bosnian Village*. Princeton: Princeton University Press.

Browne, E. 2017. *Gender in the Western Balkans*. K4D Helpdesk Report. Brighton, UK: Institute of Development Studies.

Creswell, J. 2009. *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. Los Angeles: Sage Publication.

Cvetkovic & Velickovska (2022) "Who Is Afraid Of Gender? Analysis Of The Key Narratives And Strategies Of The Anti-Gender Movement In The Republic Of North Macedonia" Link: <http://coalition.org.mk/wp-content/uploads/2023/03/Who-is-afraid-of-gender-ANG-FIN.pdf>

Ćeriman, J. & Spahić Šiljak, Z. 2021 "Samo se šalim": Analiza seksističkog humora I uvredljivih komentara na univerzitetima Balkana", in: Z. Spahić Šiljak, J. Kovačević, J. Husanović (eds.), *Izazovi integrisanja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: protiv rodno zasnovanog nasilja*, TPO Fondacija, Sarajevo;

Danaj, E., Lame, E. and Kalaja, D. (2019). Gender and feminist studies in Albania – a brief state of the art. *Gender, Place & Culture*, pp.1–9. doi: <https://doi.org/10.1080/0966369x.2019.1596887>.

Dauti, M. and Zhllima, E. (2016). *Public perceptions and attitudes toward gender equality in Albania*. Tirana:

UNDP. <http://www.al.undp.org/content/albania/en/home/library/poverty/publicperceptions-and-attitude-towards-genedr-equality-in-alban.html> (Accessed on July 28, 2023).

Demukaj, V., Maloku, E. and Anyla Beqa (2019) 'Gender Stereotypes and Educational Choices in Kosovo'. Dostupno na: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.22691.81449>

Dolan C. 2011. 'Militarised, religious and neo-colonial: The triple bind confronting men in contemporary Uganda' in Cornwall A, Edstrom J, Greig A (eds), *Men and development: Politicising masculinities*, London: Zed Books.

Drosopulos, M. 2020. *Berlin Process: Overview of the progress by the six Western Balkans countries since London and Poznań Summits*. Prishtina: The Balkan Forum. Dostupno na <https://thebalkanforum.org/en/berlin-process-overview-of-the-progress-by-the-six-western-balkans-countries-since-london-and-poznan-summits>;

Feruni, N. et.al. 2020. The Impact of Corruption, Economic Freedom and Urbanization on Economic Development: Western Balkans versus EU-27. *Sustainability*, 12(22), 9743; <https://doi.org/10.3390/su12229743>

Haraway, D. 1988. "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective". *Feminist Studies*. 14 (3): 575–599. doi:10.2307/3178066;

Harding, S.(ed). 2004. *The Feminist Standpoint Theory Reader* New York and London: Routledge.

Hughson (Blagojevic), M. 2012. Got undoing gender, undoing the Balkans: Towards ethnic and gender reconciliation. In R. Kersten-Pejanić, S. Rajilić, & C. Voss (eds). *Doing gender – doing the Balkans* (17-42);

Husanović, J. 2022. "The Challenges of Intersectionality: Researching Equality in Higher Education", in Spahić Šiljak Z. Kovačević J. Husanović J. 2022. *Uprkos strahu I tišini. Univerziteti protiv rodno zasnovanog nasilja*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu and TPO Fondacija.

Jagosh, J., Macaulay, A. C., Pluye, P., Salsberg, J., Bush, P. L., Henderson, J., Sirett, E., Wong, G., Cargo, M., Herbert, C. P., Seifer, S. D., Green, L. W., & Greenhalgh, T. (2012). Uncovering the Benefits of Participatory Research: Implications of a Realist Review for Health Research and Practice: A Realist Review for Health Research and Practice. *Milbank Quarterly*, 90(2), 311–346. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0009.2012.00665.x>

Judis, John and Ruy Teixeira. 2002. *The Emerging Democratic Majority*. New York: Scribner.

Kelmendi, F. (2023) *Kosovo's youth: Overcoming challenges and creating opportunities*. Vienna, Austria: Österreichische Gesellschaft für Europapolitik (ÖGfE).

Kuci, Liri. Restoring Trust in the Feminist Movement." *Www.goethe.de*, May 2023, www.goethe.de/prj/zei/en/fem/24796132.html. Accessed 15 July 2023.

Kuci, Liri, and Edlira Xhafa. 2020. *Analizë puna dhe drejtësia sociale bota e punësnë kohë pandemie Krizë Dhe Mundësi*;

Lederach, John Paul. 2003. "Conflict Transformation." *Beyond Intractability*. Eds. Guy Burgess and Heidi Burgess. Conflict Information Consortium, University of Colorado, Boulder. <http://www.beyondintractability.org/essay/transformation>.

López, I. 2007. *Gender and Social Cohesion Policies*. Madrid: International and Ibero-American Foundation for Administration and Public Policies, pp. 23-24.

Lorber, Judith. 1998. *Gender Inequality: Feminist Theories and Politics Los Angeles*, Roxbury Publishing Company.

Majstorović, D & Turjačanin, V. 2013, *Youth Ethnic and National Identity in Bosnia and Herzegovina: Social Science Approaches*, Palgrave Macmillan, London.

Mulalić, M & Karić, M. 2016. "The Politics of Peace and Conflict in Bosnia and Herzegovina", *Epiphany: Journal of Transdisciplinary Studies*, 9(1), pp. 139-148.

OECD. 2012. "Social Cohesion Indicators", in *Society at a Glance: Asia/Pacific 2011*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264106154-11-en>.

OSCE. 2020. *Implementing the Women, Peace and Security Agenda in the OSCE Region*. Available at <https://www.osce.org/files/f/documents/3/4/444577.pdf> Accessed 27.1.2013

OSCE-led survey on violence against women: Main report. Well-being and safety of women, Osce, .2019. Accessed on June 30, 2023, Available at: https://www.osce.org/files/f/documents/9/2/413237_0.pdf ;

Popadić, D., Pavlović, Z., & Mihailović, S. 2019. *Mladi u Srbiji 2018/2019*. <http://library.fes.de/pdf-files/bue-ros/belgrad/15295-20190411.pdf> ;

Prato, F. et.al. 2018. *Shaping Social Identities After Violent Conflict Youth in the Western Balkans*. Palgrave Macmillan

Pringle, R. Thorpe, H. 2017, Theory and reflexivity from: Routledge Handbook of Physical Cultural Studies Routledge Accessed on: 03 Aug 2023 <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315745664.ch3>

Radovanovic, G. and Sonja Stojanovic Gajic (2013). Women, Peace and Security in the Western Balkans.

Radoman, M. (2020). *Vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji – Istraživanje 2019*. (38; Biblioteka Helsinške Sveske, p. 105). Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/sveske38.pdf>

Reactor Research in Action & HERA. 2022. "Status quo report on gender-based violence, legal framework and institutional response and needs and resources analysis on victim-safety oriented work with perpetrators and men's counselling." Funded by the Federal Ministry of Austria for Social Affairs, Health, Care, and Consumer Protection.;

Soldo et al. 2017 *Obrazovanje u BiH: čemu (ne) učimo djecu? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta u osnovnim školama*, Mas Media Sarajevo/Fond Otvoreno Društvo BiH, Sarajevo.

Spahić Šiljak, Z., Kovačević, J., & Husanović, J. (Eds.). (2022). *Izazovi integriranja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: Protiv rodno zasnovanog nasilja* (Prvo izdanje). TPO Fondacija.

Spahić Šiljak, Z. 2012 "Women, Religion and Politics", in: L. E. Cady & T. Fessenden (eds.), *Religion, the Secular and the Politics of Sexual Difference*, Columbia University Press, New York

Susmel, J. 2019 Violence against women in politics in BiH, Council of Europe, viewed 27 July 2023, Available at: <https://rm.coe.int/violence-against-women-in-politics-in-bosnia-and-herzegovina/16809fa90f> . The Man Box Study. 2017. <https://www.equimundo.org/wp-content/uploads/2017/03/TheManBox-Full-EN-Final-29.03.2017-POSTPRINT.v3-web.pdf>

Turjačanin, V, Žeželj, I, Maloku, E, Branković, M. 2017. "Taming conflicted identities. Searching for new youth values in the Western Balkans", in Trošt and D Mandić (eds), *Changing youth values in Southeast Europe*, Routledge, London, pp. 151-176.

UN. 2013. Definition of Youth. <https://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-definition.pdf>

UNDP. 2016. Strengthening women's political participation: An analysis of the impact of women's parliamentary networks in Europe and Central Asia. United Nations Development 18 Programme. <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/genderequality/strengthening-womens-political-participation.html>

UNDP (2020), *Strengthening social cohesion: Conceptual framing and programming implications*. New York: UNDP.

UNICEF. 2024. Key Peace building Concepts for Peacebuilding, Education and Advocacy (PBEA). East Asia and Pacific Desk Review and Situation Analysis.

UNICEF. 2017. Gender Equality: Glosary of Terms and Concepts. <https://www.unicef.org/rosa/media/1761/file/Genderglossarytermsandconcepts.pdf>

Vaughn, L. M., & Jacquez, F. 2020. Participatory Research Methods – Choice Points in the Research Process. *Journal of Participatory Research Methods*, 1(1). <https://doi.org/10.35844/001c.13244>

Van Ingen, M. et al. 2020. *Critical Realism, Feminism, and Gender: A Reader*. Routledge Taylor and Francis;

Vučenović, N 2022. "(De)konstrukcija patrijarhalnih obrazaca u udžbenicima: komparativna analiza udžbenika italijanskog jezika kao stranog i srpskog jezika kao stranog", *Folia Linguistica et Litteraria*, 33, pp. 231-25.

Westmarland, N. and Bows, H. 2019. *Researching Gender, Violence and Abuse: Theories, Methods, Action*. Routledge Taylor and Francis. Kindle Edition.

